

**БЪЛГАРИЯ – МАКЕДОНИЈА – СЛОВЕНИЈА:
МЕЖДУКУЛТУРНИ ДИАЛОЗИ В XXI ВЕК**

**БУГАРИЈА – МАКЕДОНИЈА – СЛОВЕНИЈА:
МЕЃУКУЛТУРНИ ДИЈАЛОЗИ ВО XXI ВЕК**

**BOLGARIJA – MAKEDONIJA – SLOVENIJA:
MEDKULTURNI DIALOGI V XXI STOLETJU**

II част / II дел / II. del

**БЪЛГАРИЯ – МАКЕДОНИЯ – СЛОВЕНИЯ:
МЕЖДУКУЛТУРНИ ДИАЛОЗИ В ХХІ ВЕК**

**БУГАРИЈА – МАКЕДОНИЈА – СЛОВЕНИЈА:
МЕЃУКУЛТУРНИ ДИЈАЛОЗИ ВО ХХІ ВЕК**

**BOLGARIЈА – MAKEDONIЈА – SLOVENIЈА:
MEDKULTURNI DIALOGI V 21. STOLETJU**

Рецензирана колективна научна монографија

II част / II дел / II. del

Съставител и научен редактор:

Проф. д-р Людмил Димитров

Научни рецензенти:

Проф. д.ф.н. Панайот Карагъзов (София)

Проф. д-р Намита Субиото (Любляна)

Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“
София, 2019

България – Македония – Словения: Межкултурни диалози в XXI век, II част

Bugarija – Makedonija – Slovenija: Međukulturni dijalogi vo XXI vek, II del

Bolgarija – Makedonija – Slovenija: Medkulturni dialogi v 21. stoletju, II. del

Рецензирана колективна научна монография

© Людмил Димитров – съставител, научен редактор, 2019

Автори:

Аля Приможич, Генчо Банев, Стилиан Петров, Трајче Стамески, Andraž Stevanovski, Igor Ivašković, Lara Mihovilović, Maja Kovač, Marko Stanojević, Rok Mrvič, Sašo Puļjarević, автори 2019

Художник на корицата: Гергана Попиванова

Стилист-коректор: Анелия Врачева

Предпечат: Национално издателство „Аз-буки“, www.azbuki.bg

Печат: „Алианс принт“ ЕООД

Формат: 70/100/16

Печатни коли: 8,5

ISBN 978-619-7065-26-8

e-ISBN 978-619-7065-27-5

СЪДЪРЖАНИЕ / СОДРЖИНА / VSEBINA

<i>От съставителя</i>	4
<i>Генчо Банев (Атински университет):</i> Нов извор за българо-гръцкия билингвизъм: едно неизвестно писмо на Димитър Миладинов до зографския игумен Антим (Ризов) от 6 февруари 1860 г.	5
<i>Трајче Стамески (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“):</i> Стереотипи за словенечката и бугарската култура	32
<i>Andraž Stevanovski (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):</i> Katera je najvišja? (Odmevi Visoke pesmi v bolgarski in makedonski poeziji)	37
<i>Igor Ivašković (Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta):</i> Slika Bolgarov v časopisju tržaških Slovencev v obdobju balkanskih vojn 1912 – 1913	47
<i>Стилиян Петров (НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ – София):</i> Тишината като театрален проблем (Постановка на въпроса)	73
<i>Аля Приможич (Филозофски факултет на Люблянския университет):</i> Българската театрална рецепция на „Владимир“ от Матяж Зупанчич	79
<i>Marko Stanojević (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):</i> Projekt Razsvetljenstva Tzvetana Todorova	86
<i>Lara Mihovilović (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):</i> Makedonsko-slovenski literarni odmev v zadnjem desetletju	100
<i>Маја Ковач (Филозофски факултет, Универзитет во Љубљана):</i> Поетиката на Даница Ручигај	110
<i>Sašo Puljarević (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):</i> Andonovski, ampak ne Venko, Petar, ampak ne Andreevski: Roman Petra Andonovskega	115
<i>Rok Mrvič (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):</i> Kulturna semantika bolgarskih in slovenskih frazemov	126

ОТ СЪСТАВИТЕЛЯ

Втората част на колективната монография „България – Македония – Словения: междукултурни диалози в XXI век“ се наложи поради големия интерес към научния форум, проведен в Любляна от 23 до 25 май 2019 г., в който се включи самостоятелна и неподвиждана дотогава секция от студенти – бакалаври и магистри, от докторанти и млади преподаватели. След изслушването на техните доклади, съдържащи сериозен научен поглед към важни проблеми от литературите и културите на трите страни, както самостоятелно, така и в сравнителен/съпоставителен аспект, на заключителното заседание на форума бе решено те да бъдат отпечатани в допълнителен свитък към вече излезлия том с текстовете на основните участници.

Проф. д-р Людмил Димитров

НОВ ИЗВОР ЗА БЪЛГАРО-ГРЪЦКИЯ БИЛИНГВИЗЪМ: ЕДНО НЕИЗВЕСТНО ПИСМО НА ДИМИТЪР МИЛАДИНОВ ДО ЗОГРАФСКИЯ ИГУМЕН АНТИМ (РИЗОВ) ОТ 6 ФЕВРУАРИ 1860 Г.¹⁾

Генчо Банев

*Атински университет
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

NEW SOURCE FOR BULGARIAN-GREEK BILINGUALISM: AN UNKNOWN LETTER FROM DIMITAR MILADINOV TO THE ZOGRAF ABBOT ANTHIM (RIZOV), FEBRUARY 6, 1860

Guentcho Baney

*Athens University
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*

Abstract. A valuable newly discovered document from the mid-19th century is published in this paper. Two paragraphs are included in the short letter that Dimitar Miladinov sends to the abbot of the Monastery of Zograf, Anthim Rizov. The first is written in Bulgarian, in the Cyrillic alphabet, and refers to the Monastery’s metohion in Goumendze, and the second is written in Greek and is related to the role of Miladinov in raising funds for the construction of the renown Bulgarian chapel in Constantinople. The new letter is to be added to Miladinov’s “Zograf” letters and is a valuable historical source. It also sheds new light on the phenomenon of Bulgarian-Greek bilingualism in the Ottoman Empire. The article refers to similar manuscripts and examines the specific letter in the context of Dimitar Miladinov’s overall correspondence.

---

1. *Посвеќавам статијата на светлата памет на Димитриос Пандос.*

Благодаря на братството на Зографският манастир и на неговиот игумен – архимандрит Амвросий, за предоставениот достъп до документи, сред които открих и писмото на Димитър Миладинов. Особена благодарност дължа на библиотекарят на манастира – иеродякон Атанасий, за помощта и ценните съвети. Задължен съм за моралната и филологическата подкрепа на съпругата си Елени Петрака-Банева. Благодаря също така на колегите Димитър Пеев – за снимките на документа и бележките, и на Маргарет Димитрова и Венцислав Каравълчев – за съветите и библиографската помощ.

Keywords: Dimităr Miladinov; Bulgarian-Greek bilingualism; Monastery of Zo-graf; Abbot Anthim Rizov; Constantinople; “Bulgarian Church” (“St. Stephen”); Ottoman Empire; Greece; Macedonia; Goumendze (Gumendže, Goumenissa); Gevgeli

Въведение и историографски преглед

Делото на Димитър (1810 – 1862) и Константин (1830 – 1862) Миладинови привлича вниманието на учени, общественици и институции още докато двамата братя са живи. Скоро след тяхната трагична гибел през януари 1862 г. техни съратници, съмишленици и почитатели съставят или обнародват кратки и по-обширни биографии за двамата братя – за общественото им дело и за колосалния им труд „Български народни пѣсни“ (1861 г.). Райко Жинзифов – помощник на Димитър Миладинов, пише в Русия за тъжната вест и за делото на Миладинови, в България възрожденци разменят информация с писма (Смольянинова 1999). Ученикът и зет на Димитър Миладинов – Кузман Шапкарев, обнародва документално *животоописание* на двамата братя (Шапкарев 1884). С годините се натрупва голямо количество изследвания, най-напред от страна на учените от България и отчасти Русия, а по-късно, след средата на XX век – и от Югославия, основно от БЮР Македония, днес Република Северна Македония. Правят се периодични юбилейни чествания и конференции, които обогатяват значително историографията. По повод кръгли годишнини се провеждат множество събития и конференции в България и Северна Македония. Голям брой изследвания са посветени на сборника с народни песни, на учителското дело на Димитър Миладинов, на поезията на Константин Миладинов, на историческите събития, свързани с техния живот, на езика, стила и идентичността на тяхното творчество и др.²⁾ В рамките на една статия е невъзможно да се направи не само обзор, но дори и кратък преглед на историографията върху живота и делото на двамата братя. В оценките за същността и измеренията на делото на Миладинови не липсват тенденциозни изследвания, почиващи на по-късни идеологически конструкти. Те не са обект на настоящото изследване.

Наличните писма и документи във фондовите хранилища в България се смятат за известни и повечето от тях са обнародвани, като изследователите отбелязват нуждата от издирване и изследване на непознати документи, които вероятно са запазени в архивни фондове в Русия и Турция. Биографиите на

-
2. Бих споменал някои от заглавията на монографии, сборници и обзорни статии, като (Арнаутов 1969; Дамјанов 2011; Кайчев 2011; Миладинова 2001; Миладинова-Алексиева 1939; Мојсова-Чепишевска 2011; Пейчева и съавт. 2012; Поленаковиќ 1984; Радически 2012; Ристовски 2004; Табаков 1963; Трайков и Конев 1991 и Хаджов 1943), където може да се намери по-обстойна библиография.

Миладиновци подчертават, че по-голямата част от документите и кореспонденцията им е загубена при тяхното арестуване и така всеки нов документ, който влиза в научно обращение, има важно значение за осветляването на живота и делото на двамата братя.

В настоящата статия ще бъде разгледана една от относително по-слабо проучваните страници от живота и делото на Димитър Миладинов – кореспонденцията и дейността му като съратник в делото за изграждане на първата българска черква в Цариград. Поводът за този фокус е откритото наскоро в архива на Зографския манастир негово писмо до игумен Антим Ризов. Писмото е изпратено на 6 февруари 1860 г. от Гевгели и осветлява важни събития от живота на Димитър Миладинов, връзките му със „Зограф“ и началото на общонародното дело.

Кореспонденцията на Димитър Миладинов

Първата научна публикация на писма на Димитър Миладинов излиза през 1963 г. Патриарх Кирил обнародва седем писма, които е открил в архива на Зографския манастир (Кирил, патриарх български 1963). Изданието съдържа текстовете в оригинал и превод (за писмата на гръцки), както и обстоен исторически и филологически коментар. Дават се факсимилета на документите, а текстовете са набрани според оригинала, като са запазени пунктуацията и правописът. През 1964 г., по повод стогодишнината от кончината на Димитър и Константин Миладинови (1862 г.) и от издаването на сборника „Български народни песни“ (1861 г.), Българската академия на науките публикува най-богатия до момента корпус с документи за живота и делото на двамата братя. Книгата „Братя Миладинови – преписка“, или просто *Преписка*, е подготвяна в продължение на години от Никола Трайков, но поради неговата кончина излиза с предговор от сина му Веселин Трайков. В изданието са публикувани всички намерени и познати писма от преписката на двамата възрожденци и са включени важни документи, които осветляват събитията около арестуването и последните дни на братята. Изследването включва текстовете в оригинал с анотации, като са дадени превод и коментар на текстовете, които са на гръцки, руски, английски, немски и френски. Както отбелязва Веселин Трайков в предговора, от богатия епистоларен архив на Миладинови са запазени и се публикуват едва 49 от по-големия брат Димитър и 12 от по-малкия – Константин (Трайков 1964:6 – 8). Това е твърде малко количество, при положение че според сведения на съвременници при арестуването на Димитър издетите писма и документи са били събрани в четири чувала, като само писмата от Кузман Шапкарев са били около 300 (Шапкарев 1884:23). А по-късно при залавянето на Константин са били иззети 800 писма. Димитър е бил изключително активен и акуратен към своя архив, като е пазил копия от писмата си.

Публикуваните от Трайков писма са намерени във фонда на НБКМ в София (Архив, ф. Братя Робевци, Александър Екзарх № 5384), в Руската държавна библиотека в Москва (РГБ, бивша ГБЛ, ф. 86 – В. Григорович, ф. 269 – П. Севастьянов) и в Архива на външната политика (ф. Посольство в Константинополе), като три писма, които изглежда са били написани на гръцки, са издадени по предишни публикации и спомени в превод на руски и български език (Трайков 1964: № 12, 32, 41). В преписката на Димитър Миладинов се открояват седем писма, намерени в Зографския архив и обнародвани за пръв път от патриарх Кирил през 1963 г. (Кирил, патриарх български 1963). Едно от писмата е до руския учен Пьотр Севастьянов (Пётр Севастьянов), а останалите шест са до видни зографски братя: х. Викентий³⁾, архимандрит Антим Ризов⁴⁾ и иеромонах Климент⁵⁾. Три от писмата (до Антим Ризов и до Севастьянов) са на гръцки език, а другите четири (до хаджи Викентий и до иеромонах Климент) са на български.

Три години след изданието на *Преписката* Харалампие Поленакович публикува обзорна критична статия, в която съобщава за други писма, които е намерил и подготвил за печат, без обаче да дава конкретни сведения (Поленакович 1967). За съжаление, не успях да установя дали по-късно Поленакович е публикувал споменатите писма. В статията си той прави обстоен анализ на публикуваните от Трайков документи и предлага ценни исторически и библиографски допълнения, като обръща специално внимание на писмата от Зографския архив, за които подчертава, че са написани на „македонски“. Забележките на Поленакович, невинаги удачни, са основно за грешки на разчитането и изданието на писмата, за библиографски пропуски и непоследователност в под-

3. Хаджи Викентий (схимонах Виктор), родом от Търновско, уважаван stareц и проигумен, по онова време близо стогодишен. Поддържал кореспонденция с Васил Априлов, Иларион Макариополски и други просветители. За него *вж.* Шопов, А. Светли личности из Възраждането. // *Българска сбирка*, X, 1903, кн. 9, 550 – 563; кн. 10, 625 – 640.
4. Антим Ризов е роден в края на XVII век в село Калково (Стумишко). Известен зографски монах. Получава солидно образование в Кишневската гимназия в Русия и в Богословския факултет на Атинския университет. Живее в Атина в периода 1838 – 1846. Завръща се в Зограф и развива образователна и книжовна дейност. Почитан е като ерудит и духовник. От 1855 г. до смъртта си през 1867 г. е игумен на манастира. Поддържа преписка с книжовници и общественици, като Димитър Миладинов и Васил Априлов. За него *вж.* Иванов 1915 и Стоилов 1907.
5. Иеромонах Климент е известен зографски монах, родом от Скопие. Става духовник в зографския метох в Полянин (стар Дойран). По-късно два пъти е игумен на „Зограф“ 1869 – 1873, 1878 – 1884, *вж.* Цветинов, Г. *Светогорският български манастир „Зограф“*. София, 1918, 59 – 60.

бора на материалите (пропуснати писма на Димитър Миладинов, написани на гръцки и загубени, но запазени в издание на Жинзифов) и за „настойчивостта“ („insistance“) у Трайков за националните чувства на Димитър Миладинов.

Важен принос за обогатяването на изворите за последните дни и смъртта на братя Миладинови е статията на Божидар Настев, който „преоткрива“ пропуснатите от предишни изследователи публикувани сведения на френските мисионери лазаристи относно последните дни и смъртта на двамата братя (Настев 1970).⁶⁾

Седемте „зографски“ писма на Димитър Миладинов

Както отбелязва Поленакович, писмата от Зографския манастир представляват отделна група. За нуждите на настоящото издание прилагам списък на тези писма с кратки бележки, които спомагат за разбирането на новооткритото писмо (Обр. 1 – 3). Следвам хронологичния ред, даден от патриарх Кирил⁷⁾. В едно от писмата правя промяна в датировката, което обаче не променя установения от патр. Кирил ред. За удобство предлагам номерацията със съкращение ЗогДМ.

ЗогДМ 1. – до хаджи Викентий в „Зограф“, написано на български език и изпратено на 1 юни 1857 г. от Кукуш (патр. Кирил 1963: № 1, Трайков 1964: № 6, *вж.* коментар у Поленаковиќ 1967: 369 – 373). Писмото е официално и е написано със старание. Наред с разговорните изрази и форми („фала Богу“, „колко себапъ ке беше“, „баре“ и др.) се използват и книжовни думи („приемете почтено поклонение от Ваше покорно чедо“ и др). Димитър Миладинов изказва уважението си към х. Викентий за неговата добра душа и високо „любородие“⁸⁾. Подчертава, че го познава задочно от брат си Константин, който преди години (1852 г.) е пребивавал в „Зограф“ (и се е учил при о. Партений⁹⁾). Обръща се за съдействие за уреждането на проблеми в

6. На 20 февруари 1862 г. лазаристът мисионер в Битоля – Лепавец, изпраща писмо до Салвие, главния прокурор на лазаристите в Париж. Още в самото начало на писмото си описва събития около залавянето и смъртта на двамата братя: „Je crois vous avoir parlé de quelques professeurs bulgares qu’ on avait emprisonnés“, *вж.* Lettre de M. Lepavec à M. Salvaire, procureur général, à Paris, отпечатано в *Annales de la Congrégation de la Mission*, vol. XXVIII, 1863, 422 <<http://via.library.depaul.edu/Annales/28>>
7. Н. Трайков сменя реда на двете писма, изпратени до Климент в края на октомври и първата половина на ноември 1859 г. Х. Поленакович не възразява за тази промяна.
8. Калка от *φιλογένεια* *вм.* родолюбие.
9. Партений Зографски е роден в Галичник през 1818 г. През 1836 г. е бил ученик на Димитър Миладинов в Охрид. Със съдействието на архимандрит Анатолий Зографски учи в Атина между 1838 – 1842 г., след което ста-

кукушкото училище и изразява желание духовникът Климент да стане архимандрит.

ЗогДМ 2. – до **Пьотр Ив. Севастиянов** в Атон, написано на книжовен гръцки език и изпратено на 26 април 1858 г. от Кукуш (патр. Кирил 1963: № 2, Трайков 1964: № 14). Официално писмо, написано на добър гръцки език. Съдържа ценни сведения за събиране на български старини и ръкописи на пергамент.¹⁰⁾ Научаваме за сътрудничеството на Миладинов с важни личности и учени, като Виктор Григорович и Александър Хилфердинг. В предпоследния параграф на писмото се споменава и развитието на образователното дело, като се отбелязва, че „едва тази година за пръв път българската младеж започна да суче от гърдите на истинската наша майка, а свещениците в църквите да четат българското евангелие“ (мой превод).

ЗогДМ 3. – до **архимандрит Антим** в „Зограф“, написано на гръцки език и изпратено на 22 януари 1859 г. от Кукуш (патр. Кирил 1963: № 3, Трайков 1964: № 26, *вж.* коментар у Поленаковиќ 1967: 373 – 374). По думите на патр. Кирил това писмо е истински бисер на Димитър-Миладиновото перо. Написано на красив и висококнижовен гръцки език с богати изразни средства и сложни конструкции. Текстът показва филологическа и историческа ерудиция със сериозни богословски познания. Това е първото известно досега писмо до Антим Зографски, но от него научаваме, че двамата книжовници поддържат преписка от месеци. Миладинов информира зографския игумен за просветното си дело в Кукуш и за нуждата от църковнославянски книги, за което се надява да получи съдействието на „Зограф“. По повод издирванията и събирането на български старини възкликва: „О, сладки спомени на славянобългарска древност!¹¹⁾ О, приятно вълнение за покойните охридчани,

---

ва монах в Зографския манастир и продължава образованието си в Одеса, Киев и Московската духовна академия. За кратко служи в Цариград, където е възведен в сан архимандрит от цариградския патриарх Кирил VII (1855 – 1860), след което се връща през есента на 1851 г. в „Зограф“ и работи за създаването на училище към манастира. Училището просъществува около една година, като именно там Константин Миладинов учи славянско четмо и писмо.

10. „Περὶ δὲ τῆς τύχης τῶν ἐν Μακεδονοβουλγαρίᾳ βουλγαρικῶν χειρογράφων ἐν μεμβράνᾳ“

11. Тук Миладинов визира преданието, че манастирът е основан от трима братя благородници от Охрид – Аарон, Мойсей и Йоан (Иван) Селима – през 919 г., по времето на император Лъв Мъдри (+912 г.). Сведенията за това предание датират от по-късна епоха, като *Рай мысленный*, XVII в., който е съставен по текстове на Стефан Светогорец, XVI в, *вж.* *The Slavonic Patria of Mount Athos* (ed. G. Pappulov). Plovdiv, 2013, 29 – 30. Преданието е записано и в по-късни документи, като т. нар. „Сводна зографска грамо-

ктитори на прочутата Зографска обител! ... Тогавашните наши сънародници-предци поставиха първите основи на тази обител, а нинесвещенодействащите в нея потомци съгръват злочестото ново поколение!“ (превод на патр. Кирил).

ЗогДМ 4. – до **архимандрит Антим** в Зограф, написано на книжовен гръцки език и изпратено на 27 май 1859 г. от Кукуш (патр. Кирил 1963: № 4, Трайков 1964: № 29, *вж.* коментар у Поленаковиќ 1967: 374). Във второто запазено писмо до Антим Зографски Димитър Миладинов благодари за получените за църквата в Кукуш богослужебни книги. Оценява, че „Зограф“ е спасил останките от българската древност. Смята, че това открива пътя към „любородието“ (φιλογένεια, т.е. родолюбие), и изправя пред отговорност настоящите (и бъдещите) родни историци, пишешки: „дълг е на нашите сънародници историци да опишат всичко това с перото на истината“¹²). В писмото се говори също така за просветното дело в Мизия и Македония, за лошото положение в Струмица и за обучението на младежи в руски гимназии и университети в Петербург, Москва, Киев и Одеса. Подчертава се доброто дело на духовника Климент в Кукуш и се изказват надежди за решаване на въпроса за Полянинския архиерей.

ЗогДМ 5. – до **иеромонах Климент** в Полянин (стар Дойран), написано на български език, изпратено на 28 листопад 1859 г. (т.е. октомври, а не ноември¹³) от Струга (патр. Кирил 1963: № 5, Трайков 1964: № 36, *вж.* коментар

та“, *вж.* Стоилов, А. П. Своден хрисовул за историята на Зографския манастир. // *Сборник в чест на Васил Н. Златарски*. София, 1925, 447 – 457 и Иванов, Й. Български старини из Македония. София, 1970, 537 – 546.

12. Превод на патр. Кирил (1963: 27), в оригинал: „παρά δέ τοῖς ὁμογενέσιν ἡμῶν ἱστορικοῖς καθῆκον, ὅπως ἐξιστορίσωσι μέ τόν κάλαμον τῆς ἀληθείας“.
13. Изглежда, по аналогия с народния календар у някои славяни на север, патриарх Кирил смята, че месец листопад е ноември. Следващите изследователи приемат безкритично това мнение. Н. Трайков не обръща внимание на датата, а Х. Поленакович прави предложения за корекции в разчитането на някои думи, без да забележи грешката в идентификацията на месеца. У южните славяни обаче месец листопад е октомври, а не ноември. В народния календар месеците имат славянски наименования, а датите се определят по големите църковни празници. В Македония листопад е периодът от Петковден (св. Петка) до Димитровден (св. Димитър), което е период, по-къс от 28 дена. В писмото си Димитър Миладинов изглежда просто заменя думата октомври с листопад, като спазва броеето по официалния календар. За употребата на наименования от народния календар, без да се сменя броеето на дните, можем да посочим друг пример от първата дописка до *Цариградски вестник* и публикувана в бр. 476, 26 март 1860, където четем дата „28 Сечка“ (т.е. февруари).

у Поленакović 1967: 375). Кратко писмо на разговорен език. Обръщението „отче Клименте“, множеството диалектизми („знаефъ“ *вм.* знаех), турцизми („таравъ“, т.е. страна, партия, групировка) и деловият тон подсказват взаимоотношения на близки съратници-земляци. Авторът споменава за икони и утвар, получени от Русия в „Св. Климент“, Охрид, и дава сведения за напредъка на преподаването и служението на славянски език.

ЗогДМ 6. – до **иеромонах Климент** в Полянин (Стар Дойран), написано на български език. Няма място и дата на изпращане. По косвени данни се датира между 28 октомври и 14 ноември 1859 г. Вероятно е изпратено от Струга (патр. Кирил 1963: № 6, Трайков 1964: № 33 *вж.* коментар у Поленакović 1967: 374 – 375). Дълго и официално писмо, в което се използват думи и изрази, като обръщението: „Высокопреподобний Достопочтенїи ми Господине Г. Отче Клименте Духовниче“¹⁴), което е идентично с началото на новооткритото писмо до архимандрит Антим. Специфичното в писмото до Климент е употребата на лично местоимение „ми“, което заедно с палитрата от диалектизми приближава това писмо до предишното. Тук авторът разисква важни теми за деловите взаимоотношения с дейци от Русия (П. Севастиянов и А. В. Рачински) и за църковния (владишки) въпрос, като изразява радостта си от ръкополагането на Партений Зографски за владика в Полянинската епархия (26.10.1869 г.). Чрез иеромонах Климент Димитър Миладинов изпраща поздрав до игумена Антим и моли манастира за материално съдействие за делото му по събиране на старини и разпалване на родолюбивата искра: „Ахъ знамъ що требитъ и како требитъ. да имахъ трошакъ¹⁵) да прошетамъ по сфета Македонобулгария да секнамъ неколку искри да се запалитъ огонче и малу малу да се стоплятъ помързната кърф славянска .... така пишете на Игумена Антима и пр. Софрония, нека сторат малу гайреть¹⁶) да ми помогатъ за да прошетамъ сфекъде...“. Писмото съдържа характерните и в предишните писма диалектни форми и турцизми, като се срещат спорадично и сърбизми (*вж.* по-долу).

ЗогДМ 7. – до **иеромонах Климент** в Полянин (стар Дойран), написано на български език и изпратено на 28 декември 1859 г. от Струга (патр. Кирил 1963: № 7, Трайков 1964: № 39, *вж.* коментар у Поленакović 1967: 375). Кратко писмо по делови въпроси. Започва с „Отче мой Климент!“. След финансовите трудности и разходи по делата в Кукуш се спира на новини около връзките с Русия и значителните суми, изпратени като помощи от там. Завършекът на това писмо има пряка връзка с новооткритото писмо. Миладинов казва, че

---

14. Мое разчитане по факсимилето у патр. Кирил (1963: ф. 6)

15. Средства.

16. Грижа, усилие. Благодаря на майка ми Лиляна Банева за справката за турцизмите и за бележките по текста.

е запалил искрата в Битоля и Охрид, „къде иматъ много грекомани“ и силна гръцка пропаганда („апостоли гърци отъ Аѳина и ранени со пари“). След като отишъл обаче там, „в църковъ фатихме убаво славянски и во училището. така пиши му на златенъ игумена Анѳима зуграфскаго и на пр. Софрония. а е нужно да прошета во сфета Македоно Булѳария до 3 месеца! нека ми поможитъ игуменотъ го молямъ само за путуванѳ!“¹⁷⁾

* * *

Чужди езикови елементи. В последните две писма намираме спорадични срѳбски елементи в езика и правописа. В няколко думи е употребена срѳбската буква ѣ, на три места в ЗогДМ 6: „како ѣе“ = „как ше“, „такоѣер“ (2 пѳти) = „така както“ и на едно място в ЗогДМ 7: „на ѣеоргия“ = „на Георгия“ (като мъжко име). В ЗогДМ 6 среѳаме и смесената форма „видемо кие“ *вм.* „видемоѳе“ = „ще видим“. Патриарх Кирил отбелязва тези особености (1963: 2) и ги отразява в изданието на текста. Н. Трайков опростява правописа. Бележки и поправки относно тези елементи прави Х. Поленакович (Поленаковиќ 1967: 375). В допълнение към тези бележки бих искал да посоча, че в Димитър-Миладиновите писма среѳаме буквата ѣ много ограничено, и то когато става дума за срѳбски думи. Също така, когато авторѳт вмята гръцки думи, винаги ги пише с гръцки букви. В църковнославянски/руски форми понякога пише руското э („Его преосѳещенаго“), *вж.* началото на ЗогДГ 6. По същия начин ще видим да употребява вметнати френски думи („sympathie pour moi“, „aventur“), *вж.* последното писмо, което изпраѳта от затвора в Битоля до руския консул Хитрово (Трайков 1964: № 49). От тази гледна точка, можем да заключим, че Димитър Миладинов използва стандартната за епохата българска кирилица, като за чуждиците (грѳцизми, срѳбизми, русизми и францизми) предпочита съответните азбуки и правопис.

* * *

Обицо за Зографския архив. Патриарх Кирил изразява убеждението, че седемте писма най-вероятно не са всичко, което Д. Миладинов е писал до зографски монаси. Предполага, че в бъдеще, когато архивѳт бѳде подреден, вероятно ще бѳдат намерени и други писма с по-късна дата (патр. Кирил 1963: 20). И допълва: „Не ще съмнение, доще ден, когато ценната манастирска архива ще бѳде проучена и нова светлина ще се хвърли върху историята на манастира...“. След половин век този ден дойде. През последните няколко години в Зографския манастир започнаха реорганизация, консервация и дигитализация на архива с цел да се задѳлбочи проучването на съхраненото духовно и културно богатство. Инициативата бе подета от монашеското братство в сътрудничество с научни екипи първоначално от България, а впоследствие и от Гърция, Франция, Румѳния и други страни. Вече са публикувани първите каталози на ръкописи и сборници с проучвания. Подготвят

17. *Вж.* изданието на патр. Кирил. Тук свѳрих правописа, доколкото е възможно, по факсимилетата.

се серия от сборници с документи от различните дялове на архива: византийски, славянски, османски, музикален, документален, кондики и др. Постепенно в научно обращение ще влязат голям брой нови данни. По отношение на занимаващия ни тук билингвизъм бе установено, че авторът на *Кониковското евангелие*, написано на български с гръцки букви, е Натанаил Охридски или Зографски (Банев 2019:549 – 54). Подобен паметник е *Молитвеникът* на Димитър Миладинов, написан с гръцки букви и съхранен в препис с дата 1841 г. (Велев 2006). Предстои тези паметници да бъдат проучени.

ЗогДМ 8. – Новото, осмо писмо

Новооткритият документ се явява осмото поред писмо на Димитър Миладинов в Зографския архив и е естествено продължение на предишните писма до игумена Антим и други братя от манастира (Обр. 1 – 3).

Описание. Писмото е открито и идентифицирано през 2019 г. в Архива на манастира, в папка № 83, която съдържа документи, преди всичко писма, от средата на XVII до третата четвърт на XIX в. Документът има стара сигнатура с № 64, отбелязан на л. 205г. Написан на голям лист хартия, сгънат на две, при което са образувани два отделни работни листа с размери 355 × 220 мм. Хартията е бяла и няма линии за писане. Текстът започва на лицето на л. 205 и продължава на гърба му. Следващата страница, л. 206г, е празна. На гърба на втория лист, л. 206в, е записан адресът на получателя и се виждат следи от три червени восъчни печата, поставени в права линия на разстояние около 25 – 30 мм един от друг, като всеки един е с диаметър ±18 мм. При отварянето на писмото печатите не са се счутили, като се е скъсала залепената за тях хартия. В резултат на това са се получили скъсвания на сгъвката на листа и на две места върху текста, без обаче да се нарушава четимостта му. Документът е бил сгънат на две места по дължина и по широчина. Допълнително е бил сгънат още веднъж по дължина. Използвано е черно мастило.

Текст, правопис и стил. Писмото е написано на два езика. Първият параграф е на български, а вторият – на гръцки. Езиците се сменят по средата на последното изречение на първия параграф. Подписът също е на български, както и адресът на получателя. Текстът е кратък и съдържа обръщение, два параграфа, поздрав, дата с място и подпис: общо 199 думи, 97 на български и 102 на гръцки. Смяната на езиците е в края на първия параграф и става по средата на петото изречение. След запетая започва нова мисъл със съюза *καὶ* (и). Почеркът е четлив, като в гръцката част е добре обработен, уверен и равен, а в българската част – сравнително понесигурен и променлив, но показва опит. Предвид характерната за епохата и региона практика да се пише на местен български говор или на църковнославянски с гръцки букви, е важно да се отбележи, че в писмото си Димитър Миладинов използва за всеки език присъщата му азбука, макар в миналото да е правил преводи на църковни текстове с гръцки букви (Велев 2006).

Гръцкият текст е написан по-гладко, със специфични за епохата почерк и съкращения. Звукът /x/ се изписва и в двата езика с гръцко [χ]. Същото важи и за звука /y/, за който се употребява [γ], с едно изключение в края на гръцкия текст, където четем μου, т.е. „ми“. И в двата текста главните букви се използват за лични имена, но не се пишат в началото на изреченията.

В българския текст буквите [н] и [д] се изписват всяка по два начина. Преобладава кирилското [н], което виждаме 30 пъти в текста и 5 пъти в адреса. Другото [N] прилича на главно гръцко, изписано като малка буква. То се различава на 5 места в писмото, като в някои случаи за [н] не може да се каже със сигурност дали е написана буквата от гръцката или от кирилската азбука. Буквата [д] на 12 места в текста е написана с опашка нагоре [ǝ]. Същата буква виждаме и покалиграфски написана, с опашка надолу [ǝ] – 12 пъти в обръщението и текста и адреса, което говори, че последното вероятно се предпочита в по-официалната част на писмото. Използвана е само българска кирилица. Звукът /дж/ е написан с буква [ц], като очевидно се има предвид използваната за турските думи буква [ц] – Гуменце *вм.* Гуменце.¹⁸⁾ На едно място в българския текст за /м/ е написана гръцката буква [μ]. Буквата [ъ] не се използва, а [ъ] се пише в краесловие („зарадвахъ“), вместо [ъ] („планинъе“ за „планинъе“) и където звукът /ъ/ се е произнасял („стърми“, „църници“, „къдалница“). Подходът при пълния член („метохъотъ“) показва познания по граматика с разбиране на категорията определителен член, който в един случай е изписан в текста разделно („кой то“, пренесено без чертичка). При думата „вѣиноградъ“, [в] е написано като представка. За /iu/ се използва буквата [ю], както и комбинацията от две букви [iу].

Българската част на писмото е написана внимателно и с калиграфско старание, на което вероятно се дължи и различното изписване на [д]. На много места върху буквата [и] в началото или края на думите се поставя дъгичка, вероятно имитация на леко придихание или краесловно [й]. Не са поставя-

18. При Гумѣндже буквата [ц] е използвана вместо сходната по изписване буква от румънската кирилица [ц]. В писмото си Миладинов изписва по един и същи начин звуците /ц/ и /дж/, *вжс.* „Гуменце“, „църкичка“, „отца“ и „къдалница“. Все пак изписването на топонима на гръцки, Γουμѣντζε, ясно показва, че в този случай буквата [ц] се използва като [ц]. Слаба (или почти никаква не) е разликата между двете букви в ЗогДМ 7, където четем „месеци и похарцихъ“. Очевидно авторът за звука /дж/ използва буквата [ц], с което наподобява [ц]. Тази буква е въведена през XV – XVI в. във влахомолдовската кирилица, като означение на задвенечния преградно-проходен звук /dʒ/. По-късно се разпространява на Балканите и най-често се използва за турски думи, напр. харц (харч). Употребява се в български текстове от различни краища и често се среща в документи от Зографския архив. При стандартизирането на сръбски език Вук Караджич първоначално не я включва и вместо нея използва комбинацията от две букви [чж].

ни ударения. Диалектните форми и турцизмите са по-малко в сравнение с предишните писма до Климент (ЗогДМ 5) и са използвани добила широка употреба форми: *кондисахъ*, *одаи*. Присъстват архаични и книжовни форми: *шетаещи(й)*, глаголни форми на -х (а не диалектните на -ф/в) за мин. св. вр. *стигнахъ*, *зарадвахъ*, сложни изрази като *наидохъ преподобнаго и люботруднаго отца* и др. Забелязва се подчертан стремеж за употреба на книжовен език, който по онова време е бил в процес на формиране.

Докато в писмата си до Климент Димитър Миладинов говори делово по въпроси, свързани с ежедневието и проблемите, с които се сблъсква, то в писмата до Антим, и конкретно в новооткритото, виждаме по-висок стил, който съответства на позицията на получателя. Преминаването на гръцки във втората половина на писмото най-вероятно е продиктувано от нуждата на автора да опише точно и изразително с помощта на абстрактни понятия своята дейност – нещо, което може да напише с лекота на гръцки език като школуван филолог, но изглежда, все още се затруднява да напише на родния си език, който, от друга страна, предпочита за по-делнични въпроси.

Високият стил на гръцкия език е характерен за писмата на Димитър Миладинов, особено тези до Антим Ризов, които се отличават с красотата на изразните средства, богатството и прецизността на езика (Кирил, патриарх български 1963:2 – 3, 7). Големият елинист и учител по гръцки пише в прецизна книжовна форма и с изискан официален тон до игумена на Зографския манастир – известен книжовник и богослов, завършил Атинския университет. Можем да предположим, че Миладинов е знаел добре и разговорен гръцки, без да сме сигурни в каква степен е бил запознат с особеностите на гръцките диалекти, тъй като в писмата му няма следи от местни гръцки говори. В нашето писмо срещаме книжовни форми и изрази като: εὐνοοῦμενος παρὰ τινός, δέχθητε, ὑπέραις χερσί, ἐλιτρολεῖτε τινά, които ни най-малко не се употребяват в разговорния език. Гръцкият текст е писан по-бързо и по-уверено в сравнение с българския, но са допуснати и някои малки грешки, които се дължат на бързината. В българския текст авторът не се поправя, докато в гръцкия виждаме на три места поправки, направени в мига на писане. На ред 23 първоначално е написан предлогът ἐκ (из, от), който веднага е коригиран на по-правилното в случая ἐν (в, у). На ред 29 е задраскан определителният член τό, за да бъде добавена частицата δέ, която засилва значението κατ' ἐξοχήν [[то]] δέ τό (и най-вече), и отново е написано τό. Поправка имаме и на ред 30, където авторът е написал и задраскал ὁ, вероятно за ὁσιος (преподобен), поправено на ἱερός (свещен). На няколко места обаче в бързината не са били забелязани и поправени някои дребни грешки. В края на ред 29 е написано (ако правилно го разчитам) ὁ εν, т.е. „който в“, като авторът най-вероятно е искал да напише ἐν ᾧ, т.е. „в което“. На предпоследния ред, р. 33, четем Δέχθητε τῶν εἰλικρινῶν σεβασμάτων μου, т.е. „приемете на (за, в) искрените ми почитания“. Очевидно е пропуснато съществително преди определителния

член в род. пад. мн.ч. τῶν. По аналогия с други писма можем да възстановим пропуснатото с τὰς διαβεβαίωσεῖς, т.е. „уверенията“ (вж. края на писмо до П. Севастиянов от 2 август 1858 г., Трайков 1964 : № 22). В самия край на писмото към ταπεινός (смирен) бихме могли да предположим, че е изпуснато δοῦλος (слуга), отново по аналогия с други писма.¹⁹⁾ На няколко места са пропуснати ударения и придихания, без това да намалява добрия стил и точността на изказа. Всички тези особености са отбелязани в изданието на текста, тук в края на статията.

Анализ на съдържанието. Димитър Миладинов адресира писмото до архимандрит Антим [Ризов] – игумен на Зографския манастир. Пише почти целия първи параграф на български с кирилица и описва зографския метох²⁰⁾, намиращ се в голямото село Гумендже. Разказва, че след дълго и трудно пътуване е отседнал в метоха (без да споменава за колко време, вероятно за кратко). Бил е посрещнат гостоприемно от [зографския брат] о. Харалампий [Айдаринев]²¹⁾, който се е отличавал с трудолюбието си и е устроил хубаво метоха, като е направил градина с черници и хубаво лозе. Направил е също така хубави *одаи* (стаи и помещения) и „чешма многу водна“. Най-хубавото нещо е малката църква, която се намира в края на метоха и има нови икони²²⁾, хубави одежди и сребърна утвар. Последното, пето, изречение от първия параграф продължава на гръцки и подчертава, че о. Харалампий с добрия си дух радва хората, местните жители и странниците (посетители, които идват в метоха от други селища). Вторият параграф е написан изцяло на гръцки и съдържа деловата част на писмото, в която Димитър Миладинов осведомява игумена Антим, че по поръчение на епитропите (ἐπίτροποι, т.е. надзиратели)

19. *Срвн.* писмото на Димитър Миладинов до Константин Робев от 21 ноември 1859 г. (Трайков 1964: №34) или писмото Константин Миладинов до архимандрит Хрисант в Киев от 8 ноември 1858 г. (Трайков 1964: № 54).

20. Зографският метох в Гумендже (дн. Гумениса, Γουμένισσα), както и другите два метоха в града – на манастира Ивирон и на Йерусалимската патриаршия (Божи Гроб), играят важна роля за запазването на православия във време, в което се разраства католическото влияние в района и български общини клонят към уния. По-подробно *вж.* Шалдев 1930а:61 – 69. За описание на зографския метох *вж.* Шалдев 1930б:47 – 48. Христос Интос през последните години разгледа обстойно историята и ролята на трите метоха в Гумендже, *вж.* Интос 2004, 2006:178.

21. О. Харалампий Айдаринев е бил ключова фигура за развитието на зографския метох в Гумендже. Скоро след посещението на Димитър Миладинов в метоха започва дейността си българско училище. По-подробно *вж.* Шалдев 1931:55 – 56, 63.

22. Вероятно тези икони са изпратени от Русия, *вж.* подобно за Охрид в ЗогДМ 5.

на строящата се нова българска църква²³⁾ в Цариград обикаля Македония, за да събира средства [за строежа]. Подчертава, че местното население, οἱ δὲ ὁμογενεῖς ἡμῶν Βούλγαροι²⁴⁾, подкрепят силно делото, а [небогатото село] Гу-

23. Българската черква в Цариград (във Фенер) е създадена на подареното от Стефан Богориди място. Идеята била да се построи храм, посветен на Света Троица, към който да имало два параклиса, посветени на св. Стефан и св. Иван Рилски. С проекта бил натоварен италианският архитект Гаспаре Фосати. Полагането на основите станало на 25 октомври 1859 г. от княз Николай Конаки-Богориди (син на починалия Стефан Богориди и управител на Молдова) в присъствието на представители на дипломатическия корпус (вкл. руския посланик Лобанов). Всичко станало с благословията на цариградския патриарх Кирил VII, с когото отслужили тържествена литургия антиохийският патриарх Йеротей, александрийският патриарх Калиник и йерусалимският патриарх Кирил. Архимандрит Антим – бъдещият екзарх, произнесъл тържествено слово на български език. Още през декември 1859 г. започнали да се строят каменните основи, но след около година се оказало, че теренът не може да издържи строежа, и това довело до неговото спиране, *срвн.* Шивачев 1925:36 – 37. Както се отбелязва в устава на учредителите на начинанието, поради липса на средства за изграждането на църквата ще бъдат потърсени заем и подкрепата на родолюбиви българи, които действително откликват и са събрани значителни суми от Мизия, Тракия, Македония, Добруджа и Моравско, записани във възпоменателната книга на старата дървена черква „Св. Стефан“ във Фенер: „Изволися нынѣ Болгарскому народу съ общо согласие да ся въздигне и съзиди отъ основанія Народната въ Цариградѣ Българска Църкова.“ Дървена и непретенциозна, тази черква се превръща в „отправна точка“ за българите в Османската империя. Проектите за каменен храм така и не се осъществили и едва през 1895 – 1896 г. до дървената черква се издигала уникалната Желязна църква.
24. В писмата си до видни книжовници и общественици в Атон, Цариград, Битоля и Русия Димитър Миладинов многократно говори за ὁμογενεῖς Βούλγαροι, Βούλγαρομακεδόνες и Σλαβοβούλγαροι. Използва също така много синоними на основата на думите γένος (род), γλῶσσα (език), πατρίς (родина), напр. ὁμόγλωσσος (едноезичен), ὁμόθρησκος (едноверец), φιλογενής (любородец *вм.* по-късното родолюбец), ὁμοπάτριος или πατριώτης (съотечественик, сънародник, земляк), *вж.* следните писма (Трайков 1964: № 1, 2, 11, 16, 18, 19, 23, 27, 28, 29, 40, 42). Същите думи и със същите конотации срещаме и в писмата на по-малкия брат Константин. От множеството примери в текстовете на Миладинови се вижда, че те смятат славяните в Мизия, Тракия и Македония за „еднородни българи“. Двамата братя не правят изключение от другите свои *еднородци*, *вж.* писмото на Киряк Държилович до Георги Сава Раковски от 1861 г. по повод арестуването на Димитър Миладинов, когото нарича ὁμογενής ἡμῶν („наш еднородец“) и комуто цариградските ὁμογενεῖς Βούλγαροι се опитват да помогнат (Трайков 1964: 80). Думата

мендже участва активно с помощи според възможностите си. В последното изречение е вметнато името на о. Харалампий като служещ (ἐπίτροπος) от името на воденския епископ [Никодим I]²⁵). Писмото свършва с официални формули за поздрав, дата, място и подпис, написан на български с кирилица.

Дата и исторически контекст. В края на писмото е отбелязана датата на изпращане – 6 февруари 1860 г. На същата дата Надзирателството на Българската народна черква изпраща от Цариград до Димитър Миладинов в Струга писмо, с което го информира за известното начинание за издигане на „каменно здание за черкова Българска“ (Трайков 1964: № 62). В писмото се подчертава, че са осигурени нужните писма и разрешения. По препоръки на полянския епископ Партений (ръкоположен малко преди това, на 29 октомври 1859 г. и изпратен в Кукуш по времето, когато Д. Миладинов е в Струга) и архимандрит Климент (и двамата зографци), надзирателството, което се състои от Гаврил Кръстевич, братя Тъпчилещови, Димитър Гешов и Захари Струмски, с предстоятел епископ Иларион Макариополски, се обръща към Димитър Миладинов с искане той да поеме отговорността за събиране на средства от Македония за изграждането на Българската черква. Отговорът на това писмо не е намерен, но изглежда е дошъл бързо и е бил положителен, защото, както четем от писмото на Надзирателството до Д. Хр. Миладинов от 2 април 1860 г., те му изпращат всичките необходими писма и разрешения, както и тефтери за водене на отчетност, и напътствие за „душеспасителното дело“ (Трайков 1964: №63).

За интересуващия ни период научаваме от Кузман Шапкарев, че:

„Малко време, не цяла година, Д. Миладинов учителствува в Струга, понеже преди свършъка на учебното му време (1859 / 1860 г.) той биде от цариградските българи назначен с писмено патриаршеско позволение да обиходи Македония, за да събира волни помощи от българските ѝ общини за в полза на почнатата тога да се съзижда българска в Балат църква. Това негово по Македония обхождане многократно и многообразно ползува народа в тая затънтена и забравена, така да се каже, българска страна. Защото покойн. Миладинов освен поръчаната и възложена нему длъжност по събирането поменатите помощи, по свойственния негов характер, сърце го не търпеше да се ограничи само и само в нея и да не развие риторическата си способност към заспаляя тога народ и да го не събуди от летаргическия му сън, да му не вдъхне народни чувства, или по-право да ги раздуха. И изпратилите го с тая мисия бълг. първенци от Цариград не можеха да изберат друго, по-подходяще от него за тая мисия лице. Той всичко това изпълни с 90% повече. Народът внезапно,

---

„еднородец“ или „еднороден“ е характерна за епохата и я срещаме в много текстове на български просветители. Постепенно по-широка употреба добива синонимът „сънародник“, който понякога се използва паралелно с калката на ὁμογενής, „еднородец“.

25. За воденския епископ Никодим I и за църковната борба във Воденско *вж.* Σταλίδης 2006:89 – 91, 104, 117, 119.

като чрез магическа пръчка, се съживи и приготи в прегръщането на църковн. въпрос освен някои затънтени места, където ногата на обходителя не успя да стъпи и сияйното му слово да проникне.

Но тъй тая именно обиколка по Македония биде главната причина за опропастването на обходителя и за следущите тегоби и мъки на многочленното му осиротяло семейство. Гръкофенерското в[исше] духовенство, макар и от немай-къде да беше позволило повидимому подобна една обиходка по българска Македония от страна на един българин — уроженец на тази същата страна, но то, като твърде добре познаваше, че все друго, а не полза за Фенер щеше да произлезе от нея, гледаше на обходителя не с добро око и стъпка по стъпка го следеше и дебнеше като хищна хиена върху него и върху делата му, та и на всекой рачкор (крачка) наличаше му многочислени примки и стъпици, дано негде го улови, от които само с голямо и осторожно предпазване може, временно поне, да се опази. “ (Шапкарев 1984:412 – 13)

От новооткритото писмо разбираме, че още преди да получи официалните писма, Димитър Миладинов е прегърнал делото и е приел на драго сърце да събира помощи за българската черква в Цариград. За тази си дейност той е водил преписка със „Зограф“ и изглежда архимандрит Антим го е подпомогнал финансово. За важната 1860 г. са запазени едва три писма от богатата кореспонденция на Димитър Миладинов. При това и трите са от втората половина на годината. Новооткритото писмо допринася за изясняването на обстоятелствата около началото на последния и най-активен период от дейността на Димитър Миладинов – „обиколката“, която освен всичко друго спомага за запазването на православието сред местното население в борбата срещу униатството. Върху въпросите от исторически характер, свързани с участието на Димитър Миладинов в изграждането на българската черква и връзките му със „Зограф“, ще се спрем в следващо изследване след обстойно проучване на наличните в архива документи с надеждата, че ще бъдат намерени и нови сведения.

Българският език и кирилицата в книжовното наследство на Димитър Миладинов. По малкото текстове на български, които е оставил големият учител и просветител, може да се проследи постепенното, но бързо навлизане и развитие на родния език на неговото писалище. Както споменахме, през 40-те години на XIX в. той превежда на местен говор с гръцки букви един молитвеник и „книжката“ се разпространява сред местните жители. Също така от перото му е излязла, и за щастие се е запазила, една интересна билингвистична бележка. (Обр. 4) От друга страна, в писмо от 4 декември 1859 г. до д-р Константин Робев Миладинов споделя *προλαβόντως ἐσύνθεσα Βουλγαριστὶ ... εὐχαριστήριον*, т.е. „по-рано съставих на български ... благодарствено писмо“ (Трайков 1964: № 37).

Още от 30-те години на XX век в историографията е известна ръкописна бележка на Димитър Миладинов, написана на гръцки език, с вметнат цитат на местен български говор на кирилица (Архив на Възраждането № 2331, *вж.* Хаджов 1937: 7). Гръцкият текст и подпис са с познатия от писмата почерк, а мястото на

съставяне е Битоля. За съжаление, на бележката няма дата. През 1937 г. Иван Хаджов публикува факсимиле на този ръкопис с превод от Иван Снегаров (без препратка към друго издание) и изказва предположението, че бележката е написана след арестуването на Димитър Миладинов в Струга на 16 февруари 1861 (Хаджов 1937: 7). В публикуваното малко по-късно голямо изследване върху живота на двамата братя Хаджов разглежда същия документ в контекста на годините от края и след Кримската война (1855 – 1856), когато Миладинов е направил първите си обиколки и е бил подложен на гонения (Хаджов 1943: 32 – 33). Тази хипотеза се вписва добре в контекста на епохата и отговаря на споменатия „златен цар Никола“ (Николай I Павлович, починал през февруари 1855), както и на събитията, свързани с Кримската война, когато Русия изявява претенции да играе роля на покровител на християнското население в Османската империя.

В хронологичен план следват пет текста, написани изцяло на български – „зографските“ писма: ЗоГДМ 1, 5, 6, 7 и 8. Най-общо за тях можем да кажем, че показват постепенно изграждане на собствен стил, в който книжовните форми зачестяват и се обогатяват. Новооткритото писмо от февруари 1860 г. доказва именно тази тенденция. Само месец след това писмо Димитър Миладинов изпраща две дописки до Цариградски вестник, написани изцяло на български с по-богата лексика и изразителни средства. На български език, но със значителен брой русизми, е и последното запазено писмо, което Димитър Миладинов изпраща от затвора в Битоля до руския консул Хитрово (Трайков 1964: № 49).

Подобна тенденция – от писане с повече елементи на народен говор до по-изчистен книжовен език, наблюдаваме и в писмата на по-малкия брат Константин, който вероятно усвоява по-рано кирилицата в Зограф и я усъвършенства в Русия, откъдето пише по-активно писма на български още през 1857 г. (Трайков 1964: 51) Неговите последни писма от 1861 г. са написани на много добър книжовен български език²⁶.

Заклучение

За братя Миладинови, както споменахме, съществува обширна библиография, но все още много полета от тяхното дело остават слабо осветени или пречупени през призмата на идеологически конструкти, които създават диаметрално противоположни интерпретации. Важно за осветляването на слабо документираните страни от делото на двамата братя (като ролята им в българския църковен и просветен въпрос, която става причина и за тяхната гибел) или на спорни въпроси (като език, историческа роля, идентичност и др.) е да бъдат издирени нови документи, които да бъдат разчетени и публикувани максимално прецизно. За да разберем по-добре личността и делото на Димитър Миладинов, е необходимо да да бъде проучена и една пренебрегвана, но съществена негова

26. Вж. преписката с Георги С. Раковски от юни 1861 г. (Трайков 1964: № 60 – 61).

черта – тази на вещ познавач на гръцкото слово и култура и изключително добър преподавател, първоначално по гръцки език²⁷⁾, а по-късно и по български.

Новооткритото осмо зографско писмо внася нова светлина в развитието на българския билингвизъм и по-конкретно в неговия българо-гръцки вариант в рамките на Османската империя (Банев 2019:551 – 52; Николова 2006). Интересно е, че авторът започва и завършва писмото си на български с кирилица, като че ли е искал да напише писмо изцяло на български, но за важната втора част, познавайки ерудицията на получателя, си е „помогнал“ с гръцки. Освен богата филологическа информация от този документ можем да извлечем и ценни исторически сведения за началото на обиколката на Димитър Миладинов и ролята му в църковния въпрос като един от „сеячите“²⁸⁾. Писмото съдържа ценна информация и за личности като о. Харалампий Айдаринев и воденския епископ Никодим I, за връзките на Миладиновци със Зографския манастир и с цариградската българска община, както и за местното население (οι όμογενεϊς ήμῶν Βούλγαροι, т.е. *еднородните ни българи* или *сънародниците ни българи*) – нови факти, които допринасят за разбирането на детайли от сложната ситуация около средата на XIX в. на Балканите.

---

27. Подобно изследване бе направено за Григор Пърличев от Титос Йохалас (Γιοχάλας 1971), който отбелязва, че поемите, написани на гръцки език от Григориос Ставридис – *Ο Αρματολός* (*Сердарят* или *Войводата*) и *Σκενδέρμπεης* (*Скандербей*) – би следвало да се разглеждат като произведения на гръцката литература. От същата гледна точка би могло да бъде разглеждано и делото на Димитър Миладинов в качеството му на брилянтен елинист, филолог и учител, известен като Δημήτριος Μηλαδίνης. Именно този учител е учил на гръцки език лауреата на Атинския поетически конкурс Григориос Ставридис. След трагичната смърт на своя учител през 1862 г. Пърличев се завръща в родината си, като става учител по български език и продължител на просветното дело на Димитър Миладинов. Друг ученик на Димитър Миладинов и виден елинист е Μαργαρίτης Δήμιτσας или Маргарит Димзов (Трайков 1964: № 12), който обаче поема по коренно противоположен път.

28. Животът на Димитър Миладинов протича и приключва години преди учредяването на Екзархията и още преди да бъдат консолидирани български институции. По повод 10-годишнината от „Българския Великден“, на 1 март 1870 г. Иларион Макариополски държи реч в дървената църква, на чието място е трябвало да бъде построена каменната църква, за която събирали средства (Темелски 2010). Припомняйки събитията от 1860 г., епископ Иларион подчертава: „Тогавя бяха надежди, а днес е осъществлението на надеждите. Жътвата, чада, на сеяча е по-сладка от сеитбата, защото, който сее с надежда, сее за жътва. Който жъне, събира плод. Тъй и ний, чада, сеехме на 1860 година на 3 април, жънем плода сега на първи март 1870 година.“

ТЕКСТ – ИЗДАНИЕ И ПРЕВОД

Писмото се издава максимално точно според оригинала, како се запазват пунктуацијата, словоразделјето, употребата на големи и малки букви и правописът.

Използвани издателски знаци:

||αβ текстът продължава на следващия ред и числото означава съответния ред.

(αβ) развито съкращение.

[αβ] текст, добавен при разчитането.

αβ букви, които не се разчитат ясно.

[[αβ]] букви или думи, зачертани от автора.

<αβ> пропуснати необходими букви.

(л. 205г)

Въсокопрепо добниѣ Достопочтени ||² Отче Ёгумене
Госпо гине Г. Анθι-||³ме со Браќа.

||⁴ шетаещи по гори, по планиње и по ||⁵ стърмни долой стигнахъ и во Гуменце ||⁶ село главно и кон дѣсахъ на Метохъотъ ||⁷ зуграфскѣ. тамо наидохъ препо добнаго ||⁸ и лихотруднаго отца Хараламбѣа кой ||⁹ то ме приема милозно и гостолубно! ||¹⁰ се зарадѣвахъ за трудоѣтѣ му. направилъ ||¹¹ хубава градина со църници и со красни ||¹² Виноградъ. направилъ хубаво и мето-||¹³хъотъ со добри одаи горе и долу и ||¹⁴ чешма многу водна. наихарно от все-||¹⁵то и една църквичка лѣпа со нови и-||¹⁶кони на конца отъ метохъотъ и оде-||¹⁷жди добри и дископотира и къдалница ||¹⁸ стрѣбренѣи, κ(αί) μέ τήν καλήντѣ διάθεσιν, φιλο-||¹⁹φροσύνην, κ(αί) περιποίησιν εύχαριστεῖ τό πλήρωμα ||²⁰ τῶν τε κατοίκων κ(αί) ξένων.

||²¹ ὁ εὐνοούμενος παρά τῆς ὑμετέρας Πανοσιο-||²²λογιότητος ἐκτελῶ καθῆκον, κατ' ἐντολήν τῶν ||²³ ἐν[[κ]] Κων/(σταντινου)πόλει Σεβαστῶν ἐπιτρόπων τῆς Βυλγαρι-||²⁴κῆς ἐκκλησίας ἵνα περιέλθω ἅπασαν τήν ||²⁵ Μακεδονίαν χάριν βοηθείας τῆς ἐκ βάρθρων (л. 205в) ||²⁶ ἀνεγειρομένης Βυλγαρικῆς ἐκκλησίας. οἱ δέ ὁμογενεῖς ||²⁷ ἡμῶν Βύλγαροι ὑπταίαι χερσί μᾶς ὑποδέχοντα[ι] ||²⁸ κ(αί) ἀφθόντως φιλοδωρῶσι τήν Βυλγαρικὴν ταύτην ||²⁹ ἐκκλησίαν, κατ' ἐξοχήν [[το]] δέ τό Γυμέντζε, ὃ ἐν ||³⁰ ὃ [[ὁ]] ἱερός Χαράλαμπος ἐπιτροπεύει τόν ἅγιον Βο-||³¹δενῶν, τό χωρίον Γυμέντζε ἀνέδειξε προθυμίαν ||³² ἱκανήν, κ(αί) βοήθειαν ἀνάλογον.

||³³ Δέχθητε <τάς διαβεβαιώσεις>²⁹ των εἰλικρινῶν σεβασμάτων μου

||³⁴ τῆ 6. φ(ε)βρ(ουαρ)ίη 1860, ἐν Γεβγελῆ

||³⁵ τῆς ὑμετέρας Πανοσιολογιό(τη)τος

||³⁶ ταπεινός <δοῦλος>³⁰

||³⁷ Д. Хр. Миладѣиновъ

29. Възстановено по писмото на Димитър Миладинов до П. Севастиянов от 2 август 1858 г. (Трайков 1964, № 22)

30. Предложение за добавка по модел на писмото на Димитър Миладинов до Константин Робев от 21 ноември 1859 г. (Трайков 1964: №34) или писмото на Константин Миладинов до архимандрит Хрисант в Киев от 8 ноември 1858 г. (Трайков 1964: № 54).

(л. 206v)

[Адрес:] Вѣсокопрепоѣ<об>но му Дос-
топочтено му Госпоѣину Г.
Анθиму Игумену
Въ обитель Зуграфский

Преводи

За по-голяма яснота прилагам свои преводи на писмото.

Translation I – Bulgarian text into Greek and Greek into Bulgarian

Πανοσιολογιότατε άξιοσέβαστε πάτερ καθηγούμενε,
κύριε κ. Άνθιμε μετά άδελφών,

Περιερχόμενος³¹ δάση, ὄρη καὶ κρημνῶδεις κοιλάδας άφίχθην καὶ εἰς Γουμένισσα, κεφαλοχώριον³², καὶ διέμεινα εἰς τὸ μετόχιον τῆς Μονῆς Ζωγράφου. Ἐκεῖ εὔρον τὸν ἱερό καὶ φιλόπονο πατέρα Χαράλαμπον, ὁ ὁποῖος μὲ ἐδέχθη φιλοφρόνως καὶ φιλοξένως. Ἐχάρην μὲ τὴν ἐργασίαν του. Ἐχει κάμει ὠραῖον κῆπον μὲ μουριές καὶ μὲ εὔμορφον ἀμπελῶνα. Ἐκανε ὠραῖον καὶ τὸ μετόχιον μὲ καλοὺς ὀντάδες πάνω καὶ κάτω καὶ βρύση μὲ πολὺ νερόν. Τὸ καλύτερο ἀπ' ὅλα εἶναι καὶ μία ἐκκλησοῦλα εὔμορφη μὲ καινούριες εἰκόνες, εἰς τὴν ἄκρην τοῦ μετοχίου. Καὶ καλὰ ἄμφια καὶ δισκοπότηρα καὶ λιβανιστήριον, ἀσημένια и с доброту си разположение, вежливост и грижовност радва паството на [местните] жители и странниците.

Облагодолен от ваше Високопреподобие, изпълнявам дълг по поръчение на цариградските почтени епитропи на българската черква, щото да обходя цяла Македония в помощ на изграждащата се от основи българска черква.

---

31. Началото тук е идентично с началото на писмото на гръцки („Περιερχόμενος ὡς ὁ Ἰξίων ὄρη καὶ κοιλάδας άφίχθην”), което Димитър Миладинов изпраща шест месеца по-късно, на 17 август 1860 г., до братя Робевι (Трайков 1964: № 42). Това писмо дава сведения за обиколката му и за събирането на помощи за „Българската църква“, като съдържа сходни с публикуваното тук писмо изрази. Интересно е, че литературният израз, с който започва писмото, е засвидетелстван първо на български и по-късно го срещаме с митологичен елемент на гръцки – Иксион, митологичен гръцки цар на лапитите, осъден от Зевс заради деянията му да обикаля света, като е превърнат в колело, което вечно се върти по небето.

32. Написаното в оригинала „село главно“, изглежда, е калка от гръцкото κεφαλοχώριον.

Еднородните³³⁾ ни българи ни посрещат с отворени обятия и щедро даряват тази българска черква, и най-вече Гумендже, в което свещеният Харалампий е епитроп на воденския епископ [Никодим I]. Селото Гумендже показва доста голяма охота, и съответна помощ.

Приемете <уверенията> в искрените ми почитания.

6 февруари 1860 г., в Гевгели

на ваше Високопреподобие³⁴⁾

смирен <слуга>

Δ. Χρ. Μιλαδὴνωφ³⁵⁾

[Адрес:] Τῷ Πανοσιολογιότατῳ Σεβασμίῳ

κυρίῳ, κ. Ἀνθίμῳ Ἡγουμένῳ

Ἐν τῇ Μονῇ Ζωγράφου

Translation II – Both Bulgarian and Greek into English, noting the Greek text in italics

[Dear] Very Reverend and Venerable Father Abbot,
Mr. Mr. Anthimus and [holy] brothers,

After having wandered in the mount, through the mountains and the steep valleys, I reached the big village named Goumendze, and I settled into the metohion of the Monastery of Zograf. There, I found the holy and hardworking father Charalambos, who welcomed me with love and hospitality. I was pleased with his work. He has created a nice garden with mulberry trees and a beautiful vineyard.

33. Като калка от гръцки в текстовете от XIX в. (Славейков, Раковски и др.) често срещаме думата еднородци или еднородни, като синоним на сънародници, но в по-общ смисъл.

34. Н. Трайков превежда правилно с „Всепреподобнословеснейши“ и „Всепреподобнословесие“ обръщението „Πανοσιολογιότατε“ от „Πανασιολογιότατος“, използвано от Константин Миладинов, което той пише от Москва на 8 февруари 1858 г. до архимандрит Хрисант (Трайков 1964, № 54). В превода, който давам тук, превеждам гръцкото „Πανοσιολογιότης“ с „Високопреподобие“, по подобие на началото на самото ново писмо на Димитър Миладинов.

35. Както самият се подписва в писмата си на гръцки до игумена Антим, *вж.* ЗогДМ 3 и 4.

He has also had the metohion built with nice rooms, both up and downstairs, and a fountain with lots of water. The best of all is the chapel, nice, [decorated] with new icons, at the end of the metohion, [where one can find] also good priests' vestments, and silver holy chalices and incense burner, *and his [father Charalambos'] kind and hospitable mood and care give pleasure to the flock [consisting] of [village] residents and strangers.*

Reverend Archimandrite, with your blessing, I perform my duty, by order of the respected epitropoi (commissioners) of the Bulgarian church in Constantinople, to come across Macedonia and gather some money for the new building of the Bulgarian church (chapel).

Bulgarian co-patriots welcome us with open arms and offer generous donations to this Bulgarian church, most notably people of the village Goumendze, in which the holy Charalambos is epitropos (vicar) of the bishop of Vodena [Nicodemus I]. The village of Goumendze showed great willingness and provided appropriate (financial) aid.

Accept <the assurances> of my sincere respects.

February 3, 1860, at Gevgelija

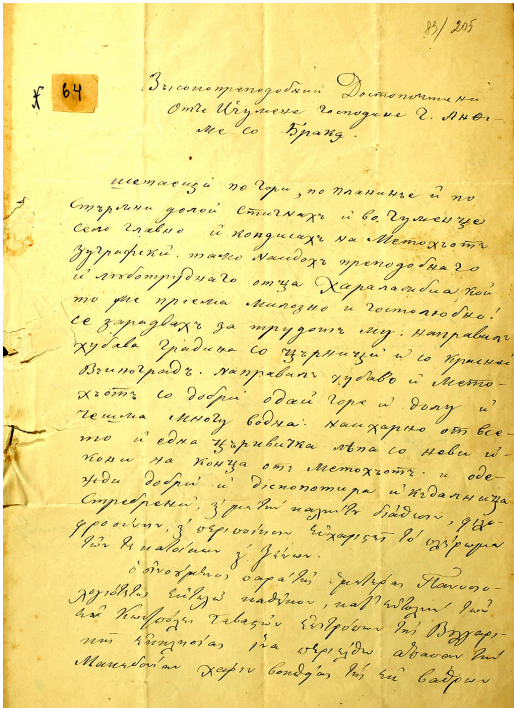
*Your Reverendship's,
humble <servant>,*

D(imităr) Hr(istov) Miladinov

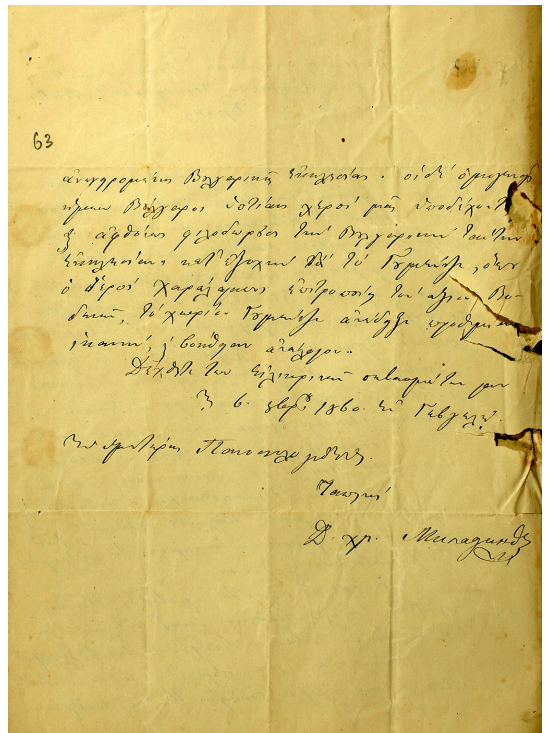
[Address:] To His Very Reverend and Venerable Abbot Anthimus
In Holy Monastery of Zograf

ИЛЮСТРАЦИИ

А. – Новооткрилото писмо на Димитър Миладинов до зографскиот игумен Антим (Ризов) от 6 февруари 1860 г.

Обр. 1 – ЗоГДМ 8, л. 205r

Обр. 2 – ЗоГДМ 8, л. 205v

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаулов 1969:** Арнаулов, Михаил. *Братя Миладинови – живот и дейност*.
София: Наука и изкуство, 1969.
- Банев 2019:** Банев, Генчо. За автора на Кониовското евангелие. Нови данни за ръкописното наследство на книжовника Натанаил Зографски, митрополит Охридско-Пловдивски. // *Зографски съборник. Зографски архив и библиотека: изследвания и перспективи*, Библиотека „Към изворите“, ред. Д. Пеев, М. Димитрова, К. Дикова, Г. Банев, и Л. Ненова. Света гора: Зографски манастир, 2019, 549 – 587, ил. 959 – 966.
- Велев 2006:** Велев, Илија. Молитвеникот на Димитрија Миладинов. // *Низ премиот на традицијата (книжевно-историски погледи)*, ред. Илија Велев. Скопје: Дијалог, 2006, 93 – 97.
- Дамјанов 2011:** Дамјанов, Сава. Константин Миладинов: македонскиот романтизам во европски контекст. // *Меѓународен научен собир „Македонскиот идентитет: литература, јазик, историја и култура“*, Скопје, 07. – 08.11.2011. Скопје, 2011, 140 – 144.
- Иванов 1915:** Иванов, Ѓордан. *Българете в Македония. Издирвания и документи за потекло, език и народност с етнографска карта и статистика*.
София: БАН, 1915.
- Кайчев 2011:** Кайчев, Наум, ред. *Григор Пърличев и Братя Миладинови: нови изследвания и прочити*.
София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- патр. Кирил 1963:** Кирил, патриарх български. Седем неизвестни писма на Димитър Хр. Миладинов. // *Духовна култура* XLIII (12 – 11), 1963, 1 – 30.
- Миладинова 2001:** Миладинова, Милка. 140 години „Български народни песни“ от братя Миладинови. Отзвук и значение. // *Македонски преглед* (4) 2001, 5 – 20.
- Миладинова-Алексиева 1939:** Миладинова-Алексиева, Царевна. 1939. *Епоха, земя и хора. Из Българското минало*.
София: Художник, 1939.
- Мојсова-Чепишевска 2011:** Мојсова-Чепишевска, Весна. Учителствувањето на Димитрија Миладинов – дел од националниот идентитет. // *Меѓународен научен собир „Македонскиот идентитет: литература, јазик, историја и култура“*, 30 години Институт за македонска литература, Скопје, 7 – 8.11.2011. Скопје, 2011, 145 – 151.
- Настев 1970:** Настев, Божидар. Сведоштва за смртта на Браќата Миладиновци. // *Годишен зборник* 22, 1970, 385 – 92.
- Николова 2006:** Николова, Надка. *Билингвизмът в българските земи през XV – XIX век*.
Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2006.
- Пейчева и савт. 2012:** Пейчева, Лозанка, Анатол Анчев, Валентина Ганева-Райчева, Лина Гергова, Илиева Ангелина, и Јана Гергова, ред. кол. *Дни на Миладиновци 2011*.
София: БАН Марин Дринов, 2012.
- Поленакоски 1967:** Поленакоски, Харалампие. Нови материјали и студии за браќата Миладиновци (I). // *ГЗФФС* 19, 1967, 353 – 91.
- Поленакоски 1984:** Поленакоски, Харалампие. *Животот и делото на браќата Миладиновци: научен собир по повод 120-години од смртта*, Скопје, 15 – 16 октомври 1982. Скопје: МАНУ, 1984.

- Радически 2012:** Радически, Науме. *Миладиновици (три аналитички ретроспекции)*. Скопје: Графоден, 2012.
- Ристовски 2004:** Ристовски, Блаже, ред. *Димитрија и Константин Миладиновици (140 години од смртта)*. Скопје: Институт за македонска литература, 2004.
- Смолјанинова 1999:** Смолјанинова, М. Г. Райко Жинзифов в России. // *Македонија: Проблеми истори и култури*. Москва: Институт славяноведения, РАН, 1999, 100 – 122.
- Стоилов 1907:** Стоилов, Антон П. Из живота и дейноста на архимандрит Антим Ризов // *Училищен преглед*, XII (6), 1907, 539 – 549.
- Табаков 1963:** Табаков, Н. *Братя Миладинови. Биографичен очерк*. София: Издателство Български писател, 1963.
- Темелски 2010:** Темелски, Хр. Българският Великден в нова светлина – по повод 150 години от събитията. 2010 <<https://bg-patriarshia.bg/reflections.php?id=71>> (01.07.2019)
- Трайков и Конев 1991:** Трайков, Веселин и Илия Конев, ред. кол. *Братя Миладинови и българската култура: Доклади от научна сесия за братя Миладинови – Благоевград 21 – 23 юни 1990 г.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Трайков 1964:** Трайков, Никола, ред. *Братя Миладинови – преписка. Издирил, коментирал и редактирал Николай Трайков (с предговор от Веселин Н. Трайков)*. София: БАН, 1964.
- Хаджов 1943:** Хаджов, Иван. *Братя Константин и Димитър Миладинови*. София, 1943.
- Шалдев 1930а:** Шалдев, Христо. Областта Боймийа в Югозападна Македонија. // *Македонски преглед* VI (1), 1930, 42 – 82.
- Шалдев 1930б:** Шалдев, Христо. Гумендже. // *Македонски преглед* VI (2), 1930, 41 – 56.
- Шалдев 1931:** Шалдев, Христо. Народното пробуждане в Боймийа. // *Македонски преглед* VI (4), 1931, 50 – 69.
- Шапкарев 1884:** Шапкарев, Кузман. *Материали за животоописанието на братя Х. Миладинови, Димитрия и Константина. С прибавление нещо и за живота на Нака С. Станишев*. Пловдив, 1884.
- Шапкарев 1984:** Шапкарев, Кузман. II. Материали за животоописанието на приснопамятните братя Хр. Миладинови, Димитрия и Константина. Издание второ, поправено и попълнено (по случай 50-годишнината от трагическата им смърт в Цариградските темници). // *Материали за възраждането на българщината в Македонија. Неиздадени записки и писма (Материали за историята на възраждането българщината в Македонија от 1854 до 1884 г. — За животоописанието на приснопамятните братя Хр. Миладинови, Димитрия и Константина — Из кореспонденцията на К. Шапкарев)*, ред. И. Тодоров, Н. Жечев, и П. Динеков. София: Български писател, 1984, 412 – 414.
- Шивачев 1925:** Шивачев, архим. Антим. Родолубието на българите и черквата „Св. Стефан“ с народния при нея метох в Цариград. // *Духовна култура* XXVI (24 – 25), 1925, 32 – 42.

- Γιογάλας 1971:** Γιογάλας, Τίτος. Τὸ ἐπικὸν ποίημα τοῦ ἐξ Ἀχρίδος Γρηγορίου Σταυρίδου (Prličen) “Σκενδέρμπεης”: (ιστορικαὶ καὶ λογοτεχνικαὶ πηγαὶ). // *Μακεδονικά* 11 (1), 1971, 174 – 259.
- Ἰντος 2004:** Ἰντος, Χρήστος. Εκκλησιαστικὰ μετόχια στη Γουμένισσα. // *Πρακτικά ΚΔ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου της Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἐταιρείας, Θεσσαλονίκη 30,31 Μαΐου-1 Ἰουνίου 2003*. Θεσσαλονίκη, 2004, 391 – 417.
- Ἰντος 2006:** Ἰντος, Χρήστος. Κέντρα οργάνωσης, δράσης καὶ ἀντίστασης των Ἑλλήνων στο Ν. Κιλκίς κατὰ την περίοδο του Μακεδονικοῦ Ἀγώνα. // *Μακεδονικός Ἀγών: Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τον θάνατο του Παύλου Μελά*. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 2006, 177 – 193.
- Σταλίδης 2006:** Σταλίδης, Κώστας. Ανεπιτυχεῖς προσπάθειες σλαβικῆς διεισδύσεως στην Ἐδεσσα κατὰ την περίοδο του μακεδονικοῦ αγώνα. // *Μακεδονικός Ἀγών: Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τον θάνατο του Παύλου Μελά*. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 2006, 87 – 128.

✉ **Генчо Банев**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Атински национален и Каподистриев университет
gbanev@slavstudies.uoa.gr; g.banev@gmail.com

Генчо Банев (Софийски университет „Св. Климент Охридски“) е лектор в Атинския национален и Каподистриев университет, Факултет по руска филология и славистика. Научните му интереси са в областта на византийската и средновековната славянска дипломатика, средновековния бит на Балканите, атонското духовно и културно наследство и българо-гръцкия билингвизъм.

СТЕРЕОТИПИ ЗА СЛОВЕНЕЧКАТА И ЗА БУГАРСКАТА КУЛТУРА

Трајче Стамески

*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“*

STEREOTYPES OF SLOVENIAN AND BULGARIAN CULTURE

Trajce Stameski

*Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
„Blaze Koneski“ Faculty of Philology*

Abstract. If one of the basic steps in the process of creating stereotypes and prejudices is creating ‘representable’ categories for others based on one of their dominant characteristic, then based on these representable attributes we draw conclusions about the individuals we perceive as well as the group they belong to. In practice, the assumption of the homogeneous character of the group and stereotypes can lead to deceptive generalizations and be offensive to the individual. The idea of exploring the stereotypes for the Slovenian and Bulgarian cultures originated from a discussion during the course “Realism in Bulgarian Literature” (a compulsory subject of the Department of Macedonian Literature and Southern Slavic Literatures at the “Blaze Koneski” Faculty of Philology in Skopje), while reading Dobri Vojnikov’s play “The Misunderstanding Civilization” with the students. In fact, this article summarizes the results of the opinion poll I conducted among the students on whether there are stereotypes and prejudices about the Slovenian and Bulgarian culture in our country.

Keywords: stereotypes; research; culture; literature; survey

Теориско дефинирање на поимот

Во модерната терминологија, стереотипот се опишува како поедноставена ментална слика на индивидуата или на група луѓе кои делат одредени карактеристики (или стереотипни) особини. Сфатени како цврсти впечатоци за една или повеќе идеи или теории, во практиката доделувањето на стереотипите најчесто се случува несвесно и автоматски. Ние ги категоризираме луѓето врз основа на нашите претходни искуства со слични луѓе користејќи ги нашите

постоечки шеми. Стереотипите и предрасудите често функционираат надвор од нашата свест, а честопати луѓето не се подготвени да признаат дека ги употребуваат, поради што, откако ќе се утврдат, како и секоја друга когнитивна репрезентација, имаат тенденција да истраат. Современите истражувања покажуваат дека телевизијата, филмовите, социјалните медиуми се основни извори на артикулација на стереотипите и обликување на нашите верувања за другите. Исто така, социјалната средина, опкружувањето, нашите пријатели, се силен фактор на стереотипизација, поради тенденцијата да ги актуализираат овие верувања во секојдневната комуникација. (Schaller & Conway, 1999).

Бидејќи стереотипите се когнитивно достапни и затоа што изгледаат толку „автентични“, тие лесно влијаат врз нашите пресуди и носењето брзи заклучоци за оние што ги категоризираме. Затоа, некритичното толкување на површинските стереотипи и наметнатите етикети честопати доведува до погрешна перцепција и несоодветно однесување.

Цел на истражувањето

Идејата за ова истражување настана на часовите по предметот Реализмот во бугарската книжевност (задолжителен предмет на Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје), кога заедно со студентите ја интерпретиравме драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников.

Всушност, овој текст ги сублимира резултатите од истражувањето на нивното мислење за тоа дали постојат стереотипи и предрасуди за словенчката и за бугарската култура кај нас.

Целна група беа студентите од четврта година на студиската група Македонска книжевност и неколку магистранти. Сите испитаници се на старосна возраст од 20 до 25 години. Со оваа анкета беа опфатени триесет студенти.

Истражувачкиот метод што го користевме за испитување на ставовите и мислењата на студентите и изработката на овој текст беше следната анкета – прашалник. Првото прашање беше: *Дали сметате дека сè уште постојат стереотипи и предрасуди за Словенците и Бугарите кај нас?*

Резултатите од обработените одговори на сите студенти покажаа драстична процентуална разлика во однос на перцепцијата на двата субјекта:

Само 30 % од испитаниците одговорија дека сè уште постојат стереотипи за Словенците, додека останатите 70 % дадоа негативен одговор на ова прашање. Обратна е ситуацијата со стереотипите за Бугарите, само 20 % од студентите немаат стереотипи кон Бугарите, но затоа останатите 80 % сметаат дека стереотипите се силно изразени и денес.

На отвореното прашање: *Стереотипите и предрасудите (за овие култури) најчесто се резултат/плод на (наведете што)*, добивме широк дијапазон на различни одговори:

– стереотипите и предрасудите постојат онаму каде што луѓето се склони да не ги прифаќаат и да не ги толерираат различните на себе, кога луѓето имаат отпор кон нешто ново, непознато и поинакво и кога немаат волја да дознаат нешто повеќе за тоа;

– недоволно познавање на другите култури (се однесува и на двете култури);

– идентитетски прашања;

– историјата, политиката, општествените промени и декларирањето;

– негативни аспекти на традицијата, во смисла на создавање искривена слика за другиот, а денес во форма на злоупотреба на информации (одговорите се однесуваат пред сè на културата на Бугарија).

На конкретното имаголошко прашање: *Како би ги опишале Словенците, а како Бугарите?*

за Словенците ги добивме следниве одговори:

– амбициозни, ладни, опортунисти;

– Словенците се хедонисти кои сакаат вкусни супи, долги прошетки и разговори;

– Словенците би ги опишал како раногерманизирана култура и нација која е спремна да го стави материјалното пред духовното;

– друштвени луѓе што ја чуваат културата и идентитетот;

– се грижат за чистотата на државата;

додека одговорите за Бугарите се следниве:

– бунтовни, забавни, традиционалисти;

– Бугарите имаат весел темперамент и цврсто изградени ставови за својата нација;

– Бугарите сè уште уживаат во балканскиот менталитет и имаат бавен, но добар научно-економски прогрес;

– Бугарите имаат добри песни, убави плажи, развиена трговија со возила.

Во овој контекст би сакале да го истакнеме одговорот на една испитаничка која самата наведува дека познава навистина поголем број Бугари, сите книжевници и интелектуалци, и според неа Бугарите се сериозни во начинот на којшто ја сакаат и ја промовираат сопствената култура и дека се отворени кон нас и сакаат да соработуваме во насока да се урнат застарените и политички вештачки кренати сидови меѓу двете култури од минатото.

Сосема на крај во овој дел од анкетата, неколку испитаници го нагласуваат католицизмот кај Словенците, а православието кај Бугарите, иако тоа не е директно посочено во прашањето.

Вториот дел од анкетата се однесува на прашања кои ги третираат проблемите на познавањето, односно недоволното познавање на двете култури. Па, така на општото прашање: *Дали доволно ја познавате културата на Бугарите и на Словенците?* Резултатите од трите понудени опции се следниве:

ДА	НЕ	НЕДОВОЛНО
5%	35%	60%

Како основни причини за недоволното познавање на културите на овие земји студентите ги наведуваат следниве фактори:

- фактот дека никогаш не ги посетиле двете земји;
- недоволна информираност поради мала застапеност во медиумите;
- неверодостојност на некои од информациите на порталите на интернет;
- јазичната бариера;
- ги познаваат овие култури само од универзитетските предавања по овие предмети и преку книжевноста што ја изучуваат на факултет.

Дел од студентите сметаат дека поголемата географска оддалеченост со Словенија влијае на спознавањето на оваа култура, додека во врска со Бугарија, посебно ја нагласуваат малата можност за размена на студенти, иако станува збор за блиска гранична култура. Исто така, мал број на студенти нагласуваат дека основни информации и знаења за овие две култури стекнуваат најчесто од учества на меѓународни литературни фестивали, додека во најголем процент информациите ги добиваат преку медиумите, социјалните мрежи и портали, како и од искуствата и мислењата на македонските иселеници.

Затоа на прашањето: *Дали сметате дека треба подобро да се запознаете со културите на овие два народа?* потврдно одговорија 90% од испитаниците. Интересни одговори добивме на прашањето: *Како подобро да се запознаат културите на другите (словенечката и бугарската)?*

Студентите сметаат дека најдобри начини за спознавање на овие две култури се:

- преку комуникација, научни екскурзии, патувања;
- преку допир со нивната уметност, литература, филм, театар, музика или други институции;
- заеднички проекти, учества на семинари и летни школи;
- размена на студенти, промоции на дела од уметноста, спортски активности и јавни дружења.

На последното прашање од анкетата: *Која личност/личности од културата ја знаете/ги знаете од Словенија, а која/кои од Бугарија?* студентите ги дадоа следниве одговори:

Личности од Словенија:

– Иван Цанкар, Франце Прешерн, Меланија Трамп, Милан Јазбец, Станка Храстељ, Славој Жижек, Јела Кречич, Барбара Погачник, Милјана Кунта, Димитриј Рупел, Лајбах, Лачни Франц, Лука Дончиќ.

Личности од Бугарија:

– Георги Господинов, Бојко Борисов, Христо Ботев, Иван Вазов, Алек Попов, Љубомир и Владимир Левчеви, Поли Муканова, Роман Кисјов, Захари Карабашлиев, Азис, Григор Димитров.

Заклучок

Ова истражување уште еднаш покажа дека стереотипите влијаат врз тоа како луѓето ги добиваат информациите за другите, како ги восприемаат, доживуваат, кодираат, но и како судат и реагираат на нив. Студентите кои беа опафени со оваа анкета во висок процент се согласуваат дека недоволно ги познаваат бугарската и словенечката култура. Причините за ваквото непознавање на овие култури ја детектираат во немањето можност за престој во конкретните земји, недоволна информираност преку медиумите, неверодостојност на информациите на порталите на интернет и јазичната бариера. Меѓутоа охрабрува фактот дека кај повеќето од нив постои голем интерес за запознавање на овие општества и култури преку разни начини за соработка: промоција на дела од уметноста, книжевноста, филмот, музиката, организирање на научни екскурзии, учества на семинари и летни школи и можности за размена на студенти.

ЛИТЕРАТУРА

- L. Gideon Conway and M. Schaller 1998:** L. Gideon Conway and M. Schaller, *Methods for the Measurement of Consensual Beliefs Within Groups//Theory, Research, and Practice by the Educational Publishing Foundation 1998, Vol. 2, No. 4* <https://www2.psych.ubc.ca/~schaller/ConwaySchaller1998.pdf>
- T. Fiske 2000:** T. Fiske, S. Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: evolution, culture, mind, and brain // *European Journal of Social Psychology*. First published: 22 May 2000
<[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200005/06\)30:3<299::AID-EJSP2>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200005/06)30:3<299::AID-EJSP2>3.0.CO;2-F)> (24.12.2018).

✉ **Трајче Стамески**

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
E-mail: tstameski@gmail.com

Авторот е доцент на катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности. Учесник на повеќе национални и меѓународни конференции. Есеист, критичар, автор на книгата „Наратолошки аспекти на волшебните приказни кај Марко Цепенков“. Потесна специјалност: македонска народна книжевност, нова српска книжевност и нова бугарска книжевност.

KATERA JE NAJVIŠJA?

Odmevi Visoke pesmi v bolgarski in makedonski poeziji

Andraž Stevanovski

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

КОЈА Е ВЪРХОВНАТА ПЕСЕН?

Отгласи от „Песен на песните“ в българската и македонската поезия

Андраж Стевановски

Филозофски факултет на Люблянският университет

Резюме: Библијската „Песен на песните“ се интерпретира по различни начини. Статијата истражува и докажува интертекстуалноста меѓу неа и стихотворенијата „Колко си хубава!“ на Христо Фотев, „На гроба на Деница“ на Петре М. Андреевски и „Песен на песните“ на Блаже Конески како на семантично, така и на стилово равниште.

Клучови думи: Библија, Свето писание, интертекстуалност, тематизација на любовта, Христо Фотев, Петре М. Андреевски, Блаже Конески

КОЈА Е ВРХОВНАТА ПЕСНА?

Ехо на библијската „Песна над песните“ во бугарска и македонска поезија

Андраж Стевановски

Филозофски факултет на Љубљанскиот университет

Апстракт: Библијската „Песна над песните“ во науката се интерпретира на различни начини. Во прилогот се истражуваат и идентификуваат интертекстуалните врски на семантичкото и на стилистичкото рамниште помеѓу библијската „Песна над песните“ и песните „Колко си хубава!...“ на Христо Фотев, „На гробот од Дениција“ на Петре М. Андреевски и „Песна над песните“ на Блаже Конески.

Клучни зборови: Библија, Свето писмо, интертекстуалност, Христо Фотев, Петре М. Андреевски, Блаже Конески

1. Uvod

Ob prebiranju bolgarske in makedonske poezije sem v pesmih Hrista Foteva: *Kako si lepa!* ..., Petreta M. Andreevskega: *Na Danicijinem grobu* in Blažeta

Koneskega: *Песна над песните* zasledil intertekstualnost z biblijsko *Visoko pesmijo*. To intertekstualnost bom raziskal na straneh, ki sledijo, opiral pa se bom na nekatere od obstoječih interpretacij in slog biblijske *Visoke pesmi*.

2. *Visoka pesem iz Biblije*

Ker moj namen ni interpretirati *Visoko pesem*, ampak obravnavati intertekstualnosti z bolgarsko in makedonsko poezijo, bom v prvem delu tega poglavja navedel le nekaj njenih interpretacij, ki mi bodo v pomoč pri obravnavi in interpretaciji bolgarske in makedonskih pesmi v kontekstu intertekstualne navezave na *Visoko pesem*. V drugem delu tega poglavja pa bom izpostavil še nekaj slogovnih značilnosti *Visoke pesmi*, ki jih bom prav tako primerjal z bolgarsko pesmijo in makedonskima pesmima.

Kot temeljni vir za interpretacijo *Visoke pesmi* mi služi študija La Cocqua, ki v začetku poudari estetsko funkcijo *Visoke pesmi*, zapiše: »Estetika ima tu vrednost sama po sebi, brez zadrege in potrebe po opravičevanju.« (2003: 288) O visoki vlogi estetske funkcije piše tudi Piskač: »Thus, the Song of Songs should be comprehended literally, as a highly aestheticised love song in which the aesthetic function prevails, unlike the Psalms in which the aesthetic function is not predominant.« (2008: 76)

La Cocque nadaljuje s tezo, da je pesem prevratniška kljub svojemu liričnemu in pastoralnemu tonu. To utemeljuje z argumentom, da se avtorica¹ poslužuje dozdevno nedolžnega ljubezenskega jezika. (2003: 388) V zvezi s prevratniškostjo pesmi še opozarja na poved »Ne budite in ne motite ljubezni, dokler se veseli!«, ki na to prevratništvo nakazuje. (2003: 400) V zagovor te teze o prevratništvu dodaja še odlomek iz Harperjevega pisma Karlu Buddeju: »Kaj je bolj nemoralnega od vzpodbujanja mladih ljudi, naj iščejo to, kar jim dobre navade njihovega ljudstva poskušajo onemogočiti?« (2003: 401) Zapiše tudi to, da je »*Visoka pesem* slavljenje veselja do življenja in veselja do ljubezni, v katerih je odsoten, *mirabile dictu*, vsakršen občutek krivde.« (ibid.) Osebnostno pa v takšni interpretaciji vidim bolj hedonistično kot pa prevratniško ozadje. Če že govori o prevratništvu, ga morda bolj zaznavam pri njegovi utemeljitvi, da gre v *Visoki pesmi* za opevanje »neposlušne« ljubezni, ki pa je opozit »konvencionalni poroki«, kar La Cocque zagovarja z argumenti, da zaročenka ne vabi zaročenca, da stopi v očetovo, temveč v materino hišo, kar pa ni v skladu s patriarhatom, ki je v času nastanka dela utemeljeval moško-ženske oz. družinske odnose. (2003: 404)

La Cocque predstavi tudi simbolne – ali celo alegorične – interpretacije, da *Visoka pesem* tematizira »ljubezen med Modrostjo² in njenimi iniciiranci [...]. Modrost bolj po-

-
1. La Cocque zagovarja tezo, da je pesem napisala avtorica; to zagovarja takole: »V *Visoki pesmi* se največkrat sliši glas ženske. Večino besedila govori ona, četudi govori ljubimec pogosto in dolgo, se večkrat zgodi, da navaja Šulamkine besede.« (2003: 394–395)
  2. Prvi, ki je zaročenko iz *Visoke pesmi* enačil z Modrostjo, je bil Abravanel, ki je umrl leta 1508. (La Cocque 2003: 390)

udarja negativni vidik *érosa* [...] oziroma moralnost, ki ga mora spremljati [...], v *Visoki pesmi* pa je *éros* »de-moraliziran.« (2003: 390) La Cocque opozori tudi na Tagruma, ki si je *Visoko pesem* interpretiral kot »zgodovinsko alegorijo eksodusa iz Egipta.« (2003: 392)

Če se vrnem na ljubezen med Modrostjo in njenimi iniciiranci – La Cocque se z nanašanjem na Freuda, ki je zapisal, da se zdi, »da bolj kot je ljubezenski prizor drzen, bolj so ga nekateri pripravljeni interpretirati mistično« (2003: 408), naveže na teološke, meniške oz. religiozne interpretacije *Visoke pesmi*, ki pa gredo v smer, da je tematizirana ljubezen med Bogom in Izraelci oz. ljudstvom. (2003: 402, 405) To pa lahko poenostavim v ljubezen med institucijo, Cerkvijo in verniki, saj je bila takrat nosilka ideje o Bogu Cerkev, Izraelci pa tisti, ki so vanjo zahajali, torej verniki. Če se malce vrnem na Freuda, bi tu izpostavil, da je Sunčič zapisala, da »[k]rščanska mistika *Visoko pesem* obravnava kot najsvetejše od najsvetejšega« (2005: 235), dodala je še, da »meniški teologi v komentarjih k *Visoki pesmi* izpovedujejo ljubezen do 'Boga' stras[t]neje kot cerkveni očetje ...« (2005: 236) Precej podobna pa je tudi interpretacija, ki jo v svoji študiji predstavi Nazor, v kateri komentira interpretacije do 18. stoletja, ko so vsi govorili o tematizaciji vzajemne ljubezni med Jahvejem in njegovim izbranim izraelskim narodom, oziroma, v kontekstu *Nove zaveze*, o ljubezni med Kristusom in Cerkvijo. To interpretacijo pa utemeljuje takole: »I u NZ Krist sam sebe naziva zaručnikom [...]. Njemu Otac priprema svadbu; [...] Crkva je zaručnica [...] koja se sprema na svadbu [...] i čezne za svojim Zaručnikom [...].« (2012: 11) V skladu z *Novo zavezo* je tudi interpretacija, ki jo navaja Piskač: »The Song of Songs is given as a good example of such over-stepping. The interpretations of the Church are given in the sense of religious function and have the intention of the Beloved [Betrothed] Man and his Beloved [Betrothed] Woman being comprehended as an allegory of Christ and the Church, which could be understood in that way if the aesthetic function of love lyricism did not prevail so emphatically in that poem.« (2008: 71) V *Spremni besedi* Origenovega *Komentarja k Visoki pesmi* Širca piše, da v nevesti Origen »ni prepoznal samo (krščanske) Cerkve, ampak tudi posamično dušo.« (2017: 232) Zaključuje, da je nevesta judovska skupnost (torej verniki), ženin pa Bog, Gospod. (2017: 233)

S takšnimi interpretacijami se La Cocque ne strinja, saj zapiše, da »[p]jesnica pomete z *institucijo* na splošno in slavi *dogodek* ljubezni.« (2003: 410) Kresina³ napiše, da v *Visoki pesmi* »nema nikakve religioznosti: ni Zakona ni Proroka ni Svete poveljnosti pa čak ni spomena Božjega imena (osim uzgredno u jednoj poslovičnoj izreci).« (1985: 3) Naj izpostavim še odziv Kresine na judovsko in krščansko tolmačenje, da gre za ljubezen med Bogom in narodom, ki pravi, da pri tem ne gre za alegorijski pomen *Visoke pesmi*, temveč je to predvsem informacija o tem, kako je prišla v *Biblijo*. (ibid.) Je pa Kresina s tem do neke mere protisloven svoji hipotezi in ugotovitvi – v svoji študiji zapiše, da je novost njegovega raziskovanja *Visoke pesmi* v tem, da

3. Kresina v svoji študiji navaja več avtorjev religioznih interpretacij, Dom Calmeja, P. Joüana (1909), Ricciottija (1928).

spoštuje literarno interpretacijo besedila ter da vidi smisel in razlog njegove kanoničnosti, ne da bi se posluževal (religiozne) alegorične interpretacije. (ibid.) Komentira, da sta pri interpretaciji *Visoke pesmi* dominantni dve nasprotujoči si stališči, prvo je profano, drugo pa, da bi utemeljilo kanoničnost besedila, posega po alegoričnih interpretacijah. (1985: 7) Na podlagi ozaveščenosti nad obema skrajnima interpretacijama Kresina sklene kompromis in postavi hipotezo, da »pisac *Pjesme nad pjesmama*, gledajući preljubničku religioznu izopačenost izabranog naroda [...], a svjestan da je on izabranica – zaručnica Božja, želi idealiziranim odnosom zaručnice (a u tekstu ima upravo ona inicijativu) prema svojem zaručniku pozvati svoj narod da se ugleda u takav odnos kako bi naučio pravo zaručnički živjeti s Bogom. Želi da se prene, da se zgadi sam sebe i pred Bogom kad se sjeti da je on zaručnica Božja.« (ibid.) Zaključuje pa, da je *Visoka pesem* »izazov, poziv, razjašnjenje i parenteza koja želi potaći narod da se ugleda u zaručnicu iz te knjige i da nauči kakva to zaručnica on sam treba postati. *Pjesma nad pjesmama* dakle ne opisuje ljubav Izraelovu kakva doista ona jest, već parabolično, prisposodno govori kakva bi ta ljubav trebala biti.« (ibid.)

La Cocque komentira še dve interpretaciji, aluzijo, da gre pri *Visoki pesmi* za sirsko obredno poročno pesem, kar zanika, češ da je za opis sedemdnevnega slavlja prekratka, in mnenje Michaela Foxa, ki meni, da je bila pesem napisana za razvedrilo, takšno mišljenje pa označi za hudo napako. (2003: 403, 407)

La Cocque pa na koncu poda tudi svojo lastno interpretacijo in zaključek, ki ga navajam v skrajšani obliki: »Sklep, ki sledi iz analize tega besedila, velja za celotno *Visoko pesem*. Gre za popolno nespoštljivost. Avtorica ironično uporablja izraze, ki so v jahvističnem kontekstu postali 'sveti'. *Visoka pesem* ni knjiga, napisana za pogansko hierogamijo. Tudi ni alegorija, ki bi jo poškrabljeni uporabljali za prikaz intimnih razmerij med Bogom in Izraelom (in seveda še manj med Kristusom in Cerkvijo). To je povečevanje *érosa*; *Visoka pesem* govori o svobodni, neukročeni in do neke mere celo nedovoljeni [...] ljubezni med moškim in žensko. Ljubezenski jezik je naturalističen in zato deležen cenzure 'cerkvenih mož'. [...] *Visoka pesem* temelji na ljubezni, ki so ji v Izraelu pripisovali najvišjo vrednost. [...] Zato je sporočilo knjige, ki je 'najmanj' biblična izmed vseh biblijskih knjig, skrito za pesniško estetiko (in ne za alegoričnim ezotericizmom) ter je jasno teološko. Ljubezen, 'čista in preprosta' ljubezen, zvesta in popolnoma združujoča ljubezen, je odsev zaveze med božjim in človeškim.« (2003: 421–422) O tem, da je vsebina *Visoke pesmi* ljubezenska, piše tudi Nazor, ki pravi: »*Pjesma nad pjesmama* je himna ljubavi. Salomon i Sulamid se ljube kraljevski i pastirski. Zaručnik i zaručnica obiljuju ljubavlju koja se probija do u vječnost.« (2012: 55) Kresina piše, da pesem tematizira ljubezen »između dvoje mladih s palestinskih pašnjaka.« (1985: 3) Mojsova Čepiševska navaja parafrazirano Goethejevo interpretacijo *Visoke pesmi*, ki pravi, »дека не се работи за една, туку за две машки лица кои се натпреваруваат за љубовта на девојката (Суламката), која едниот го прифаќа, а другиот го одбива. Затоа во некои стихови машкото лице ѝ се обраќа со 'невесто моја', а во други со 'пријателке моја'.« (2000: 99)

Kresina v svoji študiji omeni še dve interpretaciji, da gre za tematizacijo ljubezni, »Panigraola (1621.) išao je dalje i ustvrdio da Pjesma nad pjesmama opjeva ljubav jednog pastira i pastirice, a Jacobi (1771.) dodaje da je pastirica bila silom odvedena u Salomonov harem, ali da je zbog svojeg upornog protivljenja puštena na slobodu.« (1985: 4) »Ljudevit Rupčić u „Pjesma nad pjesmama“, Zagreb, KS, 1973, u uvodnim tumačenjima tvrdi da je u tom djelcu opjevana sama ljubav u sasvim svojim dimenzijama, da se ona ne smije ni ograničavati ni sužavati ni dijeliti. Ona se proteže od najmanjeg tračka do veličanstvene Božje ljubavi, zapravo, od samog Boga koji je Ljubav.« (1985: 6)

Poleg interpretacij *Visoke pesmi* pa se mi zdi potrebno opredeliti še nekaj ključnih slogovnih značilnosti, katerih prisotnost bom preveril tudi v pesmih, ki jih bom v nadaljevanju analiziral. Izpostavil bom samo tiste slogovne značilnosti, za katere se zdi, da so precej očitne in takšne, ki bi jih lahko avtorji, s katerimi se ukvarjam v nadaljevanju članka, lahko posnemali. Zaradi preglednosti jih naštevam v tabeli, ob njih pa podajam tudi konkretne primere iz *Visoke pesmi*.

Slogovna značilnost	Primer iz <i>Visoke pesmi</i> ⁴⁾	Poglavje	Poved
svojlilni roditeljik	»ust svojih poljubom«	1	2
	»v matere svoje hišo«	8	2
eksklamacija	»O da bi me poljubil z ust svojih poljubom!«	1	2
komparacija	»ime tvoje je kakor izlito mazilo«	1	3
	»Glej, lepa si, prijateljica moja, glej, lepa si; oči tvoje so kakor golobice za pajčolanom tvojim; lasje tvoji so kakor čreda koz, ki leže po strmini gore Gileadske.«	4	1
kontrast	»postavili so me za varuhinjo v vinogradih – a vinograda, ki je moj, nisem varovala«	1	6
apostrofa	»Povej mi, o ti, ki ga ljubi duša moja, kje paseš čredo svojo?«	1	7
prisotnost rastlin	»Tramovje hiše najine je cedrovo in obložci najini cipresovi.«	1	17
	»Jaz sem roža saronka, lilija v dolinah.«	1	18
prisotnost živali	»Ljubi moj je podoben gazeli ali mlademu jelenu.«	2	9
prisotnost delov telesa	»oči, zobje, lasje, vrat, ustne, prsi ...«	4	1–5
bogata in natančna deskripcija	»Nosilnico krasno je napravil kralj Salomon iz lesa libanonskega.«	3	9
	»Stebre njene je naredil iz srebra, slonilo iz zlata, sedalo iz škrlata, znotraj pa je umetno vezena z ljubeznijo o hčera jeruzalemskih.«	3	10
personifikacija	»Vstani, severni veter, in pridi, jug, vej skozi moj vrt, da kapljajo njega dišave!«	4	16
(neke vrste) didaskalije	»Spala sem, ali moje srce je bedelo – v tem začujem glas! Ljubi moj trka [...]«	5	2

4. Vsi primeri so iz *Visoke pesmi iz Biblije*, ki jo kot vir navajam v poglavju *Viri in literatura*.

3. Potek mojega raziskovanja

Glede na interpretacije oz. skupine interpretacij, ki sem jih navedel v drugem poglavju, jih lahko razdelim v tri ključne skupine. Te skupine so:

1. tematizacija prevratniške ljubezni in hedonizma,
2. tematizacija ljubezni, ki je podana zelo estetsko,
3. religiozna interpretacija.

Podal bom svoje interpretacije pesmi in jih komentiral glede na zgornje skupine. Pomagal si bom z nekaj interpretacijami, čeprav je obstoječega gradiva na to temo zelo malo.

Prav tako bom poskušal vzpostaviti tudi vzporednice na slogovni ravni, se pravi, da bom preveril, ali lahko slog pesmi, ki jih bom analiziral, primerjam s slogovnimi značilnostmi *Visoke pesmi* iz zgornje tabele.

Moja hipoteza je, da so bolgarska in makedonski pesmi intertekstualne z *Visoko pesmijo* iz *Biblije* predvsem v tematizaciji posvetne ljubezni in v komparacijah.

Naj samo še omenim, da bom analiziral prevode pesmi v slovenščino.

4. Hristo Fotev: *Kako si lepa!* ...

V pesmi lirski subjekt izraža estetsko sodbo namišljeni ženski, ki mu predstavlja lepotni ideal. Na to, da je namišljena, me je napotilo sledeče:

»In kako mi je nemogoče ... Kako si
ti peščena ... In, prosim te, ne govori mi,
da me želiš za vedno obdržati,
da me imaš vedno rada,
vekomaj.« (Dimitrov 2009: 500; prevedel: Metod Čepar)

in

»Kako si lepa!
Moj Bog,
kako si resnična.« (ibid.)

Njegovo nagovarjanje razumem kot poželenje po tej namišljeni ženski, po njenem telesu, katerega dele ji hvali. Želi si, da bi ga imela rada »z resnično silo v rokah, v nogah, v očeh – z vso / jasnostjo premikanja.« Zapiše, da je lepa »[z] obleko in brez obleke«, najlepša pa je v sobi. Potem preide na lase, ki so lahko tudi simbol erotičnega poželenja. Ti lasje so naelektrani, zapiše: »naj se jih dotaknem, zasvetilo bo v temi.«

Vse zgoraj napisano bi lahko povezal s tematizacijo prevratniške ljubezni in hedonizma, saj razumem, da gre za erotično poželenje lirskega subjekta. Prav tako pa bi se pogojno lahko navezal tudi na tematizacijo ljubezni, ki je podana zelo estetsko, le da ne gre za estetsko podajanje v smislu izpovedovanja v (zelo) estetskem slogu, temveč zgolj za poudarjanja estetike z vzkliki »Kako si lepa!« in naštevanje lastnosti, ki so na tej namišljeni ženski lepe:

»Kako lepe roké imaš.
In nogé, kako imaš lepe.
In oči, kako imaš lepe.
In lase, kako imaš lepe.« (ibid.)

Kar se tiče sloga, je prisotna eksklamacija »Kako si lepa!«, ki se pojavlja skozi celotno pesem. Omenjeni so podobni deli telesa kakor v *Visoki pesmi*, to so roke, noge, oči in lasje. Prav tako so prisotne apostrofe, npr. »Ne muči se več – rada me imej!«. V pesmi je tudi personificiran glavnik – »In glavnik ti potone v lase.« Z *Visoko pesmijo* pa se mi od vsega naštetega zdijo intertekstualni le naštetih deli telesa, saj se ostale pesniške figure semantično in snovno-tematsko ne prekrivajo z *Visoko pesmijo*, razen tega, da so eksplicitno usmerjene na žensko, ki jo razumem kot namišljeno ljubimko.

5. Petre M. Andreevski: *Na Danicijinem grobu*

Na lik Danicije sem bil pozoren v celotnem kontekstu zbirke *Danicija*. Na to, da je Danicija toliko stvarna kot tudi imaginarna, opozarja že Dolžan, ki podaja možnosti, da si jo interpretiramo kot pesem, ženo, domovino in kot metaforo za vse ženske. (2011: 207, 201) Napisano je presečno z interpretacijo Andonovskega, ki pravi »кога пее за Дениција, Андреевски пее и за татковината, користејќи всушност една во основа романтичарска матрица, според која женскиот принцип има три лица: татковина (земја), љубена и мајка.« Zbirko *Danicija* opisuje takole: »Таа блескава книга на нашата љубовна лирика повторно има малку врска со интимизмот, и тоа е најголемиот парадокс во врска со неа: таа самата, како поема за љубовта не е поема за некоја љубов, туку за љубовта воопшто.« Na vprašanje, kdo je *Danicija*, ра одговарја: »Дениција е, ако веќе мора најкратко да се одговори на тоа здодевно семантичко прашање – она сила што ги движи планетите, што ги принудува елементите да стануваат во разни врски и да го создадат сето ова што постои; можеби е тоа и некоја жена, можеби е тоа нагонот за дишење, можеви е тоа *vis vitalis*. Таа е сè и ништо.« (Andonovski 2009: 130–131) Mojsova Čerpiševska v monografiji *Литературни преокнациии* на зачетку poglavja o zbirki *Denicija* povzema interpretacije, kdo pravzaprav je Danicija. Odgovorov je več, da je apoteoza ljubezni, da je nadčasovna ljubezen v obliki Narave, Matere, Žene, Smrti in Domovine, da je strast in svetost. Po njenem zapisu je za Andreevskega Danicija »негова и само негова ѕвезда-водителка. Дури и нејзиното име е изведено од името на најсветлата ѕвезда Деница со карактеристичната наставка -ија за сопствени женски имиња (Марија, Емилија).« Mojsova Čerpiševska napiše tudi, da je tako v *Na Danicijinem grobu* kot v *Visoki pesmi* моќно изразена ljubezenska bolečina. (2000: 97, 100, 107)

Pesem *Na Danicijinem grobu* si razlagam kot poklon Daniciji, saj so primerjani njeni deli telesa, ki jih lahko razumemo kot sinekdoho за njo celo, s stvarmi, ki lahko simbolizirajo mogočnost, trdnost (npr. stolp, topol, razpeto krilo), prostranost

(npr. valujoča pšenica, okno), svetlost (npr. sončnica, svetla puškarnica), lepoto (npr. sončni zahod), sladkost (npr. lubenica, hruške kantarke), bogastvo (npr. vreče žita), mir (npr. oljna vejica) itd. Hkrati nakazuje na njeno mističnost in vseobsežnost, na katero opozarjam že s citati v prejšnjem odstavku in z verzom: »In videl sem, kar sem, in ničesar nisem videl.« To mističnost potrjuje z verzom »vsepovsod pridem prepozno, da bi te dohitel«. Vsekakor pa je ona nekdo, ki zaznamuje, determinira njegovo življenje, njegov Jaz, njegovo bit, kar dokazuje s koncem:

»Ti zreš k meni z neba in zemlje,
jaz pa ti nikakor ne uspem povedati,
da se je tudi moja smrt začela s tvojo
in da je blaženo živeti, še bolj blaženo pa umreti,
misleč le na tebe, Danicija.« (Andreevski 2018: 59; prevedla: Namita Subiotto)

Interpretacijo te pesmi bi lahko povezal z interpretacijo *Visoke pesmi*, da je ljubezen podana na zelo estetski način, in pa z religiozno interpretacijo. Lirski subjekt Danicija nagovarja z zelo vzvišenimi metaforami, ki zelo poglobljeno in prefinjeno, hkrati pa nejasno, morda celo mistično predstavljajo njene dobre lastnosti ter ji s tem pojejo slavo. Bolj kot religiozno v pomenu krščanskega ali pa verskega si jo lahko interpretiram v pomenu transcendence, vzvišenosti, nadzemskosti, kot nekaj metafizičnega.

V *Na Danicijinem grobu* je slog zelo podoben slogu *Visoke pesmi*. Glede na to da je zgolj monološka apostrofa lirskega subjekta, je celo bolj monoliten kakor *Visoka pesem*, ki je bolj raznolična, saj je sestavljena iz dialoga med njo in njim, mogoče celo dvema njima – ljubim in prijateljem ter zborom. Prav tako kot v *Visoki pesmi* so z raznoraznimi stvarmi, predmeti in pojmi, predvsem pa z rastlinami komparirani Danicijini deli telesa. Prisoten je tudi kontrast, in sicer v verzu »[i]n videl sem, kar sem, in ničesar nisem videl«.

6. Blaže Koneski: *Песна над песните* (sln. *Visoka pesem*)

»Песна над песните

Visoka pesem

Се допре
како
грозд ханаански
обилен,
сета,
од врв чело

Dotaknila se je
kakor
grozd kanaanski⁵⁾,
obilan,
cela,
od temena

---

5. V *Četrty Mojsesovi knjigi* lahko zasledimo, da sta mu dva moža prinesla iz Kanaana ogromen grozd, ki sta ga, ker je bil tako velik, morala oba nositi. Kanaan pa je opisan kot čudovita dežela, v kateri živijo hudobni, veliki in močni ljudje.

до петици –
за усни
сегде
зрело зрно да сетат,
за прсти
да скорнат
јато морници.« (Koneski 2014: 60)

do peta –
da so ustnice
povsod
začutile zrelo zrno,
da je prste
spreletel
drget.
(prevedel: Andraž Stevanovski)

Pesem je z biblijsko *Visoko pesmijo* intertekstualna že po naslovu. Interpretiram si jo kot opis ženskega vzburjenja. Lahko, da je šlo bodisi za dotik med žensko in moškimi, ki bi lahko bil seksualni akt ali pa zgolj prijeten fizični stik, bodisi za dotik same sebe, morda samozadovoljevanje. Na to drugo možnost me napotuje refleksivni zaimek v sintagmi »[d]otaknila se je«. Če primerjam z interpretacijami *Visoke pesmi*, bi se navezal na interpretacijo ljubezni kot prevratniške ali pa hedonistične. Naj zapišem še o zanimivi drugačnosti, kar se tiče aktivnosti in pasivnosti med osebami. V vseh do sedaj analiziranih pesmih, vključno z *Visoko pesmijo*, gre za nekakšen aktivni diskurz, bodisi dialog bodisi apostrofo, izpovedovanje, tu pa gre za pripovedovanje lirskega subjekta o vzburjenju ženske, s katero, vsaj glede na pesem, ne moremo razbrati aktivnega odnosa.

Slogovno prav tako lahko spomni na *Visoko pesem*, saj je ta poved, ki je v bistvu cela pesem, zelo deskriptivna. Sicer *Visoka pesem* Kanaana ne omenja, a če interpretiramo v biblijskem kontekstu, lahko rečemo, da gre za intertekstualno povezavo.

7. Zaključek

Na podlagi vsega, kar sem zapisal, lahko zaključim, da je *Visoka pesem* v bolgarski in makedonski poeziji intertekstualno prisotna. Moja hipoteza je bila, da so bolgarska in makedonska pesmi intertekstualne z *Visoko pesmijo* iz *Biblije* predvsem v tematizaciji posvetne ljubezni in v komparacijah (kot retoričnih figurah). Z njo se lahko delno strinjam, saj to velja za *Kako si lepa!* ... in *Visoko pesem* Koneskega, čeprav slednja malce odstopa, ker gre bolj ali manj za opis (eroičnega) vzburjenja. Kar se tiče komparacije, pa je ta povezana predvsem s kompariranjem delov ženskega telesa z različnimi pojmi in stvarmi. To je prisotno v *Kako si lepa!* ... in *Na Danicijinem grobu*. Zaključujem torej, da je intertekstualnost bolgarske in makedonskih pesmi, ki sem jih analiziral, z *Visoko pesmijo* iz *Biblije* prisotna in precej očitna. Odgovor na vprašanje, katera od analiziranih pesmi je najvišja, pa prepuščam vam.

VIRI IN LITERATURA

Chráska 1999: Chráska, Antonin et al. Sveto pismo starega in novega zakona: Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvorniku. Ljubljana: Svetopisemska založba Slovenije.

- Dimitrov 2009:** Dimitrov, Ljudmil. Hristo Fotef: Kako si lepa! ... *Antologija bolgarske književnosti 2*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slavistiko. 499–500. Prevedel: Metod Čepar.
- Andreovski 2018:** Andreovski, Petre M. *Na Danicijinem grobu*. Danicija Denicija. Ljubljana: MKD Makedonija. 57, 59. Prevedla: Namita Subiotto.
- Конески 2014:** Конески, Блаже. Песна над песните. *Птици врз кои ноќта и денот се делат: Стоти песни*. Скопје: Темплум. 60. Приредувач: Никола Гелевски.
- Андоновски 2009:** Андоновски, Венко. Воскресението на читателот (Филолошко / културолошки студии). Скопје: Табернакул.
- Должан 2011:** Должан, Соња. Дениција – жена или песна? Стојковски, Велимир (ur.): *XXXVIII Научна конференција на XLIV Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура: Литература: Охрид, 14/15 јули 2011*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. 201–108.
- Kresina 1985:** Kresina, Ante. Pjesma nad pjesmama, parentska parabola. <https://hrcak.srce.hr/34619> (dostop 24. 4. 2019)
- La Cocque 2003:** La Cocque, André (ur.). Šulamka. Visoka pesem: *Misliti Biblijo*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Hieron). 387–427. Prevedla: Vera Troha.
- Мојсова-Чепишевска 2000:** Мојсова-Чепишевска, Весна. "Дениција" и "Песна над песните". *Литературни преокупации*. Скопје: Менора. 97–109.
- Nazor 2012:** Nazor, Anica. Pjesma nad pjesmama iz glagoljskoga Ljubljanskoga (Beramskog) brevijara. Zagreb: Erasmus naklada d. o. o.
- Piskač 2008:** Piskač, Davor. The typology of Biblical invocations on the examples of the psalms and the Song of songs. <https://hrcak.srce.hr/25422> (dostop 25. 4. 2019)
- Sunčić 2005:** Sunčić, Maja et al. Kako si razlagati mistično ljubezen. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitas – Fakulteta za podiplomski humanistični študij. 223–262.
- Širca 2017:** Širca, Alen. Spremna beseda. Origen: Zbrana dela II: Komentar k Visoki pesmi. Ljubljana: KUD Logos. Prevedla: Neža Gačnik.

✉ **Andraž Stevanovski**

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
andraz.stevanovski@gmail.com

Andraž Stevanovski (20.04.1997) je leta 2019 diplomiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani iz Slovenistike in Južnoslovanskih študijev. Diplomiral je z nalogama *Komično in tragikomično v Med gorami Ivana Tavčarja in Kmetske slike Janka Kersnika ter Elementi humora u pripovetkama Milovana Glišića*. Pretežno se ukvarja z južnoslovanskimi književnostmi, sploh s primerjalnim raziskovanjem bolgarske in slovenske. Trenutno je študent magistrskih študijev programov Južnoslovanski študiji, Slovenistika in Primerjalna književnost in literarna teorija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

SLIKA BOLGAROV V ČASOPISJU TRŽAŠKIH SLOVENCEV V OBDOBJU BALKANSKIH VOJN 1912 – 1913

Igor Ivašković

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Katedra za management in organizacijo

THE PICTURE OF THE BULGARIANS IN THE PRESS OF THE SLOVENIANS FROM TRIESTE DURING THE BALKAN WARS 1912 – 1913

Igor Ivašković

University of Ljubljana, Faculty of Economics and Business

Abstract: The author analyzes the writings of 'Edinost', the newspaper of the Trieste Slovenes, in the period of the Balkan wars in the years 1912 and 1913. The article shows Slovene attitude towards the Bulgarians and places it in the broader context of the conflict between various South Slav ideas. The specific position of the Primorska region and Istria, as well as consequential geopolitical importance of the Trieste, reflected through the inclination of those Slovenes to the widest concept of the Yugoslav political idea, which was supposed to be the leverage for political emancipation of all South Slavs. However, the second round of Balkan wars caused the exclusion of Bulgaria from the South Slavs state concepts, and pushed Slovenes from Trieste to the narrower version of the Yugoslav idea with Serbia in its central role.

Keywords: Balkan wars; Trieste; Bulgaria; Yugoslav idea

КАРТИНАТА НА БЪЛГАРИТЕ В ПЕРИОДИКАТА НА СЛОВЕНЦИТЕ ОТ ТРИЕСТ ПО ВРЕМЕТО НА БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ 1912 – 1913 Г.

Игор Ивашкович

Люблянски универзитет, Икономически факултет

Резюме. През списването на вестника на словенците от Триест по време на Балканските войни от 1912 и 1913 г. авторът покажува одношението към българите и го полага в по-широкиот контекст на сблъска на различни идеи за

югославянството. Специфичното положение на словенците от Приморската област и от Истра и геополитическото значение на град Триест се отразява на живеещите из тези краища словенци, върху тяхното предпочитание за колкото се може по-широко сътрудничество между южните славяни – концепт, който би вършил най-добра работа на собствената им политическа еманципация. Но следващият кръг на Балканските войни предопределя изключването на България от южнославянските концепти, а словенците от Триест се съгласяват с тесния вариант за южнославянска държава с доминиращата роля на Сърбия.

Ключови думи: Балкански войни, Триест, България, югославянство

Uvod

Jugoslovanstvo je razsežen koncept, ki obsega celo kopico družbenih področij. Vsekakor najbolj pogosto duhove buri koncept političnega jugoslovanstva, pod katerim razumemo idejo o snovanju bodisi skupne države določenih narodov, ki jih prištevamo med južne Slovane, bodisi strateško politično partnerstvo ali konfederalne povezave več držav v okviru jugoslovanskega zavezništva. Res je, da je bila ta problematika predmet številnih analiz, vendar je pri obstoječih študijah običajno na obrobje znanstvenega proučevanja potisnjena analiza jugoslovanskih oz. južnoslovanskih alternativ, ki nikoli niso zaživele, so pa v določenem zgodovinskem obdobju imele pomembno vlogo na družbeno-političnih prizoriščih več južnoslovanskih narodov. Eno izmed takšnih vprašanj, kateremu je v znanstveni sferi namenjeno presenetljivo malo pozornosti, je tudi izostanek največjega južnoslovanskega naroda, Bolgarov, v obeh realiziranih različicah jugoslovanske države v 20. stoletju. Pričujoči sestavek ima namen raziskati vzroke za zgoraj navedeno vprašanja in ponuditi prikaz enega izmed ključnih zgodovinskih obdobj, ki je usodno vplival na status Bolgarov v prihodnji jugoslovanski skupnosti, kar je na koncu povzročilo bolgarsko izločitev iz jugoslovanskega političnega koncepta uresničene po 1. svetovni vojni.

Predmet opazovanja v prispevku so Slovenci, natančneje časopisje tržaških in deloma goriških Slovencev, ki je ravno konec 19. in v začetku 20. stoletja doživljalo svojevrsten vrhunec politične vplivnosti. Slednje je temeljilo na dejstvu, da je v Trstu tedaj živela večja meščanska slovenska skupnost od tiste v Ljubljani, katero je dejstvo sobivanja ob italijanski večini stimuliralo k intenzivnemu družbeno-političnemu razvoju. Poleg tega so slovensko-bolgarski odnosi v kontekstu jugoslovanske politične zgodbe toliko bolj zanimivi, saj gre za relacijo med najbolj vzhodnimi in najbolj zahodnimi južnimi Slovani, ki vsaj na prvi pogled med seboj niso imeli konfliktnih interesov, je pa na njune odnose močno vplivalo ravno dejstvo potencialne periferizacije v južnoslovanski skupnosti. Pričujoči prispevek obravnava torej vlogo, ki so jo imeli Bolgari v oblikovanju jugoslovanske ideje skozi prizmo časopisja tržaških Slovencev v obdobju neposredno pred 1. svetovno vojno, in sicer v letih 1912 in 1913, ko so področje Balkanskega polotoka zaznamovali dramatični (geo)politični obrati.

Položaj Slovencev in vloga Trsta v habsburški monarhiji

Slovenski politični koncepti v kontekstu jugoslovanstva so bili, ne glede na to iz katerega ideološkega pola so izvirali, močno zaznamovani z obrobim geografskim položajem Slovencev glede ena ostale južne Slovane. To dejstvo je Slovence družilo z Bolgari, vendar pa je istočasno bistveno več drugih okoliščin vplivalo na dejstvo, da sta izhodišči dveh narodov bili vse prej kot podobni. Bolgarija je namreč bila ne samo samostojna država, temveč je imela tudi dolgo tradicijo državnosti, ki so jo priznavale tudi največje sile, medtem ko so se Slovenci še vedno poskušali otresti statusa t.i. »nezgodovinskega« naroda, kateri v svoji preteklosti ni ustvaril lastne države, kar je oteževalo slovenska politično-emancipacijska prizadevanja v kontekstu habsburške monarhije. Priključevanje čim širšega slovenskega etničnega področja v jugoslovansko tvorbo, pa naj bo ta v ali izven habsburške monarhije, je zato predstavljalo temeljni politični cilj Slovencev pred 1. svetovno vojno. Pri tem se lahko strinjamo s trditvijo Marka Zajca (2010, 1) da je jugoslovanstvo pravzaprav predstavljalo nerazdružljivi del slovenskega nacionalizma v habsburškem obdobju, saj je imelo vlogo vzvoda za uresničevanje slovenskih nacionalnih interesov.

Bolgarija je po Berlinskem kongresu imela status samostojne države, in sicer kneževine, a je slednji močno oklestil njene pridobitve s konca rusko-turške vojne v skladu s sporazumov iz San Stefana. Ena izmed pobudnic revizije slednjega je bila ravno Avstro-Ogrska, ki pa se je konec 19. stoletja soočala s številnimi problemi. Napeta situacija je leta 1906 povzročila t. i. carinsko vojno habsburške monarhije in Srbije, ki je imela veliko večje razsežnosti, saj je bila posredno v interesu tako Nemčiji kot Franciji (Soča, 31. 1. 1906). Sprti strani sta imeli negativen trend v medsebojnih odnosih od vzpona Karađorđevićev na srbski prestol. Pri Slovencih (in Hrvatih) ni bilo moč zaznati tako močnega protinemštva, predvsem pri njihovih narodno-katoliških političnih skupinah. Slovensko in hrvaško politično aktivnost je zaznamovala kontinuiteta prizadevanja za povečanje avtonomnosti in posledično ohranjanje ter razvijanje narodnih posebnosti. Vendar so se modeli in metode uresničevanja teh ciljev razlikovale. Slovenci so začetek prejšnjega stoletja pričakali razdeljeni na dva pola, kar je bila posledica znamenite »delitve duhov« v 90-ih letih 19. stoletja. Ideološke razlike med liberalci in konservativci, v čigar boj so na trenutke posegali social-demokrati Etbina Kristana, so za seboj pustile posledice tudi pri strategijah uresničevanja slovenskih nacionalnih interesov, predvsem povezovanja slovenskih narodnostnih področij in njihovo razmejitvev z nemškimi ter italijanskimi ozemlji.

Dejstvo je, da je pri oblikovanju slovenskega koncepta bistveno dlje prispela konservativna struja, se liberalcem nikakor ne more očitati pomanjkanje aktivnosti pri razvoju državnih idej. Konkurenčno prednost političnega delovanja slovenskega liberalno-naprednega kroga je vsekakor predstavljala močan položaj v Ljubljani in na Primorskem. Liberalni pol je torej, čeprav številčno šibkejši, imel bistveno močnejši položaj v mestih, ki so v tedanji habsburški monarhiji predstavljala vstop

v svet visoke izobrazbe in državnega uradništva ter posledično tudi odskočno desko za učinkovitejše politično delovanje na državni ravni (Kocka, 1988). V avstrijski polovici države je tudi sicer meščanstvo gojilo pretežno liberalne nazore, katerim se je v drugi polovici 19. stoletja priključila še izrazita nacionalna komponenta (Bruckmüller, 1991). To je povzročilo pestro politično dogajanje v mestih z mešano narodnostno sestavo. Še posebej zanimiva je bila situacija v Trstu, kjer so se soočali konfliktni slovenski, italijanskih in nemški interesi, ki so pogosto napovedovali prihodnja politična dogajanja na ravni celotne monarhije (Cattaruzza, 1995). Vključevanje Trsta v avstro-ogrsko carinsko območje v letu 1887, rast luke in njene povezave z Dalmacijo (predvsem linija proti Metkoviću), ter gradnja železniške povezave z Dunajem so vplivali na izjemno strateško pomembnost mesta, katero je ne nazadnje postalo tudi ključna točka v povezavi med avstrijskim delom monarhije ter Bosno in Hercegovino (Verginella, 1997). To je imelo učinke tudi na hitrejšo industrializacijo širšega slovenskega etničnega področja, rast tržaškega mestnega prebivalstva pa je bila neizogibna posledica dejstva, da je Trst z bruto dohodkom na prebivalca in številnimi drugimi pokazatelji kakovosti življenja presegel celo sam Dunaj (Winkler, 2000, 51-53). Ravno procesa industrializacije in posledičnega priseljevanja sta spodbudila dinamiko političnega življenja Trsta, ne le zaradi krepitve slovenskih strank, temveč tudi zaradi pojava social-demokracije, ki je v novem delavskem razredu videla svojo priložnost za poseganje v tradicionalno liberalno-konservativno tekmo (Rutar, 2002). V samem mestu naj bi leta 1911 živelo približno 57.000 Slovencev oz. 31 % mestnega prebivalstva, večino so predstavljali Italijani, pomembne pa so bile še predvsem nemška, hrvaška pa tudi judovska, češka in srbska manjšina (Lampe, 2000, 75; Pirjevec, 2007, 19). Življenje ob italijanski večini je povzročilo hitrejši proces artikulacije slovenskih narodnostnih zahtev, kar je za kratek čas Trst in Primorsko postavilo v središče slovenskega narodnega vzpona (Pirjevec, 2007, 44; Grdina, 2003, 211 – 216). Pozitiven demografski trend, ki je impliciral rast deleža slovenskega prebivalstva, je navdihoval slovensko časopisje z upanjem, da bo mesto v prihodnosti dobilo povsem slovenski karakter: *»Italijani so tu v Trstu, in so sedaj še v večini, so torej za enkrat gospodarji v tržaški hiši. Kako so se tu znašli, tega menda še sami ne vedo. Prišli so slučajno iz Italije. Naselili so se na slovenski zemlji in sicer na oni točki, ki je za Slovenijo najvažnejša ...«* (Edinost, 17. 8. 1912, 1 – 2).

Dinamika družbenega in političnega življenja v Trstu je imela mnogo širše učinke na celotno habsburško monarhijo. V okviru njenega avstrijskega dela so ravno mesto Trst, Primorska in Istra predstavljali žarišče italijanskega iredentizma, Slovenci in Hrvatje pa so se v tem kontekstu pri dunajskih oblasteh poskušali predstaviti kot zaščitni steber avstrijskih interesov na Jadranu in s tem pridobiti simpatije za večjo stopnjo lastne politične emancipacije (Pirjevec, 2007, 40 – 41; Rahten, 2005, 105-149; Kacin-Wohinz & Troha, 2001, 26). Poleg priseljevanja Slovencev se je v drugi polovici 19. stoletja krepil trend povečevanja nemškega in nato tudi

slovenskega kapitala v zavarovalniških družbah, kar je pri italijanski večini zbuvalo strah po izgubi gospodarske in posledično politične prevlade v mestu, ter učinkovalo tudi z odkritimi očitki centralni oblasti, da spodbuja protiitalijanske procese v Trstu (Millo, 1989, 125 – 126; Kacin-Wohinz & Troha, 2001, 29). Slovensko-hrvaško zavezništvo je svoj politični okvir temeljilo na prizadevanju za preureditev dvojne monarhije, in sicer z vzpostavitvijo tretje (južnoslovenske) enote, ki bi postala enakopravna avstrijskem in ogrskem delu države. Medtem ko so bile madžarske politične elite temu nenaklonjene, je Dunaj ravno v takšni notranji preureditvi videl možnost za zmanjševanje ogrske moči. Z vidika tržaških liberalno-naprednih Slovencev so takšne okoliščine in načelna naklonjenost centralnih oblasti ponujale priložnost za uresničitev slovensko-hrvaške enote s tremi centri, in sicer z Zagrebom, Ljubljano in Trstom (Pirjevec v Pečenko, 2013). Sprva se je zdelo, da bodo v kontekstu reševanja jugoslovenskega vprašanja slovenski liberalci izkoristili boljši položaj v večjih mestih in prevzeli pobudo pri povezovanju s Hrvati. Pri tem je namreč kratek čas vodilno vlogo prevzel Ivan Tavčar, ki je protiutež »zgodovinskosti« Nemcev in Italijanov poskušal iskati v konceptu hrvaškega historičnega državnega prava in v sklicevanju na t.i. pragmatično sankcijo hrvaškega sabora iz leta 1712.¹⁾ Vendar je pri povezovanju s Hrvati slovenske liberalce kmalu izrinila katoliška struja, za kar gre velika zasluga Antonu Mahničju, ki je s svojim delovanjem na prelomu stoletja postavil čvrste temelje slovensko-hrvaškega zavezništva s katoliškim predznakom. Kljub temu je v Trstu politični primat med Slovenci in nasploh med vsem tržaškimi Slovani ohranil ravno slovenski liberalno-napredni krog.

Moč slovenskega liberalnega političnega kroga v Trstu povečevala na račun priseljevanja ruralnega slovenskega prebivalstva, ki je izviralo iz tržaškega zaledja (Kacin-Wohinz & Troha, 2001, 26 – 29). Najprej so se slovenski priseljenci dnevno selili v mesto in element meščanske kulture prenašali v obmestne vasi, s časom pa so se vse bolj koncentrirali tudi v posameznih četrtih (predvsem v četrti Sv. Jakoba) (Verginella, 1990, 8). Z ustalitvijo slovenskega prebivalstva se je v Trstu oblikoval slovenski meščanski sloj, ki je posegel v do tedaj komplementarno razmerje med slovenskim kmetom in italijanskim meščanom. Slovenski meščan je namreč v drugi polovici 19. stoletja začel ustanovljati lastne zavarovalnice in hranilnice, ki so začele neposredno konkurirati italijanskim finančnim inštitucijam in tako ustvarile pogoje latentnega konflikta na etnični osnovi (Verginella, 1993). Proces postopnega zamenjevanja ruralnega za urbano okolje je pri tržaških Slovencih sprožil še en pomemben proces. Slovenski meščan je namreč vse bolj prehajal od konservativnega proti liberalnemu političnemu polu. V procesu prevzemanja meščanskih navad se je očitno pomen religiozne komponente identitete tega prebivalstva zmanjševala,

---

1. Po le-tej je Hrvaška pristala na vladavino Habsburžanov, četudi bi skupno državo vodila ženska oseba, a le ob pogoju, da so v monarhijo vključena tudi pretežno slovenska področja (Ivašković, 2012).

na drugi strani pa je vse bolj pomembna postajala narodnostna dimenzija identitete, pri čemer je najbolj izstopala jezikovna posebnost. Na to je predvsem vplival kontakt z italijanskimi narodnjaškimi skupinami, ki so kulturni in gospodarski prodor Italijanov na celotno področje Jadrana opredeljevale kot svoje temeljno poslanstvo (Kacin-Wohinz & Troha, 2001, 31 – 32). Slovenski liberalno-napredni krog je v takšnih okoliščinah dokazoval, da se slovenstvo in slovanstvo lahko ravno tako artikulirata skozi napredno-meščansko politično in kulturno gibanje. Proces nacionalizacije množic na tržaškem je torej po eni strani potekal nekoliko drugače kot na drugih jezikovno mešanih področjih na Štajerskem in Koroškem (Cvirn, 2009), obenem pa bil spodbujen z določenimi procesi, ki so bili občutni na ravni celotne države. Primer tega so bile volilne reforme in širitev volitve pravice za izbiro poslancev v dunajski parlament, v katerem je Trst imel pet zastopnikov, kar je povečalo interes za politiko in posledično tudi tekmovalnost med tržaškimi Slovenci in Italijani (Cvirn, 2006, 151). V tej tekmi so se prvi naslanjali na jugoslovanski koncept. Po eni strani je to bil plod zavesnega delovanja slovenskih političnih akterjev, ki so iskali zavetje v okviru širšega in močnejšega političnega koncepta, kateri se je lahko kosal z iredentističnimi programi, ki so temeljili na tezi o kontinuiteti med rimsko in italijansko civilizacijo (Vivante, 1954, 136 – 138; Verginella, 2010).

V političnem življenju tržaških Slovencev, pa tudi širšem področju Primorske in Istre, je centralno mesto zasedalo politično društvo Edinost, ki je bilo ustanovljeno leta 1874. Temeljni medij vsakega tedanjega politično-angažiranega društva je predstavljal časopis. Tako je tudi to društvo leta 1876 začelo izdajati svoje glasilo z istim imenom in je bilo med 64 slovenskimi tržaškimi časopisi, ki so izhajali v drugi polovici 19. stoletja do 1. svetovne vojne, prav gotovo najvplivnejše (Marušič, 1998). Kot pravi Milan Pahor (2004, 27 – 28 in 69) nam ravno nastopi predstavnikov tega društva, ki je »imelo v rokah niti narodnega, političnega, kulturnega in gospodarskega življenja Slovencev v Trstu in okolici«, najbolj realno ponazarjajo politiko slovenskega narodnjaškega gibanja v tem delu Primorske. Kakšen pomen je časopis imel, lahko razberemo tudi iz zapisa Vjekoslava Spinčića, znamenitega hrvaškega politika iz Istre, ko je poskušal dočarati pomen lista Naša sloga pri Hrvatih:

»Ko hoče, da prouči život našega naroda u Istri od godine 1870 do 1916: njegovo probudjivanje i osvješćivanje, njegov prosvjetni i gospodarski napredak, njegove borbe za škole, za jezik u uredima i javnom životu, njegove izborne borbe u općinska zastupstva, u pokrajinski sabor i u zastupničku kuću carevinskog vijeća; ko hoče, da sve to prouči, taj valja da prolista »Našu slogu«. Ona je zrcalo života hrvatskoga naroda Istre ... Medju Hrvatima Istre vršila je zadaću sličnu onoj, što vrši od godine 1876 »Edinost« medju Slovincima Trsta i Istre, a donekle i Goričke.« (Pahor, 2004, 26). Edinost je resnično imela središnji položaj pri Slovencih, predvsem v liberalno-naprednem krogu, v jedru njenega programa pa je bilo podurjanje slovanske in slovenske identitete. Širino političnega delovanja Edinosti

med Slovenci potrjuje tudi priloga z nazivom Slovenka, ki je ob Edinosti začela izhajati leta 1897 in je k političnemu ter nacionalnemu delovanju poskušala mobilizirati tudi ženski del slovenske populacije (Verginella v Pečenko, 2013). Vsekakor je Edinost predstavljala pomembni politični dejavnik, ki ga niso priznavali le slovenski in ostali slovanski politični krogi, temveč ga je upoštevala tudi oblast na Dunaju. To se je ne nazadnje potrdilo tudi v primeru ponovitve štetja prebivalstva v Trstu leta 1911, ki ga je centralna oblast odredila ravno na vztrajanje Edinosti (Pirjevec v Pečenko, 2013).

Bolgari v državno-pravnih idejah tržaških Slovencev pred balkanskimi vojnami

Jugoslovanstvo v kontekstu južnoslovsanske državno-pravne enote je pri primorskih in tržaških Slovencih, podobno kot tudi pri ostalih južnih Slovanih, predstavljalo ne cilja samega po sebi, temveč je ideja imela slovensko nacionalno-integrativno funkcijo, česar se ni skrivalo. Edinost je o tem pisala še globoko v 19. stoletju: *»Mnogi Slovenci sanjajo še vedno o »zedinjeni Sloveniji«. /.../ Pa slabi uspehi zadnjih let nas morajo prepričati, da smo mi Slovenci sami preslabi, da bi kaj tacega izvojevali. /.../ Najtemeljiteja pomoč pa bo, da se politično združimo s Hrvati in Bošnjaki. /.../ Ako se to izvede, potem pa tudi srbska kraljevina nema pogojev obstanka v sebi: da bi bila polovica Srbov v kraljevini, polovico pa v Avstriji, to nema smisla, večja in močnejša slovensko-hrvatsko-bosanska država tudi z naravno silo srbsko kraljevino k sebi potegne. Ako pa Avstrija Bosno ne združi s Hrvatsko, zna jo prej ali slej zgubiti. Srbi jo smatrajo kot svojo dediščino in bodo tako dolgo prežali na kako ugodno priliko, da jo ugrabijo. To bi bilo pa slabo za Hrvate in Slovence. /.../ Brez podpore od Srbov, ki Hrvatov ne ljubijo, zapadla bi Hrvatska ali madjarskej ali nemškej nadvlasti. Tudi Slovenci od Srbov nemamo pričakovati podpore. Oni so le Srbi, črtijo Hrvata in Bolgara, še Rusa ne marajo dosti, o slovanskej vzajemnosti ne marajo dosti slišati, ker sanjajo le o svojem srbskem carstvu in mislijo, da se mora Srbom pokoriti Balkan. Za usodo Slovencev bi se malo brigali, da le to pod svojo oblast dobijo, kar po njihovih mislih spada pod »srbsko carstvo«. Vse drugačni so Hrvatje. Oni so bili že volja sprejeti ime »Ilirci«, da olajšajo združenje Slovincem in Srbom; oni ne bodo zahtevali nobenih predprav, priznajo nas kot popolnem enakopravne brate«* (Edinost, 17. 8. 1887, 1 – 2). Iz tega zapisa ni le evidentno, da je južnoslovsanska državno-pravna zgodba predstavljala okvir za uresničevanje slovsanske nacionalne ideje, temveč se je uredništvo Edinosti opredelilo tudi do tega, kako drugi narodi oz. njihove politične elite zaznavajo idejo jugoslovanstva. Pri tem je najmanj južnoslovsanske vzajemnosti zaznano v Srbiji, ravno srbska državna vizija pa naj bi bila v konfliktu ne le s hrvaško, temveč tudi z bolgarsko državno idejo. V tem kontekstu se torej niti pomišljalo ni na kakršno koli državno skupnost z Bolgarijo, saj je bilo to nerealno. Ni bilo namreč za pričakovati širitve habsburške monarhije preko Srbije, obenem

pa Srbije zaradi premočnih lastnih nacionalnih ambicij ni bilo mogoče vključiti v južnoslovansko državno-pravno zgodbo. Posledično je prvotni načrt predvideval ustvarjanje Kraljevine Ilirije. K tej bi bila priključena hrvaška in slovenska področja ter v letu 1908 anektirana BIH, medtem ko bi Vojvodina ostala znotraj Ogrske. Slovenija bi znotraj Ilirije imela status pokrajine, v njo pa bi se poleg Kranjske uvrščali še Goriško-Gradiščanska, Trst s severno Istro, Koroška in Štajerska južno od reke Drave. Ta načrt je uredništvo Edinosti z navdušenjem preneslo: »*Po tej razdelbi bi se razdelila sedanja avstroogrška monarhija na tri dele in sicer v pretežno nemški, pretežno madjarski in jugoslovanski del. Madjarskemu delu bi se priklopilo Galicijo, Bukovino in poljski del Šlezije. Nemški del bi sestojal iz Češke, češkega dela Šlezije, Moravske, Gornje in Doljne Avstrije, Tirolske, Solnograške ter Koroške in Štajerske severno od Drave. Jugoslovanska država bi sestajala iz Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Istre, Trsta, Goriške, Kranjske, Južne Koroške od Beljaka do Spodnjega Dravograda in Štajerske južno od Drave. Meja bi bila na severu in izhodu Drava od Beljaka do Osjeka. Od Osjeka dalje do Belgrada bi mejila Donava. Bilježimo to za sedaj po dolžnosti kronistov, a o priliki se še povrnemo k temu vprašanju, ki nikakor ni več sanjarija kake razgrete glave, ampak zadobiva vedno realnejše oblike, približevaje se svoji končni rešitvi*« (Edinost, 24. 6. 1909, 2).

Trialističnemu konceptu niso bili naklonjeni na madžarski niti na italijanski strani. Edinost je povzemala pisanje madžarskega časopisa »Aj Ujsag« kot o poskusu dunajskega kroga po izključevanju madžarskega vpliva na Balkanu (Edinost, 11. 5. 1909). Tudi Soča, goriški časopis slovenskih liberalcev, je z ironijo prenesla pisanje madžarskega časopisa, da bi bila državna samostojnost južnim Slovanom samo na škodo (Soča, 20. 7. 1909). Istočasno so bili Italijani prepričani, da je trializem usmerjen ravno proti njim s ciljem slovanske dominacije v Dalmaciji, na Primorskem, v Istri in Trstu. Soča je tako prenašala pisanje italijanskega časopisa Il Piccolo della sera: »*V tem principu vidijo Slovani možnost uresničiti to, kar se je zdelo v preteklem času samo sen eksaltirancev: sestava novega jugoslovanskega kraljestva, ki bi obsegalo poleg Kranjske ter slovenskega dela Štajerske in Koroške vse dalmatinsko Primorje (pa naše Primorje tudi!) ter bi bilo združeno z Avstro-Ogrsko samo v osebi vladarja ter bi imelo svoje lastno zastopstvo. Slovanski naskok na Trst. Ta novi imperializem je ustvaril družbe za takozvano obrambo mej v Ljubljani ter je dal sredstva in nepričakovane energije Slovanom po pridobitvi Trsta*« (Soča, 27. 12. 1910, 1). Z nadaljevanjem diskurza o preureditvi države je postajalo vse bolj jasno, da bo trialistični načrt vse prej kot lahko uresničiti. Tako je Edinost že v letu 1909 pisala, da je to sicer lepa ideja, ki pa je preveč odvisna od drugih dejavnikov: »*Dunajska vlada na ta program najbrže ne privoli poprej, nego madjarski šovinizem. Ali potim imajo še Čehi važno besedo, kajti njihov državno pravo ima še večjo zgodovinsko zaslombo nego hrvatsko. Proti uveljavljanju češkega prava pa sigurno nastopijo vsi Nemci in že 2 milijona Nemcev na Češkem je faktor,*

s katerim morajo vsi Slovani računati. Nemci na Češkem ne privole nikdar Čehom državnega prava brez lastne narodne avtonomije» (Edinost, 23. 1. 1909, 2).

Ob težavah na ravni habsburške monarhije so se Slovenci v Trstu zavedali tudi hrvaško-srbskih nasprotij, ki so se predvsem manifestirala ob razpravi o statusu BIH. Hrvati so se namreč zavzemali za njeno pripojitev troedinemu hrvaškemu kraljestvu, medtem ko so bili habsburški Srbi naklonjeni njenemu avtonomnemu položaju znotraj monarhije. Tržaški liberalci so v tem kontekstu poskušali predložiti ozemeljsko razdelitev, ki bi zadovoljila vse strani. Načrt Gregorja Žerjava je predlagal ustanovitev posebne enote znotraj monarhije, ki bi jo sestavljale tri pokrajine, v vsaki pa naj bi bila tako kraljev namestnik kot tudi pokrajinska zbornica (Pleterski, 1968). Žerjavov načrt lahko označimo kot prehodno fazo razvoja jugoslovanske ideje pri liberalnem slovenskem polu, saj je upošteval tako historično kot naravno pravo. Predvideval je nujnost srbske enote znotraj habsburške južnoslovanske entitete, ki pa bi imela ozemeljsko diskontinuiteto, saj se Vojvodina in Bosna, ki ju je Žerjav pripisal Srbom, ne bi stikali. Primorski Slovenci bi se zelo verjetno zadovoljili tudi s predlogom Henrika Hanaua iz septembra 1909, po katerem bi Jugoslavijo tvorili Hrvaška, Slavonija, BIH, Dalmacija, Istra, Trst, Goriška, Kranjska, Spodnja Koroška in Spodnja Štajerska. Madžarsko državo bi po drugi strani sestavljale Ogrska, Sedmograška, Galicija in Bukovina, nemško enoto pa ostale dežele monarhije. Na Koroškem in Štajerskem bi bila meja Drava, Beljak, Celovec in Maribor pa ne bi bili del Jugoslavije oz. Ilirije. Na zahodu bi šla meja med Trbižem in Srednjim Logom tako, da bi bil Trbiž še nemški (Edinost, 9. 9. 1909; Kocutar, 2009).

Sklenemo lahko, da širše politične okoliščine niso bile naklonjene uresničitvi trializma, ki bi ugajal primorskim Slovencem. Na Dunaju se je začela iskati pragmatična rešitev, ki bi hkrati omogočila nastanek južnoslovanske enote in zadovoljila avstrijske ambicije za pristop k Trstu ter italijanske želje, da Istra in Primorska ne pripadeta k »Iliriji«. Tega seveda slovenski liberalci v Trstu in Gorici niso mogli sprejeti. Vse bolj so začeli postavljati slovanstvo kot temeljni element jugoslovanskega političnega povezovanja, kar je impliciralo pomikanje središčnega položaja potencialne južnoslovanske enote proti vzhodu, kar je ponovno pripeljalo razprave ne le o vlogi Srbije v potencialni južnoslovanski državno-pravni tvorbi, temveč tudi o Bolgariji. Še pet mesecev pred začetkom balkanskih vojn so tako iz Edinosti žugali proti Dunaju: *»Ali pridejo Jugoslovani izven monarhije k nam ali mi k njim! Oni del, ki bo imel večjo atrakcijsko silo, oni bo tudi privlačeval na sebe ostali del. Zagreb ali Beograd? Z monarhijo ali proti njej?«* (Edinost, 28. 4. 1912, 1). Strnemo lahko torej, da se je liberalno-napredni krog Slovencev vse bolj začel ozirati proti Kraljevini Srbiji, katera je tudi v besedilih Edinosti počasi pridobivala vlogo vodilne sile v jugoslovanskih državnih konceptih. Vendar pa je zelo pomembno dejstvo, da se je temu konceptu, ne glede na zaznan srbski odnos do Bolgarov, tedaj še vedno priključevalo tudi slednje. To med drugim potrjuje tudi pričevanje Andre-

ja Gabrščka, vidnega predstavnika liberalnih Slovencev iz Gorice: »*Saj nismo kar nič prikrivali, da hočemo zedinjenje vseh Slovencev, Hrvatov, Srbov, morda tudi Bolgarov v eno samo veliko Jugoslavijo*« (Gabršček, 1934, 145). Gabršček torej tudi potem, ko je povojna južnoslovanska država že bila formirana brez Bolgarov, in sicer že globoko v obdobju Kraljevine Jugoslavije, priznaval, da so Bolgari bili v južnoslovanskih državno-pravnih načrtih primorskih Slovencev.

Geopolitične okoliščine na Balkanu in priprave na vojno

Kraljevina Srbija se je po ponovnem vzponu dinastije Karađorđević leta 1903 znašla v nezavidljivem položaju. Aneksija BIH je namreč leta 1908 celotno jugovzhodno mejo Avstro-Ogrske pomaknila k Srbiji. Poleg nenaklonjene dunajske politike so bili že od vojne leta 1885 tudi odnosi z Bolgarijo na zelo šibkih temeljih. Sporna so bila makedonska področja, ki so jih tako Bolgari kot Srbi smatrali za svoja. Bolgarska oblast je ohranjala dobre odnose z Rusijo, a to ji je v določenih zgodovinskih obdobjih prineslo več težav kot koristi pri uresničevanju ambicije vodje Balkanskega polotoka. Romunija in Srbija sta z zadovoljstvom dočakali redukcijo bolgarskega ozemlja na Berlinskem kongresu, ki je bil odraz strahu drugih velikih sil, da bi se Jugovzhodna Evropa prepustila ruskemu vplivu. To v povezavi z dejstvom, da je moč cesarske Rusije po vojni z Japonsko oslabil, je bolgarsko diplomacijo nagnalo k grajenju boljših odnosov s centralno-evropskimi silami. Posledično je bolgarska diplomacija celo pozdravila habsburško aneksijo BIH, saj je le-ta pomenila prvi odmik od določb Berlinskega kongresa, kar je obudilo možnosti po ponovni pridobitvi južnih in zahodnih ozemelj, ki so bila tedaj Bolgarom odvzeta. Aneksija je na drugi strani s srbskega vidika le potrdila, da se veliki nemški »*Drang*« ne bo ustavil, vse dokler ne bo popolnoma osvojil področje Balkana. Precejšnji del javnosti je v emotivnih izbruhih zahteval novo srbsko vstajo. Časopis Slovenski jug je na primer 27. 9. 1908 zapisal: »*Vojna Avstriji, čim prej vojna z Avstrijo, za vsako ceno vojna z Avstrijo! Naša jugoslovanska propaganda je danes resnično revolucionarna. Niso več potrebne besede, temveč pogum in kri, veliko poguma in veliko krvi za eno veliko zgodovinsko delo južnih Slovanov. Združite se južni Slovani v vojni proti Avstriji*« (Bakić, 2004, 118). Na drugi strani so se diplomatski predstavniki Kraljevine Srbije vendarle branili radikalnih izstopanj (Ivašković, 2012; Stanković, 1984, 20). Na srbskem dvoru so se namreč zavedali, da je Avstro-Ogrska sposobna izvesti vojaški udar, ki bi hitro porazil Srbijo, slednje pa tedaj še niso bili pripravljene podpreti zahodni zavezniki in Rusija. Za srbskega kralja torej ni bilo smotno slediti željam naroda po »osvoboditvi« BIH, temveč se je omejil na intenzivno diplomatsko delovanje. Regent Aleksander naj bi ravno tedaj v Peterburgu ruskemu cesarju predstavil širšo idejo Jugoslavije, ki bi vključevala Srbijo, BIH, Črno Goro, Vojvodino, Hrvaško, Kosovo in Makedonijo (Sajovic, 2006, 20 – 23). V tej zgodbi torej ni bilo prostora za Bolgare, sicer največji južnoslovanski narod, kar je bil indic za potrjevanje teze o srbski viziji jugoslovanstva, kot ga je opisovala Edinost v 1887.

Politična dejavnost se je intenzivirala tudi v sami BIH. Razživela so se namreč stara in formirala nova politična društva, ki so zahtevala pripojitev BIH k Srbiji. Aneksija je pospešila homogenizacijo srbskih jugoslovanskih konceptov, obenem so vse trialistične ideje o južnoslovanski enoti znotraj habsburške monarhije v srbskih očeh dobile protisrbski status. Habsburški Srbi so v skladu s tem ovirali vse hrvaško-avstrijske trialistične poskuse. Pri tem so načelno sprejemali dualistično ureditev, vendar pod pogojem, da se BIH ne priključi k Ogrski. V tržaški Edinosti so prizadevanja srbske skupnosti pospremili takole: »... *nemožna (je) Velika Hrvatska vsled hrvatsko-srbskega antagonizma. Od todi tudi opozicija bosanskih Srbov proti trializmu, ker zahtevajo zase marveč nacionalno avtonomijo v okvirju skupne monarhije. Z duvalizmom se sprijaznujejo bosanski Srbi le tako dolgo, dokler ni za njih nevarnosti združenja z Ogrsko. Proti priklapljenju z Ogrsko bi se Srbi postavili solidarno s Hrvati in cislajtanskimi narodi, proti inkorporaciji v tostransko državno polovico pa bi napravili fronto skupno z Madjari*« (Edinost, 12. 4. 1911, 1 – 2). V tem času je torej srbsko vodstvo poskušalo ohraniti »status quo« v habsburški monarhiji, oz. preprečiti priključevanje BIH h kateremu koli subjektu tako znotraj dualistične kot v okvirju trialistične ureditve.

Ne glede na številna nasprotja pa sta Bolgarija in Srbija vendarle našli skupni jezik glede ene točke. Na jugu sta namreč ubrali svojo različico »*Drang nach Südosten*«, pri čemer sta si kot tarčo izbrali usihajoče Osmansko cesarstvo, ki ga je dodatno slabila mlado-turška revolucija. Pri tem sta njuni diplomaciji uspeli pridobiti zavezništvo tudi Grkov in Črnogorcev, ki so bili lačni turškega plena. Črna Gora je bila orientirana na širitev v smeri Sandžaka, Skadra, Kosova in Metohije, medtem ko je bilo Grčiji primarno osvajanje Soluna ter zasedba otokov v Egejskem morju, predvsem Krete. Le področja, ki so jih poseljevali Albanci, so bila v večini naklonjena turškim oblastem, vendar je tudi med njimi že v letu 1910, podobno kot v 19. stoletju pri bosansko-hercegovskih muslimanih, prišlo do uporov proti centralizaciji. To je bila na nek način tudi manifestacija želje po združitvi provinc Skader, Janjina, Kosovo in Monastir v avtonomno Albanijo v okvirju osmanske države. Srbska diplomacija je najprej okrepila komunikacijo s Sofijo. Ob želji po osvajanju teritorija na jugu je imelo partnerstvo z vzhodno sosedo tudi precejšen pomen z vidika reševanja jugoslovanskega vprašanja in odnosov z Avstro-Ogrsko. Na to opozarja izjava srbskega ministra za zunanje zadeve Milana Milovanovića, s katerim je ta pojasnil situacijo na Balkanu svojemu bolgarskemu kolegu Stefanu Paprikovu: »*Za nas je pri tem še en pomemben vidik, ki govori v prid našega sporazuma z Bolgarijo. Vse dokler mi ne bomo povezani z vami, bo naš vpliv na Hrvate in Slovence zanemarljiv. Kljub razlikam v veri imajo ti ljudje precej podobno kulturo kot mi. Vendar oni ne vidijo Srbije kot center, ki bi jih lahko privlačil. Povsem drugače bo, če mi ustvarimo močan blok. Potem bodo vsi pravoslavni in katoliški Srbi, Hrvati in Slovenci v sosednji monarhiji začeli neizogibno gravitirati k nam*« (Hall, 2000, 10). Podobno je srbski veleposlanik v Bolgariji Miroslav Spajlaković

francoskemu veleposlaniku izrazil strah, da bo Franc Ferdinand s prevzemom habburškega prestola ustanovil tretjo državo v monarhiji, ki bi lahko pritegnila tudi Srbijo in Črno goro (Rahten, 2001, 126 – 128). Motive za 1. balkansko vojno torej ne gre iskati samo v boju proti osmanskemu imperiju, temveč je bil to s stališča geopolitičnega preurejanja Balkana le prvi korak določenih balkanskih zaveznikov v boju proti avstrijskim ambicijam na Balkanu.

Z vidika širše mednarodne skupnosti je ustvarjanje zavezništva med Bolgarijo in Srbijo ustrezalo Rusiji, ki se je po porazu v vojni z Japonsko leta 1905 in diplomatskem umiku ob aneksiji BiH zopet želela angažirati na Balkanu. Pod ruskim mentorstvom so bila vsaj začasno presežena nesoglasja glede razdelitve Makedonije, pogajanja, ki so potekala od jeseni leta 1911, pa so se uspešno zaključila v marcu 1912. Pogodba o sodelovanju je vključevala določbo o minimalnem številu vojakov, in sicer vsaj 200.000 s strani Bolgarije in vsaj 150.000 s strani Srbije (Hall, 2000, 12). Določena so bila tudi področja bojevanja posameznih sil, pri čemer naj bi celotna srbska vojska delovala na vardarskem bojišču, kjer je bila predvidena največja koncentracija turških vojakov. V primeru vključevanja Romunije v vojno proti balkanski koaliciji je Srbija obljubila pomoč Bolgarom, nasprotno pa bi Bolgari del svojih sil poslali v Srbijo, če bi v vojno posegla Avstro-Ogrska. Rusija je prevzela ključno vlogo pri prihodnji razdelitvi makedonskega ozemlja. Tako naj bi bilo področje vzhodno od Rodopov in reke Strume bolgarsko, severozahodno in zahodno od Šar planine pa naj bi si prisvojila Srbija. Vmesno območje, ki bi začasno imelo avtonomni status, bi bilo predmet razdelitve po vojni, pri čemer naj bi vlogo arbitra prevzel sam ruski cesar. Srbija se je vzporedno dogovarjala z Grki, 29. 5. 1912 pa je bila sklenjena tudi bolgarsko-grška pogodba. To je imelo za posledico hitro nastajanje širše balkanske vojaške zveze. Črna Gora, ki je že od leta 1910 oboroževala katoliške nasprotnike Turkov na severu Albanije, je julija 1912 sklenila sporazum z Bolgarijo, v dogovoru s Srbijo pa je bilo opredeljeno, da vsaka stran zadrži tisto ozemlje, ki ga bo osvojila. 8. 10. 1912 je »bolniku z Bosporja« najprej vojno napovedala Črna Gora, 17. 10. sta ji sledili Srbija in Bolgarija, 19. 10. pa še Grčija. Od samega začetka je bilo jasno, da turška država ne bo sposobna zaustaviti balkanske koalicije, vendar je spopad s seboj prinašal tudi precejšnjo negotovost. Ni bilo namreč jasno, kako dolgo bo vojna trajala, kakšne bodo žrtve in kako se bodo velike sile postavile do novih dejstev na Balkanu.

Odmevi prvega kroga balkanskih vojn na Slovenskem

Balkanske vojne na slovenskih tleh niso bile zaznane enoznačno. Liberalno-naprednemu krogu je v določeni meri koristila iskra spora, ki so jo vojne vnesle v sicer najmočnejšo slovensko politično skupino, Slovensko ljudsko stranko (SLS). Časopis Slovenec je namreč pod vplivom Janeza Evangelista Kreka izražal simpatije do slovansko-grške koalicije in njenega protiturškega napredovanja, pri čemer je poveljeval »bratsko« srbsko, črnogorsko in tudi bolgarsko vojsko (Bister,

2009). Nekoliko bolj zadržan odnos je imel habsburški dinastiji najbolj zvest pripadnik slovenske konservativne struje Ivan Šusteršič. Krog tržaške Edinosti je na drugi strani že sam začetek vojne dočakal močno na strani protiturške koalicije, časopis pa je z navdušenjem prenašal govore črnogorskega kralja, ki je ob pozivu k mobilizaciji pozval tudi na slovansko enotnost (Edinost, 10. 10. 1912). Edinost je boj okarakterizirala kot spopad »malih« proti »velikemu« in kot boj »križa« proti »polmesecu«. O vsakem napredovanju črnogorskih, srbskih ali bolgarskih enot se je poročalo z navdušenjem, pri čemer se ni prepuščalo nobenih dvomov glede tega, kdo v tej vojni vodi pravični boj: »...vsi avstrijski Jugoslovani jim pošiljamo v tem trenutku izraze svojih bratskih simpatij želeč njihovemu orožju blagoslova z nebes!« (Edinost, 14. 10. 1912, 2 – 3). Pri tem je uredništvo Edinosti še posebej velike upe polagalo v pobratenje dveh »jugoslovanskih plemen« – Srbov in Bolgarov, kar naj bi jamčilo zgodovinski uspeh osvobajanja vseh »Jugoslovanov«: »Če se pomisli, kako sovražstvo je vladalo še nedavno temu med Srbi in Bolgari, se človeku stori kar milo, ko čita poročila, ki prihajajo iz Sofije o sprejemanju srbskih polkov in bratenju srbskih in bolgarskih vojakov. Na kolodvoru v Sofiji pogoščajo srbske vojake, ki se vozijo tam skozi na mejo, s slaščicami in cigaretami ter jih obsipavajo s cveticami! V hipu se sprijateljijo srbski in bolgarski vojaki, se objemajo in poljubujejo. Zavest, da jim je le v slogi in edinstvu mogoče rešiti brate, ki so zaslužjeni pod turškim jarmom, je izbrisala tudi zadnje sledi nekdanjega nasprotstva med tema jugoslovanskima plemenoma. Velik trenotek je našel velike ljudi in zato gotovo tudi vspeh ne izostane« (Edinost, 16. 10. 1912, 1). Bolgari so torej eksplicitno navedeni kot eno izmed jugoslovanskih plemen, implicitno pa je to pomenilo, da tudi v potencialni jugoslovanski politični tvorbi, kakršna koli naj bi že bila, ne bodo puščeni zunaj nje.

V tem času so balkanski protiturški zavezniki napredovali z različnimi hitrostmi. V Trakiji je bolgarska vojska zabeležila osupljiv uspeh, saj se je po seriji zmag znašla skoraj pred vrati Istanbula. Turki so v tem trenutku bili celo pripravljeni na sklenitev premirja in zamrznitev obstoječega stanja, vendar je zmagoslavje spodbudilo apetit bolgarskega vodstva, ki je želelo povsem poraziti nasprotnika ter osvojiti samo glavno mesto nekoč mogočnega imperija. To precenjevanje lastne moči ob šibkem logističnem sistemu in izbruhu kolere je Bolgarom preprečilo osvojitev Istanbula. Zanimivo je, da jim v tem trenutku niti koalicijske sile niti drugi mednarodni zavezniki niso ponudili pomoč pri podvigu, ki bi lahko povsem premešal karte v razmerjih moči ne samo na Balkanu, temveč tudi v celotni Evropi. Bolgarija bi s tem uspehom lahko postala novi center moči v (jugo)slovanskem svetu, s čimer bi ogrozila srbske ideje o centru jugoslovanstva, morda tudi položaj Rusije v slovanskem svetu. Na drugi strani je srbska vojska naletela na odpor Turkov pri Kumano-
vem. Po tej zmagi so tudi Srbi, podobno kot na vzhodu Bolgari, napredovali hitreje od pričakovanj in zasedli tako severni kot centralni del Makedonije. Še večjega pomena je bila osvojitev severnega dela Albanije, s čimer je srbska vojska prodrla

do Jadranskega morja in s tem povzročila zaskrbljenost na Dunaju, saj je preprečila avstrijski načrt povezovanja muslimanskih področij, ki bi habsburški monarhiji zagotavljala dostop do Črnega morja. Jasno je bilo, da bo avstrijska diplomacija poskušala intervenirati v vojno s ciljem preprečevanja nenadzorovanih sprememb v njenem sosedstvu. Za razliko od Bolgarov in Srbov se je Črna Gora soočila z mnogo večjimi težavami. Črnogorci so namreč osvojili precejšen del Sandžaka, vendar pod Petrovićevim vodstvom niso dosegli zelene zasedbe Prizrena na Kosovu. Tudi Grčija je dosegla nekoliko manjše ozemeljske pridobitve, a je imela ključno nalogo preprečevanja dobave turške pomoči iz Azije. Grki so imeli bolj razvito ladjevje, zato so Turki iskali pomoč pri Veliki Britaniji, kateri ni bilo v interesu, da bi Rusija ali Avstro-Ogrska pridobila kontrolo nad strateško pomembno ožino Bospor. Poleg tega v predvojni fazi ni bila določena razmejitev med Grčijo in Bolgarijo, kar je povzročalo napetosti med državama (Hall, 2000, 67). Istočasno tudi z nemškega stališča ni bil zaželen popoln poraz turške države in krepitev balkanske zveze, kar so v Edinosti zaznavali kot nemško bojazen pred emancipacijo habsburških južnih Slovanov: »... občutijo *Nemci poraze turške armade nekako kakor svoje poraze. ... Po zmagonosnem obračunu balkanskih Jugoslovanov s Turčijo bi tudi položaj avstrijskih Slovanov in Jugoslovanov še posebej postal vse drugačen, negoli je bil doslej. ... na Balkanskem pozorišču se odigrava sedaj predzadnje dejanje Jugoslovanske drame. Zadnje dejanje se bo igralo kje drugje. Takrat tudi izvenbalkanski Slovani ne bodo le gledalci, ki aplavdirajo, temveč posežejo tudi sami v razvoj dejanja na odru*« (Edinost, 27. 10. 1912, 1). Kot kaže, je nova politična realnost na Balkanu povzročila dodatno rast samozavesti tržaških Slovencev, ki je temeljila na prepričanju, da ima to področje takšno geopolitično težo, da ostale velesile Avstriji ne bi nikoli dovolile samostojnega nadzora. V tem prispevku v polnem pomenu prihaja do izraza prejšnje prištevanje Bolgarov k »Jugoslovanom«, natančneje k »balkanskim Jugoslovanom«. Uredništvo časopisa napoveduje, da bodo tem kmalu tudi »izvenbalkanski Jugoslovani« stopili naproti, pri čemer naj jih tudi habsburške oblasti ne bi ustavile. Implicitno le lahko torej razbere spogledovanje tudi z idejo velike južnoslovanske politične tvorbe, ki bi vključevala vse južne Slovane od Slovencev do Bolgarov. V Edinosti so bili prepričani, da je ravno konflikt interesov med velesilami najboljše zagotovilo za ohranitev dosežkov protiturške koalicije: »*Najpametneje, kar more naša (avstrijska) diplomacija storiti, je, da se sprijazni z dogodki. Zlepa utegne kaj doseči, z grožnjami pa prav ničesar. Ako bo torej stavila kake zahteve, jih bo mogla uveljaviti le z vojno, to pa ne z vojno Avstrije proti Srbiji, temveč z evropsko vojno*« (Edinost, 10. 11. 1912, 1).

Začetnim porazom navkljub je Turčija uspeła obraniti Istanbul, zmagati pri Čataldži in z ohranitvijo treh strateških utrd (Odrin, Skader in Janjina) uspeła obraniti tudi svojo prisotnost na evropskem kontinentu ter nadzor nad pomembnimi trgovskimi potmi. V tem trenutku so se v spopad na diplomatskem polju vključile velike sile. Prvi je poskušal cesar Ferdinand, ki je posredoval pri bol-

garskem predsedniku Gešovu, a v avstrijski diplomaciji po smrti Aehrenthala ni bilo več osebe, ki bi lahko prevzela pobudo pri reševanju balkanske problematike. Nemški cesar Viljem II. ni želel posegati v vojno, nasprotnega mnenja pa so bili Britanci, ki so poskušali pogajanja pripeljati v London. Najprej so se začela pogajanja med Bolgarijo in Turčijo, in sicer 25. 11., ter so bila zaključena 3. 12. 1912. Bolgarom je bila zagotovljena pravica prometa mimo Odrina, medtem ko so Turki lahko zadržali svoje utrdbe. Mesto je sicer ostalo točka spora, vendar sta v tistem trenutku obe strani bili preveč izčrpani za nadaljnji boj. Na drugi strani Grčija ni pristala na sporazum, saj je zahtevala Janjino. Vse to je pomenilo, da bo potreben nov krog pogajanj. Ves ta čas je Edinost s pozitivnimi toni pisala o Bolgariji in bolgarskih vojakih ter z novicami, kako celo vojnemu sovražniku dopuščajo prevoz pomoči v enklave, ki jih obkroža bolgarska vojska, izkazovala njihovo človečnost (Edinost, 2. 1. 1913, 1)

13. 12. 1912 so se začeli pogovori v Londonu, kjer naj bi se prvič po Berlin-skem kongresu na novo določila geopolitična razmerja na Balkanu. Avstro-ogrška diplomacija je po spoznanju, da nikakor ne bo mogla prevzeti vodstvo v balkanski zvezi, vse svoje napore usmerila k preprečevanju srbskega dostopa do morja in ozemeljskemu ločevanju Srbije ter Črne Gore. Prvi cilj je bil dosežen s priznanjem neodvisnosti Albanije, čemur je pomembno prispevala Italija. Geostrateško pomembno mesto Drač je postalo albanska prestolnica, novi državi pa je bil dodeljen tudi Skader, ki so ga takrat še oblegale črnogorske enote. Srbija je z rusko pomočjo dobila »le« Đakovico na zahodu Kosova, kar so v Edinosti pospremili z ogorčenjem: *»Za čegave interese se je torej spustila naša diplomacija v ta albanski ogenj?! Odgovor nam daje ta diplomacija sama s tem, da svojo protektovsko vlogo nad Albanci opravičuje s trditvijo, da je življenski interes monarhije, da samostojna albanska državna tvorba tvori protitežje proti slovanskimi balkanskim državam, v prvi vrsti pa proti — Srbiji! Isti državni interes monarhije da zabranjuje, da bi Srbija dobila svoje pristanišče ob Jadranskem morju. Če avstrijska diplomacija res veruje v ta interes, potem imamo za to usodno zmoto le eno pojasnilo, ki je: da ta diplomacija nima niti najprimitivnejega razumevanja resničnih interesov naše države pri balkanskem vprašanju!«* (Edinost, 15. 2. 1913, 1 – 2). Podobno je tudi vidni član slovenske skupnosti v Trstu, politik in odvetnik Otokar Rybar, utemeljeval, da albanske narodnosti sploh ni in da Avstrija *»hoče ustvariti albansko državo in jo hoče podpirati militarično in financijelno le v ta namen, da zabije zagvozdo v jugoslovansko meso, da bi Črnogoro in Srbijo pritiskala od dveh strani ter da nam Jugoslovanom pokvari veselje, ki smo je imeli na jugoslovanskih zmagah«* (Edinost, 7. 6. 1913, 1). A je Edinost v priznavanju neodvisnosti Albanije videla tudi potencial za večji angažma srbske vojske v pomoči Bolgarom, v kolikor bi turške sile ne privolile v premirje (Edinost, 2. 1. 1913, 2). V poročanju o vojnah na Balkanu je pri tem krogu Slovencev bilo mogoče občutiti splošno idealiziranje južnih Slovanov, vključno z Bolgari. Kot ugotavlja Zajc (2010, 3), časopisje tedaj

ni skrivalo lastne ideološke profiliranosti. V Edinosti so v tem obdobju Slovani, vpleteni v vojne, vedno nastopali v pozitivni vlogi, vsi njihovi nasprotniki pa so bili potisnjeni v negativni kontekst, predvsem Turki in ob koncu prvega kroga Balkanskih vojn tudi Romunija, čigar diplomacija je začela z izvajanjem političnih ukrepov, ki bi ji omogočili nove ozemeljske pridobitve na račun Bolgarije: »*Žal, mora se konstatirati, da bode Romunija najbrže dosegla svoje zahteve. Njena politika je gnusna politika izsiljevanja*« (Edinost, 14. 1. 1913, 1). Pri tem pa v Edinosti izražajo prepričanje, da bo ravno Srbija pomagala Bolgariji, v kolikor bi slednjo Romunija napadla (Edinost, 24. 1. 1913, 1).

V času prvega kroga balkanskih vojn se je pri liberalno-naprednem krogu tržaških Slovencev močno vtisnila ideja neodvisne balkanske zveze, zveze, ki bi temeljila na bolgarsko-srbski osi, in bi bila tako močna, da bi si lahko privoščila izključevanje vpliva velesil. V tem kontekstu so v Edinosti tudi v Albaniji videli državo, ki naj bi se podvrgla vplivu balkanskih Slovanov (Edinost, 25. 2. 1913). Koncept balkanske zveze je bil zaznan kot dolgoročna alternativa dotedanji ureditvi Balkanskega polotoka (Edinost, 5. 3. 1913). Še več, v krogu Edinosti so bili prepričani, da je ta le uvod v vseslovansko združenje na jugovzhodu Evrope: »*Borba krščanskih narodov na Balkanu je na zadnji etapi ... In ker so v teh narodih tako ozko spojeni verski, kulturni in nacionalni moment, krvavi sedaj in se bore na Balkanu tudi za svojo nacionalno idejo. In ker so ti narodi člani velike slovanske družine, spojeni z nami vsemi, ki nam je božja previdnost poklonila slovansko rojstvo in nam dala slovansko dušo, po najnežnejih, a ob najtrdnjih vezeh narodnega in krvnega sorodstva, je ta gigantska borba narodov na Balkanu - slovanska epopeja*« (Edinost, 23. 3. 1913, 1).

V ozadju razprav o balkanski zvezi se je vedno pojavljala misel o skupni državi vseh južnih Slovanov: »*Ideja, da bi se združili vsi Jugoslovani, od Drave do Drine, od Adrije do Egeja in Črnega morja v eno državo, pridobiva vedno več tal, vedno več pristašev. ... Tako je v Trstu in na Primorskem. Kamorkoli gledamo, kamorkoli se oziramo, vidimo na vseh poljih javnega življenja, da se naše ljudi, naš element, naš narod, preganja in zatira — da je ves državni sistem urejen v to, da so Nemci in Italijani favorizirani, a Slovenci zapostavljeni! ... Ravno zato pa treba, da povemo gospodom na Dunaju odkrito in brez ovinkov, da danes sicer še ni govora o Jugoslovanskem iredentizmu, da pa ne bi bilo nikako čudo, ko bi se jel porajati*« (Edinost, 1. 12. 1912, 1). V prispevkih se je torej vse bolj intenzivno nastopalo ne le zoper italijanski iredentizem, temveč tudi zoper dunajsko oblast, v katero se je še kakšno desetletje prej polagalo upe. Ob tem so se vrstile radikalne zahteve po federalizaciji habsburške monarhije, kar je bilo prisotno tudi pri liberalnih Slovencih na severu Primorske: »*Kardinalna zahteva je; odprava dualizma; pozitivna zahteva: priznanje aneksije skoro cele evropske Turčije od strani balkanskih držav. Narodna samouprava ali homerule, in dokler je taka državno-pravna notranja izpremamba nemogoča, upravna koncentracija Jugoslovanov v eno realno politično individu-*

alitetu namesto mnogih historično-političnih individualitet, in samostalna Hrvatska, ki bi bila z Ogrsko zvezana le v toliko v realni uniji, kakor Ogrska z Avstrijo; carinska in kasneje tudi politična zveza z balkansko federacijo» (Soča, 1. 2. 1913, 1 – 2). Bolgarski in srbski uspehi torej niso povzročili evforije le v Edinosti, v proslavljanju južnoslovanskih uspehov je bilo mogoče čutiti izražanje frustracij, ki so nastale zaradi italijansko-nemškega pristopa reševanja slovenskega narodnega vprašanja na Primorskem. V tem kontekstu so se tudi v prispevkih zmernih »naprednjakov« oblikovale nove državno-pravne ideje, ki so zavračale trializem in so zahtevale federalizacijo ter povezovanje habsburških južnih Slovanov v unijo s slovanskim Balkanom: »Zakaj nam trializem ni simpatičen. On bi nam morda neposredno koristil, če bi mi mislili le egoistično na samo jugoslovanske koristi. V trenutku pa, ko je Avstrija trialistična, postane akutno vprašanje velike Nemčije, t.j. združitve pretežno nemške tretjine z Nemčijo, kar bi ne bilo le nov povod evropskim komplikacijam, marveč tudi udarec proti Čehom. Ne glede na to bi tudi velika Nemčija utegnila postati nam nevarnejša nego je zdaj (...) ter bi tako Jugoslovani ne glede na Ogre bili izpostavljeni dvema državnima imperialističnima težnjama, nemškemu pangermanizmu in ruskemu panslavizmu. ... Mi (...) se zavzemamo za kulturne stike med vsemi Slovani, zahtevamo samoupravo in neodvisnost Balkana, vse to pa v taki državno-pravni obliki, da bi velika Avstrija stopila v zvezo z balkansko zajednico, ter bi bila ta zveza politični izraz obstoječe gospodarske in zemljepisne skupnosti Podonavja in Balkana. ... taka (...) srednje in jugovzhodna evropska organizacija (...) bi držala v orientu ravnotežje Rusiji, Angliji in Italiji« (Soča, 1. 2. 1913, 1 – 2). Nekateri prispevki so bili še bolj radikalni in so odkrito pozivali na uporabo številčne in vojaške moči jugoslovanskih narodov tudi v odnosu z Dunajem: »Kar so se Jugoslovani naučili iz velikega leta 1912, je dragoceneje, nego vse biblijoteke o zgodovini naše slavne minolosti ... Leto 1912. nam je preveč odprlo oči, da bi padali v slične pasti dunajskih Metternichov ... med Hrvati in Srbi na eni, in današnjim Dunajem na drugi strani obstoji idiosinkrazija, ... ki je ne morejo odpraviti nikake idilične razstave, kongresi in govori, ampak le naša pest in naša moč, ki so nam jo zopet porodile žrtve naših soplemenjakov na Balkanu ... na delo!!« (Edinost, 19. 1. 1913, 2).

Druga Balkanska vojna

Želje in veliki načrti o balkanski zvezi, o kateri so sanjarili slovenski liberalni krogi na Primorskem, so kmalu naleteli na nepričakovano oviro. Kmalu se je namreč začel izpostavlјati konkurenčni odnos med nekaterimi članicami balkanske koalicije. Čeprav so Bolgari ob relativno velikih izgubah (več kot 11.000 mrtvih in ranjenih (Edinost, 31. 3. 1913, 1)) še marca 1913 ob pomoči Srbov uspeli osvojiti Odrin, pri čemer je Edinost (27. 3. 1913, 1) poročala o velikanskih srbofilnih manifestacijah v Sofiji, dogovora glede razmejivji v Makedoniji ni bilo. Neuspeh pri doseganju Jadrana je namreč srbsko diplomacijo usmeril v poskus revidiranja sporazuma z Bolgarijo,

s čimer bi Srbija nadomestila odvzem v predvojni pogodbi opredeljenih ozemelj, ki so po dogovoru velesil pripadle k Albaniji. Pašić je poseg velesil opredeljeval kot »force maior«, zaradi česar naj ne bi bili izpolnjeni vsi pogoji iz predvojne bolgarsko-srbske pogodbe, posledično pa naj bi bil sam dogovor ničen (Edinost, 29. 5. 1913; Edinost, 30. 5. 1913). Pri tem naj bi kot mediator delovala Rusija, o čemer je govoril že predvojni sporazum, državi pa stav določenem trenutku s tem soglašali: »Srbija in Bolgarska oficijalno obvestila rusko vlado, da se v slučaju, če med njima ne pride do sporazuma glede razdelitve Makedonije, podvržeta razsodbi Rusije. Ruska vlada je odgovorila, da sprejme ponudbo le pod tem pogojem, če bo razsodba za obe stranki obvezna. Bolgarska je takoj privolila v zahtevo Rusije in sedaj pričakujejo tudi odgovor Srbije« (Edinost, 8. 5. 1913, 1). V ta namen se je pospešilo srbsko lobiranje v Peterburgu, cesarska Rusija pa je postajala vse bolj naklonjena njenim zahtevam po Bitoli in Ohridu (Edinost, 22. 4. 1913). Kmalu je postalo jasno, da Rusija ne bo trošila preveliko energije na uresničevanje predvojnega bolgarsko-srbskega sporazuma: »Ruski zunanji minister Sazonov je baje izjavil, da ruski kabinet nikakor ni pripravljen razsoditi o vseh teritorialnih spornih vprašanjih med Srbijo in Bolgarsko, ampak le o pogodbeni sporni zoni. Glede ostalih spornih vprašanj naj se zaveznika sama poravnata« (Edinost, 17. 5. 1913, 1). Da je Bolgarija v teh okoliščinah videla večjo nevarnost, kaže dejstvo, da je predlagala avtonomnost Makedonije, v kolikor ne bi bil izpolnjen začetni sporazum, a je Srbija vztrajala pri reviziji pogodbe in po vseh osvojenih ozemljih (Edinost, 20. 5. 1913, 1). V Edinosti so o tem sprva pisali objektivno: »Odnosaji med Bolgarsko in Srbijo postajajo vedno bolj napeti. Nasprotstva so nastala vsled tega, ker Bolgarska odločno zahteva, da dobi oni del ozemlja, ki ji pripade po pogodbi« (Edinost, 18. 4. 1913, 1), a se je kmalu situacija obrnila. Zanimivo je, da je uredništvo kritično nastopalo do Grčije, ki je ravno tako želela večji delež nekdanj osmanskega ozemlja, medtem ko je za srbske težnje kazalo več razumevanja (Edinost, 13. 5. 1913, 1).

Srbska vojska je na terenu že začela izvajati ukrepe, ki so nasprotovali predvojnimi določbam, saj so bile v Makedoniji zaprte vse bolgarske inštitucije, vrstile pa so se tudi aretacije bolgarskih uradnikov in duhovnikov. Srbija je zahtevala revizijo predvojnega dogovora, v diplomatskih krogih pa je tedaj očitno že bil dosežen sporazum z Romunijo, ki je ves čas iskala zaveznike pri svojih ambicijah za spremembo meje z Bolgarijo. Sofija ni bila uspešna pri doseganju sporazuma, ki bi jo obvaroval nemirov s sosedi, temveč je nekoliko naivno verjela, da bo Rusija s svojo avtoriteto preprečila kršenje predvojnih dogovorov. Grčija se je prva sovražno postavila v odnosu do Bolgarije in podporo našla v Srbiji. Temeljna cilja te zveze sta bila grška zasedba Soluna in srbski dostop do Egejskega morja. Poleg Grčije na jugu, Srbije na zahodu in Romunije na severu Bolgarija tudi s Turčijo vojne še ni zaključila. V bolgarsko-romunski spor je posegla Rusija, ki je Sofiji s siljenjem kompromisnega sporazuma poslala signal, da ji ne bo brezpogojno stala ob strani niti v konfliktu z neslovansko sosedo.

Edinost je v drugi polovici maja poročala, da je spor med zavezniki v »jako kritični fazi. V slovanskih političnih krogih se poudarja, da je ta konflikt obžalovanja vreden ne samo radi škodljivih posledic za Srbijo in Bolgarsko, ampak posebno Še radi tega, ker trpi vsled tega splošna slovanska ideja, ki bi doživela z oboroženim konfliktom med Srbijo in Bolgarsko popoln svoj poraz. Vendar pa se izraža upanje, da se bo ruski diplomaciji vendarle posrečilo rešiti spor mirnim potom« (Edinost, 17. 5. 1913, 1). Ko so se že začeli odprti konflikti in vojaški obračun med Grčijo in Bolgarijo, so v Edinosti še vedno pisali le o »diferencah med zavezniki«. Da potekajo tudi boji, je uredništvo nekoliko sramežljivo sporočilo šele konec maja 1913, in sicer o napadih srbskih enot v okolici Bitole in ravno tako o napadu Grkov na bolgarske položaj (Edinost, 23. 5. 1913, 1; 24. 5. 1913, 1). O srbsko-bolgarskem zaostrovanju odnosov je časopis tržaških liberalcev najprej poročal nevtralnno, pri čemer se je večinoma izražal strah za (jugo)slovansko idejo: »Mi avstrijski Jugoslovani in sploh vsi Slovani moremo le s strahom in bojaznijo zasledovati dogodke, ki se vrše sedaj na našem jugu in le želeti je, da bi ne prišlo do bratomorne vojne, ki bi zadala slovanski ideji, ki je tako mogočno vzknila nad razvalinami Turčije, smrten udarec, v naših sovražnikih pa povzročila opravičeno veselje« (Edinost, 22. 6. 1913, 1). S stopnjevanjem vojne pa se je nevtralnost, ki je vključevala razumevanje za zahtevke obeh strani vse bolj čutilo nagibanje avtorjev v prid Srbiji. V tem kontekstu so prispevki Edinosti presegali le poročanje o vojaških spopadih, temveč se je časopis v navijaškem tonu lotil tudi drugih politično-kulturnih tem. Tako je poskušal jezikovno in kulturno bližino pretežnega dela makedonskega prebivalstva prikazati kot bolgarsko kvazi-znanstveno utemeljevanje sorodnosti Makedoncev (Edinost, 6. 6. 1913, 2). Kljub temu je v prvi fazi drugega kroga balkanskih vojn prevladovala kritika predvsem avstrijskih in nemških politik, ki naj bi spodbujali »bratomorno vojno Slovanov« (Edinost, 22. 6. 1913, 1). »Niti še ni izpovedana vojna in že štejejo izgube Srbov in Bolgarov nad 35 000 mrtvih in ranjencev. Strahovite žrtve so to in kar je najhujše, da so to žrtve ne na oltar Jugoslovanske domovine, temveč žrtve nenasitnemu molohu — Germanstvu v njegovem pohlepem „Drangu nach Süden und Osten«. Namesto da bi bili po hudih in vročih bojih, v katerih si je jugoslovanski narod na Balkanu s potoki svoje krvi priboril odrešenje iz petstoletnega robsva in zlato svobodo, zasijali osvobojenemu narodu in njegovim osvoboditeljem dnevi sreče in blagostanja, je dvignil brat, nahujskan po tujcih, oboroženo roko proti bratu in tam, kjer se je šele včeraj končal sveti boj za krst častni in svobodo zlato, besni sedaj najljutejša borba zavistne samogoltnosti, se vrši sedaj pravcato mesarsko klanje za tisto zemljo, ki je vendar skupna domovina tistih, ki nabadajo drug drugega na bajonete, ki kakor divje zverine trgajo drug drugega. Če je bila kedaj kaka vojna vredna vse obsodbe, če je bil kedaj kak boj naravnost samomorilen, je to vojna, je to boj, ki sedaj besni po jugoslovanskih balkanskih zemljah, in gotovo ga ni Slovana, ki res čuti slovansko, zlasti pa ne Jugoslovana, ki mu Jugoslovanstvo ni le prazna beseda, da bi se mu ne gnusilo to klanje bratov med seboj.« (Edinost, 8. 7. 1913, 1).

Ne glede na obžalovanje zaradi južnoslovanske neenotnosti je tržaški časopis slovenskih liberalcev vendarle kmalu povsem odprto obsodil Bolgarijo za nenapovedan napad na srbske in grške enote ter nekritično prenašal poročila srbskega časopisja: *»Položaj na Balkanu je danes pač tak, da bo Bolgarska, če se hoče rešiti iz neprijetne zagate, v katero je zašla vsled neprevidnosti svojih državnikov in narodne antipatije do Srbije, morala popolnoma spremeniti svojo dosedanjo politiko. Izogne se preteči nevarnosti le v tem slučaju, če se naglo in prijateljsko poravnava z zavezniki, to je, če takoj prizna v bistvu srbsko stališče, ... V sofjskih krogih se delajo še vedno nevedni, kakor da se ne bi ničesar zgodilo, in nadaljujejo s svojim hujskanjem proti Srbiji. To dokazuje zlasti današnje grdo, obrekljivo in oči vidno tendencijozno poročilo o zadnjih dogodkih ob reki Zletovi. Taka od oficijozne strani razširjena poročila, ki nosijo že sama na sebi znak neresničnosti in tendencijoznosti, čisto gotovo ne bo izboljšala že tako dovolj slabih odnošajev med Bolgarsko in Srbijo.«* (Edinost, 30. 6. 1913, 1). Edinost tako piše o lažnivosti (Edinost, 8. 7. 1913, 1) in »barbarski zavratnosti« Bolgarov, ki naj bi pobijali vse ranjence nasprotno ženevski konvenciji, medtem ko Srbom pripisuje junaštvo (Edinost, 3. 7. 1913, 1), čeprav je bilo kmalu jasno, da gre za neenakopravni spopad. V slednjem je protibolgarska koalicija, h kateri se je kmalu priključila še Romunija, načrtno in usklajeno napadala, Bolgarija pa izgubljala vse več ozemlja (Edinost, 1. 7. 1913; Edinost, 5. 7. 1913).

Izid vojne je postal kmalu očiten, razlika o poročanju glede Srbije in Bolgarije pa se je le še povečala: *»Če je v bolgarskih državnikih le količkaj treznosti, bodo vedeli, kaj imajo storiti. Srbija je še vedno pripravljena, da ji poda prijateljsko roko, Četudi je v narodu vedno večje razburjenje proti Bolgarom, ki se je sedaj še povečalo, ker so došle iz Sofije vesti, da so Bolgari srbske vjetnike, ki so prišli danes v Sofijo, grdili, pljuvali nanje in jih celo napadati.«* (Edinost, 10. 7. 1913, 1). Ob tem so bili brez dodatne spremne besede posredovani govori srbskega kralja, pri čemer se je slovanstvo neposredno vezalo na srbstvo: *»Bolgari so pozabili na bratsko pomoč, pozabili so na prelito kri in padle junake na poljih Tracije. Podali so Slovanstvu in kulturnemu svetu grd primer nehvaležnosti in grabežljivosti. Nebratsko postopanje bolgarskih napadalcev me je globoko zbolelo in užalilo moja slovanska čustva. Odgovornost za ta zločin napram Slovanstvu in človeštvu naj nosi oni, ki ga je izvršil. In zakaj vse to? Zato, ker nočejo, da se bratski in mirnim potom razreši spor glede razdelitve, zato, da nam odvzamejo naše pridobitve, našo dediščino, zemljo Nemaničev, katero ste zalili s sveto krvjo, jo osvobodili in vrnili Srbstvu. Mani naših padlih viteških borilcev v tej slavni vojni, pozivljejo Vas Srbe in Vas rote, da jih maščujete. Proti temu napadu Bolgarov se branimo skupno, mi in naši verni in junaški zavezniki Grki, z nami branijo srbsko zemljo naši hrabri in viteški bratje črnogorski Sokoli. Življenski interesi domovine so me prisilili, da četudi s težkim srcem, pozovem svojo hrabro vojsko, da se s požrtvovanjem in junaštvom izkaže vredna herojev slavnih zmag na Kumanovem, pri Prilepu in Bitolju in pri Drinopolju. — Naj spremljata moje drage vojake Bog in sreča junaška v tej žalostni, nam vsiljeni vojni«* (Edinost, 10. 7. 1913, 1).

Bolgari so še med vojno prosili Rusijo za posredovanje v vojni, a jo je ta prepustila na milost novemu balkanskemu zavezništvu. Edinost do slednjega ni imela enoten odnos; odklonilen je bil seveda do vloge Romunije, nekritično pozitiven pa do Srbije: *»Tragična usoda je zadela bolgarsko državo. ... Roparski napad Rumunije gotovo ne vzbudi med poštenim svetom simpatij in Rumunom nikakor ni v čast. ... Sporazum s Srbijo je odprt, saj so srbski mirovni pogoji v resnici zelo plemeniti in odseva iz njih naravnost koprnenje po bratski zvezi, Grki pa bodo ob srbski treznosti, hočeš nočeš, morali odnehati«* (Edinost, 13. 7. 1913, 1). Bolgarski poraz v 2. balkanski vojni, ki je povzročil tudi bolgarsko vladno krizo, torej ni bil presenetljiv, Edinost pa je za trpljenje bolgarskega naroda okrivila ravno bolgarski politični vrh, Srbe pa pohvalila za usmiljenje, da niso povsem pokončali bolgarske države: *»Jedino mogoče pravilno nacionalno stališče južnega Slovanstva obstoji v tem, da je pravo na strani Srbije ... Menda ni treba tudi sedaj še ponavljati, da je Srbija storila vse mogoče, kar so mogli storiti (...) da bi se spor rešil mirnim potom. A poleg vse unitarnosti in širokosrčnosti Jugoslovanskega patrijotizma srbskih državnikov ni mogla Srbija zadržati brezglavih bolgarskih državnikov od nevarne poti, na katero sta dovedli Bolgarsko grandomanska pretencioznost in za južno Slovanstvo krivična sebičnost. Dvojno je izven vsakega dvoma. Vojno je izzvala Bolgarska, gnana od izdajalske misli, da zlomi Srbijo, da državno-nacionalno neodvisnost te poslednje napravi iluzorno in da jo na ta način za vse čase onesposobi za reševanje nacionalnega vprašanja. Da je — po kaki nesreči — zmagala Bolgarska, da so njeni načrti, segajoči do štirih morij, postali realnost, bi v zvezi z Albanijo oklenila Srbijo in bi s sodelovanjem izvestne velesile v skorajšnji bodočnosti postavila vprašanje: finis Serbiae! Ali more biti v dneh, kakor jih preživlja sedaj Jugoslovanstvo, večjega zločina, večjega izdajstva, nego bi bilo izvedenje načrta, ki ga je imela Bolgarska?!«* (Edinost, 22. 7. 1913, 1-2).

Redukcija jugoslovanske ideje

Drugi krog balkanskih vojn je bistveno zmanjšal možnosti uspeha panslovanške ideje oz. ideje »demokratske federacije Balkana«, kot so jo po prvem krogu balkanskih vojn želeli v Edinosti (Edinost, 20. 7. 1913). Od tega trenutka je tudi panslavistična struja slovenskih naprednjakov zožila pojmovanje »jugoslovanskega naroda« na Slovence, Hrvate in Srbe, brez Bolgarov. Slovenski panslavisti in zagovorniki najširšega jugoslovanskega koncepta so tako odstopili od svojih idealov in se sprijaznili s politično realnostjo. Kljub temu pa je bil ta jugoslovanski koncept širši kot pred porazi Osmanskega cesarstva. Oddaljevanje geopolitičnega centra želene jugoslovanske države je razveselilo predvsem italijanske iredentiste, ki so smatrali, da bosta tako Trst kot celotna Primorska v prihodnji jugoslovanski tvorbi, v kolikor se le ta uresniči, potisnjena na periferijo in bosta za politične odločevalce južnih Slovanov manj pomembna. V tem kontekstu ni presenetljivo pisanje znanega iredentističnega pisatelja in esejista Ruggera Faura Timeusa, ki je glasno pozdravljal srbske vojaške uspehe: *»Do včeraj je bil cilj avstrijskih Slovanov tria-*

lizem, kar pomeni ustanovitev slovanskega kraljestva v Avstriji, ki naj bi ga sestavljale Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Kranjska in Julijska Benečija. Glavno mesto bi bilo pri tem obvezno Trst. Od tod tudi njihova zagnanost, da ga slavizirajo. Poleg tega naj bi bilo jedro slovanske države v njegovem zaledju: brez njega in brez Istre bi ostala odrezana od morja. Če pa tem pokrajinam pridružimo Srbijo, staro Srbijo, Sandžak, se gravitacijski center tako zemljepisno kot gospodarsko premakne proti jugu. Glavno mesto nove Slavije mora postati Beograd, njeni poglavitni pristanišči Split in Solun. Slovanom Trst ni več potreben» (Ruggero Timeus v Pirjevec, 2007, 56). Srbski vzpon je torej povzročil ravno tisto, zaradi česar so v Edinosti zavračali ideji hrvaškega »novega kurza« in ožjega trializma. Zanimivo je, da so v tem primeru v Edinosti na trenutke izražali mnenje, da bi bilo dobro, da se Srbija ne spušča v širitev na vzhod: »Se več: ravno Jugoslovani v dvojni monarhiji imajo interes na tem, da se Srbija ne spušča na Vztok dalje od točke, do katere živi naš element v kontinuiteti, ker bi se sicer angažirala na Vzroku s svojo energijo, kar bi bilo protivno toliko zgodovini, kolikor postulatom nacionalne bodočnosti. ... A oni, ki obžalujejo neke dozdevne izgube, naj stavijo Bolgarski vprašanje: zakaj ni ona postavila svojo glavno vojsko ne proti Grški, da jim otme Solun, ne proti Rumuniji, da obvaruje svoje meje, ne proti Turčiji, da si zagotovi sadove svojih zmag?! Bolgarska ni torej postavila svoje glavne sile proti Neslovanom, pač pa proti Slovanom proti Srbiji!! Nikdar se ne dovolj naglasili tega dejstva, ki naj bo v memento vsem onim, ki sentimentalizirajo radi izgub slovanskega elementa napram Grkom in Romunom« (Edinost, 23. 7. 1913, 1). Iz navedenega je razvidno, da so v Edinosti povsem prevzeli idejo o južnoslovanski državi brez Bolgarije in Srbijo v vlogi južnoslovanskega Piemonta. V tem kontekstu je tiskarna Edinost za kratek čas celo izdajala časopis Jugoslavija, ki je razširjal idejo o pretežno srbskem jugoslovanskem državnem konceptu, čigar tiskanje se je v maju 1914 preselilo v Prago, kjer je postalo glasilo jugoslovanske nacionalne mladine.

Strnemo lahko, da so v določenih momentih obravnavanega obdobja številni tržaški slovenski liberalci bili verjetno najbolj iskreni podporniki jugoslovanske nacionalne ideje, pri čemer so se slovenski interesi v jugoslovanski okvir vključevali na temelju nasprotovanja najprej italijanskim in nato še nemškim aspiracijam v severnem Jadranu. Na splošno so le redki slovenski liberalci, kot na primer Mihajlo Rostohar, tudi v teh časih ohranili distinkcijo med jugoslovanstvom in slovenstvom (Zajc, 2006, 270 – 271). Posledično so tudi razočaranja zaradi južnoslovanske nenotnosti bila toliko bolj izražena. Srbsko-bolgarski konflikti so povzročali zmedenost v slovenskih liberalnih vrstah. Mešane reakcije primorskih liberalcev pravzaprav odražajo njihovo izgubljenost v procesu iskanja rešitve za izredno težaven položaj primorskih in tržaških Slovencev. Poskusi vključevanja Trsta in Primorske v jugoslovansko idejo so ostali brez uspeha, saj poleg nenehnih sporov s SLS niso uspeli pridobiti pomembnejše podpore niti med južnimi Slovani, še manj pa na ravni habsburške monarhije. Njihovo delovanje je večinoma ostajalo na obrobju

političnega prizorišča, pri čemer jih je pomanjkljivo razumevanje politične realnosti in sanjarjenje o panslovanski enotnosti pogosto postavljalo v neugoden položaj znotraj Avstro-Ogrske, po vojni pa jim ni pomagalo pri poskusih priključevanja Primorske in Trsta k slovenski matici.

Obraunavani primer liberalnega kroga tržaških Slovencev, zbranega v društvu Edinost, je resda le en primer, ki pa vendarle zelo nazorno prikazuje funkcijo jugoslovanstva v nacionalnih ideologijah. Jugoslovanstvo je predstavljalo nekakšno polje za politično tekmo, v kateri so južnoslovanke politične skupine tekmovalе pri izpostavljanju lastnih ciljev, ki so pogosto bili v medsebojno izključujočem razmerju. Po letu 1913 se Bolgarija tudi s slovenskega vidika nikoli zares ni vrnila v koncept države združenih južnoslovanskih narodov. To je bilo po eni strani posledica neskladnosti s srbsko vizijo jugoslovanstva, na drugi pa seveda tudi posledica dejstva, da v nobeno izmed geopolitičnih vizij velikih sil ni sodila kompleksna južnoslovanska država, v kateri bi se razmerja moči lahko spreminjala in bi tako z zunanjega vidika predstavljalo njeno nestabilnost. Tega dejstva ni prekinila niti poznejša vzpostavitev Kraljevine SHS in njene naslednice Kraljevine Jugoslavije, saj so, kot pravi Bilandžić (1980, 256), notranji družbeni razvoj in odnosi v Jugoslaviji vedno bili pod močnejšimi ali šibkejšimi, posrednimi ali neposrednimi mednarodnimi vplivi. Prav slednji so pogosto določali pogoje tekmovanja in so silili južnoslovanke politične skupine na prilagajanje svojih idej širšim geopolitičnim razmeram.

LITERATURA

- Bakić 2004:** Bakić, Jovo. Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918 – 1941. Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.
- Bister 2009:** Bister, Feliks J. Hrvaško-slovensko sodelovanje v dunajskem parlamentu na predvečer prve svetovne vojne. *Pilar – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities*, 4, 1 – 2. Zagreb, 103 – 110.
- Bruckmüller 1991:** Bruckmüller, Ernst. Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva. *Zgodovinski časopis*, 45, 3. Ljubljana, 369 – 389.
- Cattaruzza 1995:** Cattaruzza, Marina. Sloveni e italiani a Trieste: la formazione dell'identità nazionale. Trieste nell'Ottocento: le trasformazioni di una società civile, 119 – 165.
- Cvirn 2006:** Cvirn, Janez. Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848 – 1918). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Cvirn 2009:** Cvirn, Janez. Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco. *Zgodovinski časopis*, 63, 1 – 2. Ljubljana, 228 – 238.
- Edinost:** glasilo slovenskega političnega društva tržaške. Trst, Edinost, 1876 – 1928:
- 17. 8. 1887, »Ilirija«, str. 1 – 2.

- 24. 6. 1909, »Trializem«, str. 2.
- 11. 5. 1909, »Trializem na vidiku!? «, str. 1.
- 23. 1. 1909, »Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija«, str. 2.
- 9. 9. 1909, »Trialističen zemljevid habsburške monarhije«, str. 2.
- 12. 4. 1911, »Narodna avtonomija – jedini izhod«, str. 1 – 2.
- 28. 4. 1912, »Jugoslavija in habsburška monarhija«, str. 1.
- 17. 8. 1912, »Naš Trst«, str. 1 – 2.
- 10. 10. 1912, »Vojna na Balkanu«, str. 1.
- 14. 10. 1912, »Vojna na Balkanu«, str. 2 – 3.
- 16. 10. 1912, »Vojna na Balkanu«, str. 1 – 2.
- 27. 10. 1912, »Balkanska epopeja«, str. 1.
- 10. 11. 1912, »Nesposobna avstrijska diplomacija«, str. 1.
- 12. 1912, »Jugoslovani in Avstrija«, str. 1.
- 1. 1913, »Nazim paša v glavnem taborišču«, str. 1.
- 1. 1913, »Pismo iz Bolgarske«, str. 2.
- 14. 1. 1913, »Romunija dobi morda kos Bolgarije«, str. 1.
- 19. 1. 1913, »Ivo Vojinović – o politični pomembnosti leta 1912 za avstrijske Jugoslovane«, str. 2.
- 24. 1. 1913, »Vojni dogovor med Srbijo in Bolgarijo«, str. 1.
- 15. 2. 1913, »V službi Italije in Nemčije«, str. 1 – 2.
- 25. 2. 1913, »Balkanska zveza in orijentsko vprašanje«, str. 1.
- 3. 1913, »O balkanski zvezi«, str. 2.
- 23. 3. 1913, »Dozoreva dan in – vstajamo!«, str. 1.
- 27. 3. 1913, »Velike srbofilske manifestacije v Sofiji«, str. 1.
- 31. 3. 1913, »Izgube pred Drinopoljem«, str. 1.
- 18. 4. 1913, »Diference med balkanskimi zavezniki«, str. 1.
- 22. 4. 1913, »Diference med Srbijo in Bolgarsko in Rusija«, str. 1.
- 8. 5. 1913, »Konflikt med Srbijo in Bolgarsko«, str. 1.
- 13. 5. 1913, »Diference med zavezniki«, str. 1.
- 17. 5. 1913, »Poslanska zbornica«, str. 1.
- 17. 5. 1913, »Balkanska vojna«, str. 1.
- 20. 5. 1913, »Balkanska vojna«, str. 1.
- 23. 5. 1913, »Bolgarske izgube pri spopadih z Grki«, str. 1.
- 24. 5. 1913, »Balkanska vojna«, str. 1.
- 29. 5. 1913, »Kritičen položaj na Balkanu«, str. 1.
- 6. 1913, »Bolgarska in srbska akademija«, str. 2.
- 6. 1913, »Dogodki na Balkanu in njihov pomen za avstrijske Slované«, str. 1.
- 22. 6. 1913, »Naša bodoča balkanska politika«, str. 1.
- 30. 6. 1913, »Položaj na Balkanu«, str. 1.
- 7. 1913, »Splošno prodiranje bolgarske armade. Boji na vsej srbski in grški fronti. – Gjevgeji v bolgarskih rokah. Vojna formalno še ni napovedana«, str. 1 – 2.
- 7. 1913, »Barbarska zavratnost Bolgarov«, str. 1.
- 5. 7. 1913, »Prve srbske čete na Bolgarskem. Bolgari srbski vpad odbili. – Velika srbska zmaga v bitki pri Kočani«, str. 1 – 2.
- 7. 1913, »Bolgari lažejo«, str. 1.

- 7. 1913, »Grobokopi Jugoslovanstva«, str. 1.
  - 7. 1913, »Umikanje bolgarske armade«, str. 1.
  - 13. 7. 1913, »Nesrečna Bolgarska«, str. 1.
  - 20. 7. 1913, »Naša socijalna demokracija na Balkanu«, str. 1.
  - 22. 7. 1913, »Druga balkanska vojna in Slovanstvo«, str. 1.
  - 23. 7. 1913, »Druga balkanska vojna in Slovanstvo«, str. 1.
- Gabršček 1934:** Gabršček, Andrej. Goriški Slovenci – narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. 2. knjiga – od leta 1901 do 1924. Ljubljana: samozaložba.
- Grdina 2003:** Grdina, Igor. Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860-1918. Ljubljana: Študentska založba.
- Hall 2000:** Hall, Richard C. The Balkan Wars 1912 – 1913. Prelude to the First World War. London, New York: Routledge.
- Ivašković 2012:** Ivašković, Igor. Trialistični koncepti in alternative v luči primorskega časopisja. Prispevki za novejšo zgodovino, 52, 2. Ljubljana, 69 – 95.
- Kacin-Wohinz; Troha 2001:** Kacin-Wohinz, Milica; Troha, Nevenka (ur.). Slovensko-italijanski odnosi 1880 – 1956. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije. Ljubljana: Nova revija.
- Kocka 1988:** Kocka, Jürgen. Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert Europäischen Entwicklungen und deutsche Eigenarten. V Kocka, J. (ur.), Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich. Band 1 (str. 11 – 78). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Kocutar 2009:** Kocutar, Stanislav. Habsburška monarhija in jugoslovansko vprašanje v luči slovenske historiografije. Pilar – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities, 4, 1 – 2. Zagreb, 11 – 35.
- Lampe 2000:** Lampe, John R. Yugoslavia as history. Twice there was a country. Second edition. Cambridge: Cambridge University press.
- Marušič 1998:** Marušič, Branko. Od Maribora do Trsta 1850 – 1914. Zgodovinski časopis, 52, 3. Ljubljana, 453 – 455.
- Millo 1989:** Millo, Anna. L'élite del potere a Trieste: una biografia collettiva 1891-1938. Milano: Franco Angeli Storia.
- Pahor 2004:** Pahor, Milan. Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstro-ogrske monarhije do italijanske republike. Trst: ZTT EST.
- Pečenko 2013:** Pečenko, Valentin (ur.). Cesarski Trst in Slovenci [Elektronski vir]. 2. del, Preporod. Dokumentarna oddaja. Ljubljana: TV Slovenija. Dostopno na: ava.rtv.slo.si/predvajaj/cesarski-trst-in-slovenci-preporod-dokumentarna/ava2.174296892/
- Pirjevec 2007:** Pirjevec, Jože. Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1948-1954). Ljubljana: Nova revija.
- Pleterski 1968:** Pleterski, Janko. Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. Zgodovinski časopis, 22, 1. Ljubljana, 169 – 184.
- Rahten 2001:** Rahten, Andrej. Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897 – 1914. Celje: Cenesa, Založba Panevropa.
- Rahten 2005:** Rahten, Andrej. Zaveznštva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848 – 1918. Ljubljana: Nova revija.

- Rutar 2002:** Rutar, Sabine. Emancipacija s pomočjo izobrazbe: italijanska in slovenska socialdemokratska izobraževalna društva v habsburškem Trstu (1899-1914). Prispевki za novejšo zgodovino, 42, 3. Ljubljana, 21 – 36.
- Sajovic 2006:** Sajovic, Bogdan. Od male Srbije do velike Jugoslavije. Ljubljana: Založba Karantanija.
- Soča:** glasilo slovenskega političnega društva v Gorici. Gorica, Soča, 1871 – 1915:
- 31. 1. 1906, »Razgled po svetu, Srbija«, str. 4.
  - 20. 7. 1909, »Trializem in Madžari«, str. 3.
  - 27. 12. 1910, »Slovani in Lahi ob Adriji«, str. 1.
  - 1. 2. 1913, »Jugoslovansko vprašanje«, str. 1 – 2.
- Stanković 1984:** Stanković, Đorđe. Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije. Beograd: Nolit.
- Verginella 1990:** Verginella, Marta. Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Verginella 1993:** Verginella, Marta. Vse poti so vodile v Trst. Ondile čez Stari vrh: Bani: zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja. Trst: Graphart, 27 – 40.
- Verginella 1997:** Verginella, Marta. Prihod vlaka v Trst. Zgodovina za vse: vse za zgodovino, 4, 2. Celje, 59 – 65.
- Verginella 2010:** Verginella, Marta. Zgodovinjene slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. Acta Histriae, 18, 1/2. Koper, 207 – 216.
- Vivante 1954:** Vivante, Angelo. Irredentismo adriatico. Firenze: Parenti.
- Winkler 2000:** Winkler, Eduard. Wahlrechtsreformen und Wahlen in Triest 1905-1909: eine Analyse der politischen Partizipation in einer multinationalen Stadregion der Habsburgermonarchie. München: R. Oldenbourg.
- Zajc 2006:** Zajc, Marko. Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja. Ljubljana: Modrijan.
- Zajc 2010:** Zajc, Marko. Slovenci in protislovja južnoslovanskih integracijskih ideologij do 1914. Zaključno poročilo o rezultatih raziskovalnega dela. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

✉ **Igor Ivašković**

University of Ljubljana, Faculty of Economics and Business
igor.ivaskovic@gmail.com

Igor Ivašković graduated in history, law, economics, south Slavic studies, and pedagogy and andragogy, has PhDs in law, business administration and political science, and is currently employed as the assistant professor at the School of Economics and Business, University of Ljubljana. His main research interests are related to history of South-Eastern Europe, strategic management and history of law.

ТИШИНАТА КАТО ТЕАТРАЛЕН ПРОБЛЕМ (Постановка на въпроса)

Стилијан Петров
НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ – София

SILENCE AS A THEATRICAL PROBLEM (Asking a question)

Stiliyan Petrov
NATFA “Krstyo Sarafov” – Sofia

Abstract. The text reflects on silence as a theatrical problem. The author considers silence / absence of speech as an unnoticed aspect of stage practice that can be conceived in order to be applied in a more efficient and meaningful process – in fact, the most important element in the construction of a performance. For the first time in the Bulgarian theatrical theory the different poetic levels of silence, its semantics, semiotics and metaphysics are distinguished. The text is abstract and is part of a larger study of the title concept.

Keywords: silence, directing, theater, process, sacrament

Основата на театралниот феномен е битијната реалност. Театарот е битиен феномен. Тој е активност на сознанието, което мисли битието-в-себе-си. Живее с проблематиката на пределниот хоризонт на човешкото оствестување, стреми се към постигането на възможниот оптимален смисъл. Подстъпът към тишината в него е апофатичен – умът ни казва какво тя *не* е, но не знаеме какво всъщност *е*. Тишината не се познава, тя се преживява. В театра тя е тематизация на театралното тайнство: отвара съдържателната способност над разума да се срещнеш с (нечие) присъствие. На сцената едно *Аз* търси едно *Ти*. Тишината там не е отсъствие на думи, звук, движение или глас, а реалност на човешкото присъствие. Реалност на човешко (или от някакъв друг произход) действие.

В по-контекстуален аспект ще обвърже актуалността на тишината, като проблем, с някои днешни съществени и все по-често срещани проблеми в българскиот театър.

Ще започна с нај-тревожната заплаха: липсата на смисъл. Усещането за смислов вакуум, който решително се прикрива или остава маскиран зад атрактивни визуални, звукови, светлинни и всякакви други „ефектни решения“. *Какво показ-*

вам е изместило напълно *какво казвам*. Показвам толкова много неща и толкова нищо не казвам. Нарастващото задоволяване и на правещите, и на гледащите само с това, което се вижда, свеждането на театъра (в най-добрите случаи, но и те тук са рядкост) до естетическа наслада за окото и пренебрегването на всички други сетива (умът, казва Юнг, е също сетиво), баналният плакатен и плитък формализъм с нахални претенции за оригиналност; *как* да изглежда нещо, е станало по-важно от *защо* да го правя, а съвсем не ни занимава *за какво* да правя същото това нещо; прекалено остарелите средства, които проблематичната ни критика нарича „открития“ и „новаторски постижения“, прекалено външно и прекалено празно, прекалено много шум за нищо. Зад вълненията на този шум се улавя една от най-страшните, най-смъртоносните тишини за изкуството – тишината на съдържанията. Тишината на смисъл.

Втората тревожна заплаха е свързана с все по-рядкото откриване на нов, непознат досега и неповторим театрален език. Усещането, че всичко това се е случило, че съществува, че е направено и дори вече си го видял някъде (а често се сещаш и къде), е много силно в българския театър. Отсъствието на оригинален, авторски език, съчетано с лъжата (пред която всички мълчим), че нещо идва от теб, когато то е творба на нечия друга интуиция или въображение, отнема незабавно една от най-великите възможности на театъра – да те изненадва. Да видиш, да изпиташ, да пропътуваш и п(р)омислиш неща и пътища, които никога не си допускал, никога не си знаел, че съществуват. Театърът днес (и тук!) не е уникално и неочаквано събитие, след което светът е вече различен, обновен, събуден, изненадан и стреснат. Българският театър не иска да управлява кораби, ракети и подводници, с които да открива нови земи и непознати континенти. Преработваме, преправяме, цитираме или откровено и безсрамно ограбваме чужди открития, подписвайки се под тях и радвайки им се като на свои. Зад успеха на тази лъжа, в блясъка и ръкоплясканията на всичко познато и предвидимо извън прожекторите остава една тишина, много съществена и опасна за изкуството – тишината на собственото ти въображение, твоята изключителност като свят в света и уникална творческа сетивност.

Друга сериозна заплаха за българския театрал (най-вече актьор) е отсъствието на възможност (а често и на желание) за сериозни процеси. Не искам да оправдавам това само с отсъствието на добри условия и ясни за всички външни причини и пречки. Вярвам (и виждам), че много положения са въпрос на занемарени творчески изисквания, фатална липса на доверие, че от теб зависят важни неща, пропуснати отговори на „излишни“ въпроси като този за мотивацията да правя, защо ми трябва и искам, какво търся в театъра. А също така раздялата с важни артистични качества, като способността да се посветиш, смелостта да избираш, настояването да създаваш, а не да изпълняваш, волята да казваш „не“, интуицията, че ти и другият сте тайна, и светът е тайна която неистово силно искаш (поне донякъде) да разбереш, съпротивата срещу всяка инерция, уменията да си

тръгваш, да не се задържаш за по-дълго на място, в което вече си бил, рискът да се изгубиш в непознатото пред сигурността на вече познатото и провереното, желанието да не стигаш бързо до резултата и пътят към твоята Итака да е далечен, „по пътя никак да не бързаш, / че по-добре – години да пътуваш / и остарял на острова да спреш, / богат с каквото в пътя си спечелил, / без да очакваш нещо той да ти даде“¹⁾. Страстта по такъв процес все по-осезаемо затихва. Тишината в това затихване осезателно прилича на тишината около спящ човек – всичко е там и човекът сякаш е жив, но нищо не се движи, няма напред и назад, няма нагоре, нищо не стига доникъде, премахнати са всякакви разстояния.

И най-важното, без да твърдя, че това е всичко, е проблемът с истината. Българският актьор, а преди него българският режисьор, е изключил напълно връзката с истината. Тя е внимателно, почти хирургически отделена от тялото, гласа, погледа, енергията, мисълта, движенията от точка А към точка Б и всичко останало, което прави актьорът по сцената. Всъщност от него не се изисква да извърши истински нещo, от него се иска да се направи на нещo, нещo да изиграе, да се преструва (и ако може то да е смешно!), нещo наужким да се случва, защото кой ти вярва вече, че на сцената нещo с някого може да се случи наистина. И затова всичко е така старателно измислено – актьори със сложни походки и сложни лица, сложни думи, интонации, сложни въздишки и сложни сърца, сложни звуци, сложни кабели, микрофони, ефекти и техника, сложно осветление и още по-сложна тъмнина: всичко е измислено така, за да скрие съвсем убедително всякакво присъствие на някаква възможна истина. Няма тишина, защото няма истина. За да се чуе или види истината, трябва силна, много силна, почти непосилна тишина.

За театъра е важно днес да проследи реалността на тишината, да се назоват и анализират спецификите на произхода, природата, образа, енергията и съдържанията ѝ, да се разгадаят – ако изобщо разгадаването на тази тайна е възможно – присъствието ѝ, механизмите на нейното действие. Тишината без съмнение е радарът, улавящ невидимото, необяснимото, неизреченото и онова, което е невъзможно да бъде назовано. Способността ѝ да улавя всичко това и да го проявява в действие, което не просто допълва другото на сцената – видимото, а често го надхвърля като случване, мощта и метафизиката на това случване е онова, което в театъра най-силно ме занимава.

Тишината е свят, от който започва всеки живот, ражда се всяка пулсация, ритъмът на всяко силно начало; тя е свидетелство за Присъствие в една творба; и проявление на това Присъствие в действие. Остава въпросът чие е това Присъствие.

Тишината може да е изходна: в началото, преди да бъде населена с живот, сцената е пуста. И тиха. Тишината може да е и епитафия: в края всеки живот на сцената се прибира отново в нея. Между тях двете – тишината *преди* и тишината

1. Константинос Кавафис, превод Стефан Гечев.

след – се говори, действа, мълчи. Има разлика между мълчание (отсъствие на думи), пауза и тишина. Тишината не е това, което става, когато на сцената някой спре да говори. Отсъствието на езика само прави присъствието на тишината по-очевидно. Езикът е преобръщане на тишината, както тишината е преобръщане на езика. Светът на тишината и светът на езика седят един срещу друг, но не като врагове непременно. Езикът става слаб, ако изгуби връзката си с тишината, а тишината понякога може да бъде чута по-силно през езика. Истинското словесно действие на сцената винаги е резонанс на тишината. Думата остава без дълбочина, ако зад нея липсва тишина. Когато на сцената има тишина, човек е наблюдаван от тишината. Тя го наблюдава повече, отколкото той нея. Тишината, освен да наблюдава, може и да се въплъщава в лицето на човека. Има лица на персонажи (както впрочем и лица на актьори), засегнати непреодолимо дълбоко от тишина. Във всяка сериозна драматургия, когато двама или повече души разговарят помежду си, винаги присъства и нещо трето – тишината, която слуша. Това дава пълнота и плътност на общуването. Така тишината, освен безмълвен слушател, се превръща в третия говорещ на сцената. Съществуват още: тишина изпитание и тишина предел. Не човекът поставя на изпитание тишината, тя го прави с човека. В определени драматургични ситуации тишината е пределно изпитание. Можем да различим също тишина ритъм – тя е съставна част от цялата звукова партитура на спектакъла, и тишина време. Тишината на сцената не се развива и не нараства във времето, времето нараства в нея. Без тишина няма същина.

Тишината е код, носител на големи, многопластови съобщения. Какви са механизмите за разбиране, апаратите за разчитане на тези съобщения? Кои сетива са най-подготвени и най-подходящи? Как се развиват тези сетива, за да бъдат декодирани такива съобщения? Как се улавят сигналите, които тишината изпраща? Кои са необходимите вълни за връзка с нея? Могат ли тези сигнали да бъдат „записани“ и излъчени всеки път наново в представлението? За да се превърне тишината в действие, какви условия трябва да бъдат осигурени в театъра? За да се чуе това действие, каква вътрешна акустика е необходима?

Разбирам феномена на тишината като автономен език, като думи, ненаписани или неизречени на глас, но чути или прочетени през някаква друга морзова азбука, напълно безшумна и съвсем тиха, успяваща с помощта на къси и дълги мълчания да предава сигнали. Сигнали за излитане, височина на полета и кацане върху по-същественото, по-силното и по-стихийното театрално действие.

Заблуденият Колумб

(притиска)

„Средновековието се заблуждаваше, когато разбираше света като текст; модернизмът се заблуждава, като разглежда текста като свят.“ Мога да прехвърля тези две заблуди, формулирани от Умберто Еко (цитатът е по Яус), върху онова, което държи все назад и надалече кораба на всеки нов Колумб, мечтаещ да из-

намери през театъра неоткрит свят в текста или да разчете света като непознат текст. Вярвам, че всяко движение на режисьора е свързано с някакъв ненаситен глад не да измисля, а да открива, не да съчинява, а да разчита знаци, кодове, улики и всякакви други следи или насрещни енергии, изпратени от някакъв скрит, но възможен живот, или поне от място, създадено за живот, но съществуващо в тайна. И ако светът не е текст и текстът не е свят, ако и двете са заблуди за човека от Средновековието или модернизма, тогава говори ли / пише ли нещо светът или пък казва ли нещо текстът за някакъв свят? Или и двете мълчат. Разкриват най-съществено през тишината. Общуват с тишината като език. Светът през тишината (убеден съм!) създава някакъв текст или текстът през тишината извежда до някакъв свят. Тишината свят в действие ли е, или е действие в текст? Светът произхожда от тишина, както и всеки текст пред режисьора (независимо дали е пиеса, поема или дисертация) е първоначално тишина. Срецаш се с мълчание. Заставаш пред тишината на този свят-текст или текст-свят и трябва да го предизвикаш да произведе сигнал, да създаде контакт и да разкрие някаква своя дълбока тайна. Подобно на Еко гледам на всеки текст, на всеки макро- и микросвят на човека/персонажа като вселена с по-директен или по-труден достъп. Тук е приложима и неговата метафизична идея за лабиринта. Вселените на всеки свят и текст, без значение кое предхожда първо, приличат на един от трите вида лабиринт. Може да бъде непрекъснатата линия, която, ако разплетеш, да те отведе до центъра и там да срещнеш Минотавъра. Може да те изправи пред избор между различни вътрешни пътища, да сгрешшиш, да влезеш в затворена улица, да трябва да се върнеш обратно, да се объркваш между нови разклонения, да минаваш отново по едни и същи пътища, преди да откриеш (или никога да не откриеш) единствения, който ще те отведе до изхода. Или (и то най-често) да се окажеш в мрежа, в която териториите и траекториите са неограничени, с безкрайно много връзки за създаване, където няма център, нито има граници.

Да се окажеш в тишината на един свят или текст, е близко до усещането в лабиринта. Открит си в нещо и едновременно си изгубен в него. Тишината прилича най-вече на третия вид лабиринт. В нея първо попадаш, движиш се отначало в тишината, после узнаваш. Преди да се интерпретира тишината, тя се преживява. Трябва да си погълнал тишината и да си погълнат целият от нея. Парадоксът на тишината е, че в нея никога не е тихо. Тя е пределно населено, обитавано място. Минотавърът там е скрит и същевременно присъстващ. В лабиринтите на тишината винаги е опасно.

Нямам съмнение, че най-съществените съобщения в един свят, текст, в една среща (тъгата на режисьора е винаги по-голямата среща) са заложили докрай и най-дълбоко в тишината. За да разберем едно съобщение, трябва да го разкодираме. Но всяко декодиране е ново кодиране. Не можеш да разкриеш последния смисъл на тишината. Той непрестанно се отлага. Опитът да стигнеш до сърцевината, е напразен. Всеки стремеж да постигнеш някаква сигурна истина, е заблуда.

Всяко желание да притежаваш цялата истина, е обречено. В тишината има само догадки. Пред тайнството на тишината ние се връщаме към тайнството на собствения си произход.

Харесвам тезата на Пол Рикьор, че книгата разделя акта на писането и акта на четенето. Читателят отсъства при писането. Писателят отсъства при четенето. Текстът извършва това двойно скриване – на читателя и на писателя. И щом текстът-свят или светът-текст съществуват и имат тази способност да скриват читателя (замествам ролята му с тази на режисьора) и писателя (замествам го със Създателя) един от друг, това означава, че тук е и възможното място за среща. Творбата-свят или светът-творба е мястото за среща с Твореца. Крайните усилия на режисьора, на театъра, като всяко изкуство, е да реализира тази среща с Него. Езикът Му, казват, се разпознава предимно в тишината. Тишината е езикът на Бога.

Колумб пътува нататък. И въпреки слабата видимост, безкрая на моретата и заблудите вярва, че ще стигне един ден – навреме – за Срещата.

ЛИТЕРАТУРА

Picard 2006: Max Picard. The World of Silence. Eighth Day Press, 231 pp.

Рикьор 2017: Пол Рикьор. Теория на интерпретацията. Какво е текстът? София. Център за семиотични и културни изследвания. В: <https://cssc-bg.com/downloads/translations/Interpretation/Paul%20Ricoeur-1.pdf>

Юнг 1995: Карл Густав Юнг. Психологически типове. София. УИ „Св. Климент Охридски“.

Яус 1998: Ханс Роберт Яус. Исторически опит и литературна херменевтика. София. УИ „Св. Климент Охридски“.

✉ **Stiliyan Petrov**
NATFA “Krastyo Sarafov” – Sofia
Stilianpetr@gmail.com

Стилиян Петров е театрален режисьор, преподавател в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ и докторант с тема на дисертационния труд *„Тишината като действие. Театрални измерения и практики“*. Поставял е произведения на Йордан Радичков, Теодора Димова, Маргьорит Дюрас, Антон П. Чехов, Иван С. Тургенев, Шодерло дьо Лакло, Жорди Галсеран, Жюзел Миро, Израел Хоровиц и др. в София, Варна, БНР. Носител е на наградата „Икар“ за дебют (2005). Негови спектакли са участвали на редица национални и международни фестивали.

БЪЛГАРСКАТА ТЕАТРАЛНА РЕЦЕПЦИЯ НА „ВЛАДИМИР“ ОТ МАТЯЖ ЗУПАНЧИЧ:

**анализ на преноса на пиесата в българското пространство
чрез две постановки**

Аля Приможич

Философски факултет на Люблянския университет

BOLGARSKA GLEDALIŠKA RECEPCIJA VLADIMIRJA MATJAŽA ZUPANČIČA:

analiza prenosa v bolgarski prostor in predstavitev dveh bolgarskih uprizoritev

Alja Primožič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek. Drama *Vladimir* je ena izmed najuspešnejših slovenskih dram v tujini. Zaradi klasične forme, nizkega števila nastopajočih, prepričljivega dialoga, tipiziranih likov in izjemnega suspenza gre za univerzalno delo, ki ni vezano le na slovensko okolje. Univerzalnost omogoča prenos drame v različne tujejezične literarne kontekste. Vključitev v bolgarski gledališki prostor, ki jo je omogočil profesor Ljudmil Dimitrov, pa je bila uspešna zato, ker je horizont pričakovanja bolgarskih gledalcev vaje del, ki se razlagajo na več nivojih. Interpretacija Ljudmila Dimitrova in prenos v bolgarski gledališki prostor sta slovensko dramo obogatila za interpretacijo, na katero slovenska recepcija ni bila tako pozorna.

Ključne besede: *Vladimir; Matjaž Zupančič; Ljudmil Dimitrov; nasilje; mehanizmi nadzora; recepcija*

Увод

В текста проследявам българската театрална рецепция на пиесата „Владимир“ от словенския драматург Матяж Зупанчич. В първата част ще представя основните търсения в неговото творчество, характерни и за коментираната драма, като се позовавам на словенската театрална критика. Там се набляга на майсторски изрисуваните черти на човешкия характер, почти радикализирани като типове, поради което въздействат универсално, а това е основната причина творбата на Зупанчич да има успех и в чужбина. По-нататък ще се

съсредоточа върху преноса на пиесата в българското пространство, за което основна заслуга има професор Людмил Димитров, понастоящем основен посредник между словенския и българския театър. Освен превода за българската рецепция ключово значение има неговата интерпретация на пиесата в предговора към книгата „Дебнейки Годо. Пет съвременни словенски пиеси“, София, „Факел“ 2014, където я анализира на булквално и алегорично равнище. Връзката между словенското и българското театрално пространство е споделена, доколкото и двете български постановки са гостували в Словения на фестивала „Седмица на словенската драма“. В описанието на спектакъла на Театрален колеж „Любен Гройс“ от София се позовавам на отзивите от словенската театрална критика. А тъй като лично гледах представлението на Пловдивския театър, ще се опитам да покажа, че основното качество на пиесата е именно нейната универсалност, която се вписва както в българския, така и в словенския контекст. Намерението ми е чрез сравнителния метод между единия и другия подход да покажа, че преносът на творбата в българското културно пространство обогатява интерпретацията ѝ по начин, който на словенската ѝ рецепция убягва.

Универсалността на пиесата „Владимир“ от Матяж Зупанчич

Матяж Зупанчич е един от най-известните драматурзи и режисьори в словенското театрално пространство, който с оригиналните си пиеси се вписва сред съвременните европейски и световни автори. Неговият драматически опус засяга преди всичко социални теми. В произведенията си се спира на екзистенциални проблеми, отнасящи се до съвременния човек, а драмите му поставят актуални, универсални и вечни въпроси. Най-често проблематизира различни форми на манипулацията и механизмите на насилието, интересуват го изпразненото от съдържание общуване и търсенето на идентичност. Основната тема в пиесите му е за разрушените отношения между хората. Също така разглежда обесията, съблазънта и задушаващата натрапчивост в диалога с другия. В драмите си проблематизира позицията на отделния човек спрямо колектива, социокритически теми и стратегиите на надзора. Тях умело поставя във всекидневни и най-обикновени ситуации, което прави пиесите му подходящи за много интерпретации.

Проблемът за насилието е един от най-често появяващите се мотиви у Зупанчич, той е централен и в драмата му „Владимир“. Тя тематизира патологичните деменции, скрити у всеки. Драматургът разкрива тъмните аспекти на човешката природа, които показва във всекидневни и обикновени ситуации. Насилието в развързката можем да предусетим още в началото, доколкото въвеждащият епиграф гласи: „При определени обстоятелства всеки може да стане насилник“. В тази пиеса Зупанчич се проявява като изключителен майстор на съспенса, тъй като в подтекста на всяка реплика отеква предупреждението

от мотото. Що се отнася до драматическата форма, тук авторът не се отклонява от традицията. За него са много по-важни сюжетът и персонажите, затова опазва класическите пет действия. Психологическите профили на драматическите образи са очертани убедително, но са вплетени в социалния контекст, който си остава най-общ и не ги ограничава единствено в словенска среда. Езикът на героите е прост и ясен, бързо сменящите се реплики са написани в лек и достъпен стил, напомнящи на диалог от филмов сценарий. Стилът отразява реалността, позволявайки на зрителя да се идентифицира с драматическите персонажи.

Формалните страни на пиесата не се отнасят строго за словенското пространство, а позволяват адаптиране и към други литературни контексти. Творбата излиза през 1997 г. и получава Грумова награда (най-голямото отличие за оригинална пиеса, присъждано в Словения) през 1998-а. Следващата година Зупанчич сам режисира първата ѝ постановка на камерната сцена на Словенския народен театър в Люблина, която се играе три сезона. Възстановена е през 2008 г., но този път на голямата сцена на „Драма“. Спектакълът има огромен успех и текстът постепенно започва да се разпространява навън. В статията си „Преводи и постановки на словенска драматургия в чужбина“ Гашпер Троха пише, че до 2015 г. пиесата е преведена на пет езика – освен на български също на английски, френски, полски и чешки. Заедно с драмата на Драго Янчар „Големият брилянтен валс“ и комедията на Тоне Партлич „Баща ми е социалистически кулак“ до 2015 г. тя е третата най-поставяна пиеса в чужбина. Навярно причината е в универсализираните от драматурга проблеми на насилието.

Образът на Владимир е метафоричен и възбуждащо злото у хората. Илюстриран е афоризмът, че пътят към ада е постлан с добри намерения, който поради християнския си генезис има еквиваленти на различни езици. Сред трима младежи, все още формиращи се като личности и нуждаещи се от финансова стабилност, се появява непознат, посяващ съмнение и конфликти помежду им и провокиращ ги към агресия. В апартамента на Алеш, неговото момиче Маша и приятеля им Мики се настанява 55-годишният Владимир. За да изберат този необичаен като възраст съквартирант, тях ги води безпаричието, но така и не разбираме какви са мотивите на Владимир толкова силно да желае наемането на свободната стая при тях. С всяка подробност, която постепенно научаваме за Владимир, забелязваме насилническите му наклонности. Те са заложили и в името му, което той разкрива в репликата: „В тази къща ще владее... мир“. След настаняването си първоначално помага на младите, поправяйки банята, саморазправяйки се с типове, тормозещи Алеш, и давайки му пари назаем. Същевременно посява съмнение и враждебност между тях самите, което Мики първи разбира и се изселва. Владимир услужливо предлага да наеме и неговата опразнена стая, а по този начин се

приближава с още една стъпка към Алеш, който става все по-зависим от него. Привидно действията на Владимир са добронамерени, но насилствено налага на младите своите принципи и разбирания. Дори се проявява като физически насилник, когато те отказват да изпълнят желанията му. Така, за да оцелеят, младите и невинни хора са принудени да станат убийци.

Преносът в българското пространство

Проекцията на насилието в драматическия образ е основният подтик за рецепцията на пиесата в българското пространство. Ключова роля за това има антологията „Дебнейки Годо. Пет съвременни словенски пиеси“ (С., „Факел“ 2014), дело на проф. Людмил Димитров от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, който в този момент е основният посредник между словенското и българското театрално изкуство. В споменатата книга в негов превод освен „Владимир“ са поместени още „Нора Нора“ на Евалд Флисар, „Дебнейки Годо“ на Драго Янчар, „Прекрасен ден за умирање“ на Винко Мьодерндорфер и „5момченца.si“ на Симона Семенич. В предговора преводачът пише, че всички избрани творби са многопластови като смисъл и за да бъдат разбрани, е нужен контекст. Затова той разказва словенския, имплицитен в избраните пиеси, и да обоснове търсенията на съвременната словенска драма. Което помага изключително за по-плътното разбиране на „Владимир“ от българския читател. Освен това с преноса в българското театрално пространство се осъществява диалог с драматургичния канон, което дава възможност за нови интерпретации. Повечето утвърдени български писатели през XX век пишат метафорично и по езоповски заради репресивния комунистически режим. Като драматурзи се изявяват Георги Марков, Йордан Радичков, Стефан Цанев и др. Можем да направим заключението, че хоризонтът на очакване на българския читател и зрител са социалнокритични теми.

Преводът и предговорът имат ключово значение за попадането на пиесата в българската театрална рецепция. Проф. Димитров отбелязва например, че репликата: „В тази къща ще владее... мир“ е ключ, който не позволява да четем текста буквално. Именно посочената фраза подсказва метафоричното разбиране на сюжета като историята на насилника диктатор, който желае в името на доброто да се наложи над другите. Нещо повече, в името се разчита намек за вожд на световния пролетариат Владимир И. Ленин. Така още повече изпъква моментът, че младите, за да се противопоставят на самото насилие, трябва да се превърнат в насилници. Подобна интерпретация е възможна както в словенски, така и в български контекст, доколкото по време на тоталитарния режим и репресиите словенските, както и българските писатели, са принудени да използват маскирания алегоричен език за критика на режима. Но трябва да признаем, че в словенските постановки на пиесата този пласт не е толкова добре различим както в българските.

Именно на символиката на името е наблегнато в първата българска постановка на коментираната пиеса. Студентите от Театален колеж „Любен Гройс“ в София озаглавяват представлението си „Влади_мир“, с което допълнително се акцентира върху главната идеологическа реплика, съдържаща проблематиката на насилието – тотално надмощие в името на доброто и мира. Премиерата е през 2010 г., режисьор е Валерий Пърликов. С нея екипът гостува на 41. издание на фестивала „Седмица на словенската драма“ в Прешерновия театър в Кран, отзив за нея пише театралният критик Славко Пездир. Той отбелязва, че студентите играят хита на Зупанчич на празна камерна сцена. От трите страни на квадратния подиум е разположена публиката, което още повече помага историята да се усети „на живо“. На четвъртата сцена има екран, върху който прожектират репликите на кирилица в българския превод. Минималистичното решение се свежда до четири стола и прожектор, с който периодично правят паралелна тревожна игра на сенките, и телевизор, почти през цялото време показващ фоайето на театъра. Навън първи излиза Мики, по-късно Маша и Алеш, така че Владимир остава сам на сцената. Насилието накрая не е показано, а завършващата ремарка е превърната в последна реплика. Съобщаващо и неангажиращо прозвучава фразата: „Владимир пада неподвижно. [...] Мики взима вестник и покрива главата на Владимир“. Спектакълът набляга на изпразнеността в отношенията, тъй като протагонистите не комуникират помежду си. Вместо диалог чуваме емоционални монолози, подсказващи чрез мизансцена за предстоящото насилие между героите. Пездир набляга, че постановката със силните отчуждаващи ефекти се приближава до зрителя и се опитва да го предупреди, че насилието е навсякъде. По този начин критикът изтъква универсалността на пиесата и реалистичната ѝ интерпретация. Съдейки по тази рецепция, аз правя извода, че празнотата на диалозите, прикритото насилие и твърде безчувствените отношения могат да се интерпретират като второ равнище на текста, както го предзадава проф. Димитров. Интересен е фактът, че словенската рецепция на първата българска постановка не забелязва в нея критика на системата.

Спектакълът на Пловдивския театър гостува на 49. фестивал „Седмица на словенската драма“ отново в Прешерновия театър в Кран, който гледах лично. Премиерата е през 2018 г., а заглавието е променено на „Наемателят“. Режисьор е Александра Петрова, която много вещо залага и двете равнища на сюжета. Сценографията на Десислава Банкова е изчистена, минималистична и ясна. Сцената е разделена на различни нива, в дъното има три стаи, маркирани с две дървени стени. На преден план още от самото начало виждаме всички предмети, които водят към насилствения край. В центъра е масата, около която се срещат живеещите в апартамента. Нагледно наблюдаваме как влиянието на Владимир постепенно се разширява из общите пространства, а

не след дълго започва да си присвоява и техните стаи. Чуваме и усещаме как той се намесва в интимните им тайни, виждаме как прегражда стени и разширява надмощието си. Стените се оказват подвижни, а изключително убедителен е моментът, в който Владимир, премествайки с лекота стените, отначало превзема първата, а по-късно и другата стая. Стаите, които иначе са скрити и интимни, тук са пред очите ни. Веднага разбираме, че изнесеността им в дълното символизира дълбочината на човешката природа, към която Владимир, като алегоричен персонаж, се стреми и посяга. Тъкмо в това като че ли можем да видим механизма на тоталитарната система, опитваща се да узурпира и разруши човешката автономия отвътре. В някакъв смисъл пиесата е двойно кодирана, тъй като, от една страна, работи в буквален и реалистичен план, но от друга – наемква за метафоричността на разказаното. И в двата случая спектакълът въздейства изключително убедително.

Заклучение

Мога да обобщя, че „Владимир“ на Матяж Зупанчич е убедителен в много театрални контексти поради класическата си драматическа форма, интересния диалог, демонстрирането на премълчаното, което прави изключителен съспенс, и универсалната тема за насилието между хората. С превода, верния избор на пиеса и познаването на двата литературни контекста, проф. Людмил Димитров се е погрижил творбата на Зупанчич успешно да се впише в българското театрално пространство именно защото позволява да се интерпретира на повече равнища. По този начин българските постановки на „Владимир“ обогатяват контекста с метафоричен анализ и критика на системата, която словенската рецепция не долавя.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитров 2014:** Димитров, Людмил. Прекрасен повод да поговорим за съвременната словенска драматургия... В: *Дебнейки Годо*. София: Факел: 1 – 14.
- Димитров 2017:** Димитров, Людмил. Словенско-български театрални контакти: постановки, преводи, рецепция. <https://philol-forum.uni-sofia.bg/wp-content/uploads/2017/08/03_Dimitrov_2017_5_12-31.pdf>
- Borovnik 2005:** Borovnik, Silvija. Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja. Ljubljana: Slovenska matica.
- Dimitrov; Pezdirc Bartol 2017:** Dimitrov, Ljudmil in Pezdirc Bartol, Mateja. Slovensko-bolgarski gledališki stiki: uprizoritve, prevodi, recepcija. V: Uprizoritvene umetnosti, migracije, politika: slovensko gledališče kot sooblikovalec medkulturnih izmenjav. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. str. 307 – 326. <<https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/download/129/223/3471-1?inline=1>>

- Dominkuš 2007:** Dominkuš, Darja. Uvodna razlaga. V: *Vladimir*: Matjaž Zupančič. Ljubljana: DZS. str. 15 – 47.
- Pezdir 2011:** Pezdir, Slavko. To ni maškarada, to je življenje. V: *Delo*, št. 77, 2 april, str. 16.
- Troha 2017:** Troha, Gašper. Prevodi in uprizoritve slovenske dramatike v mednarodnem prostoru. V: *Uprizoritvene umetnosti, migracije, politika : slovensko gledališče kot sooblikovalec medkulturnih izmenjav*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. str. 345 – 394. <<https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/download/129/223/3464-1?inline=1>>
- Zupančič 1997:** Zupančič, Matjaž. Vladimir. V: *Sodobnost*, letnik 45, št. 8/9, 1997. <<http://www.dlib.si>> str. 13 – 31.

✉ **Alja Primožič**
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
alja.primozic@live.com

Аля Приможич е абсолвентка по словенистика и сравнително литературознание и теория на литературата във Филозофския факултет на Люблянския университет. Интересува се най-вече от литература, по-конкретно от съвременна словенска поезия и драматургия във връзка и в отношението ѝ с останалите южнославянски литератури.

PROJEKT RAZSVETLJENSTVA TZVETANA TODOROVA

Marko Stanojević

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

TSVETAN TODOROV'S ENLIGHTENMENT PROJECT

Marko Stanojević

University of Ljubljana, Faculty of Arts

Abstract. This article focuses on the work *The Spirit of Enlightenment*, a text written by Bulgarian-French philosopher Tzvetan Todorov in 2006. It strives to overview Todorov's text, his understanding of Enlightenment and his answers concerning the main question he poses: on what kind of an intellectual and moral foundation do people want to live nowadays, and further, what kind of a conceptual frame do people have to choose, in order to achieve that the chosen frame will substantiate our words and, more importantly, our actions. The article moves from one chapter of Todorov's text to another, trying to emphasize the most important in each of them, while also trying to partly correspond with the essay *Answering the Question: What Is Enlightenment?*, written by Immanuel Kant in 1784. Some thoughts from Hannah Arendt's book *The Origins of Totalitarianism*, published in 1951, are used in the article, in order to outline certain arguments and explanations from Todorov, while some quotes from the extended essay *Reflections on the Guillotine*, written by Albert Camus in 1957, are used with intention of showing similarity of opinions between him and Todorov, when discussing unacceptability and absurdity of the death penalty, which is sadly still practised by many modern day countries.

Keywords: Enlightenment; Tsvetan Todorov; literary theory; Immanuel Kant; Albert Camus

Razmišljujoč o vprašanju kaj je razsvetljenje in o Kantovem odgovoru na to vprašanje, sem šele pred kratkim naletel na besedilo bolgarsko-francoskega filozofa Tzvetana Todorova z naslovom *Duh razsvetljenstva* (v izvirniku: *L'Esprit des Lumières*, 2006). Izhodiščna točka avtorjevega razmišljanja je na videz preprosto vprašanje: na kakšnem intelektualnem in moralnem temelju hočemo ljudje danes živeti? Dejstvo je namreč, da je bilo 20. stoletje upravičeno poimenovano »stoletje nasilja«, tako fizičnega kot duhovnega, saj je bilo v tem stoletju človeštvo soočeno

z najbolj grozljivimi in zastrašujočimi pojavnimi oblikami (radikalnega) zla v zgodovini človeške civilizacije, ki so »ubile Boga« in »sesule utopije«, predvsem pa so razčlovečile človeka. To stoletje je s številnimi vojnami – od tega s kar dvema svetovnjima – in z vzponom in padcem totalitarnih režimov, pa tudi s krepitvijo neoliberalne ideologije in z vstopom politike v vse sfere človekove življenja, tudi zasebno, svojevrsten primer izkrivljanja razsvetljskega duha, ki nam je po drugi strani kot civilizaciji omogočil velik napredek na številnih področjih življenja. Odgovornost nas, naslednikov 20. stoletja, se v veliki meri nahaja prav v tem, da poskušamo 20. stoletje misliti na način, ki bo preprečeval ponovitev njegovih najtemnejših trenutkov. Na kakšen način želimo torej zgraditi svoje skupno življenje, na čem bo slonel pojmovni okvir, ki bo naše besede in – še pomembneje – naša dejanja utemeljeval?¹⁾ To je osrednje vprašanje Todorova, saj je skrajni čas, da ljudje pričnemo živeti odgovorno. Iskanje odgovora ga vodi k miselnemu in – kar je vredno poudariti – občutenjskemu toku razsvetljenstva. Todorov namreč verjame, da nam razumevanje tega miselnega toka, predvsem njegove humanistične plati, lahko omogoči boljše razumevanje današnjega časa. »Razsvetljenje je stvar preteklosti, saj je obstajalo razsvetljeno stoletje; vendar ne more »preteči«, saj nam zdaj ne pomeni samo zgodovinsko umeščenega nauka, ampak držo do sveta. Torej še naprej govorimo o njem in ga, pač glede na svoja stališča in nagnjenja, bodisi obtožujemo, da je vir nekdanjih in sedanjih težav, kolonializma, genocida, vladavine egoizma; ali pa ga kličemo na pomoč v boju proti vsemu, kar počnemo ali še bomo počeli narobe.«²⁾

Ko razmišljamo o razsvetljenstvu in njegovem duhu, je prva ugotovitev naslednja: ljudje so se z nastopom razsvetljenstva prvič v zgodovini odločili vzeti svojo usodo v svoje roke, s čimer so kot najvišji smoter svojega ravnanja postavili dobrobit človeka in človeštva. V tem je človekov izhod iz nedoletnosti, kot to imenuje Immanuel Kant, v tem se prepoznava geslo, uporabljaj svoj lastni razum.³⁾ Todorov že na začetku označi razsvetljenje za projekt sinteze oz. tisti projekt, ki v sebi združuje staro in novo. Je racionalističen in empirističen hkrati, v sebi povezuje in združuje tudi tisto, kar se je v preteklosti zdelo nezdružljivo, celo nasprotno. »Sestavine so prastare, a njihova kombinacija je nova: ne velja le, da so se povezale med seboj, pač pa so te ideje ravno v trenutku razsvetljenstva, in to je bistveno, iz

1. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 135.
2. Prav tam, str. 226, 227.
3. Kant, Immanuel: *Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenje?*, v: Kant, Immanuel: *Zgodovinsko-politični spisi*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006, prev. Samo Tomšič, Rado Riha, Maila Golob, Mirko Hribar, str. 23.

knjig sestopile v resnični svet.«⁴⁾ Misleci razsvetljenstva so bili namreč zelo raznoliki posamezniki, ki nikoli niso našli povsem skupnega jezika. Razsvetljenje je bilo in ostaja projekt debate, ne konsenza, iskanja skupnih točk in skupnih rešitev. Pluralnost je tista, ki razsvetljenstvom vzpostavlja kot projekt. »V temelju tega projekta, h kateremu prispevajo tudi njihove neštete posledice, so tri ideje: avtonomija, človeška smotrnost naših dejanj in naposled univerzalnost. Kako naj to razumemo?«⁵⁾ Konstruktivni kriterij razsvetljenstva je raba lastnega, privatnega uma in da bi posameznik svoj um tudi uporabljal, mora razpolagati z veliko mero svobode. Da bi se lahko posameznik neodvisno odločal, da bi lahko preučeval, kritiziral, ponovno izpraševal itd., mora biti osvobojen vseh spon, vseh institucij in avtoritet, ki bi mu lahko to svobodo kratili in omejevali ali pa mu vsiljevali vnaprej določena mnenja. »Da pa bi se kako občinstvo samo od sebe razsvetlilo, je vsekakor bolj možno, da, to je skoraj neogibno, če mu je le puščena svoboda. Kajti tedaj se bo vselej našlo nekaj samostojno mislečih ljudi, da, celo med vzpostavljenimi varuhi velike množice, ki bodo, potem ko so sami odvrgli jarem nedoletnosti, širili okrog sebe duha pametne ocene lastne vrednosti in poklicanosti vsakega človeka, da misli sam.«⁶⁾ Tako je v svojem odgovoru zapisal Kant. Razsvetljenemu posamezniku mora biti tako zagotovljena avtonomija, da lahko svobodno misli. To dejstvo prinaša očitne posledice in postavlja nova vprašanja. Če vsak državljan razmišlja s svojo glavo in želi vzeti usodo v svoje roke, lahko potemtakem država in družba sploh prideta do kakršnegakoli dogovora glede česar koli? Najverjetneje ne. Vedno je potreben izbravec ali izbranci, ki bodo vladali z odgovornostjo in pri tem izražali voljo in interes celotnega ljudstva. Todorov se strinja z Rousseaujevo trditvijo, da je oblast kot taka neodtujljiva od ljudstva. Kar ljudje v demokraciji poverijo nekemu posamezniku ali skupini, lahko v vsakem trenutku vzamejo nazaj. Smo dandanes ljudje na to pozabili? Že Rousseau je opozarjal na pozabo, ki se med ljudstvom širi kot epidemija in se v svojih mnogih učinkih in posledicah lahko izrazi ali kot apatija in indiferentnost ali pa kot neki ekstremizem. Osvobojeno ljudstvo – osvobojeno izpod spon avtoritet – daje avtonomijo posamezniku, vendar pa to še ne pomeni, da je ta posameznik razumen in da bo deloval razumno. Razum je dvorezni meč, služi lahko tako za dobro kot za slabo. »Avtonomija je zaželeno, a avtonomija ni isto kot samozadostnost. Ljudje se rojevajo, živijo in umirajo v družbi; brez nje ne bi bili ljudje. Pogled drugih na otroka je tisto, od koder izvira njegova zavest, klic drugih

4. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 137.
5. Prav tam, str. 138.
6. Kant, Immanuel: *Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenje?*, v: Kant, Immanuel: *Zgodovinsko-politični spisi*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006, prev. Samo Tomšič, Rado Riha, Maila Golob, Mirko Hribar, str. 24.

je tisti, ki ga zdrami v jezik. Samo občutje, da obstajamo, občutje, brez katerega ne more nihče, izhaja iz interakcije z drugimi.«⁷⁾ Če verjamemo Rousseauju in je tudi samota le oblika družbenega življenja, potem iz njega res ni mogoče izstopiti in je potrebno najti zdravo mero med »biti sam s seboj« in »biti z drugimi«, saj je od-tujevanje od sebe nevarno. V slepem sledenju družbi in stapljanju z njo, v nenehni želji, da nas oči drugih priznavajo, ni ničesar razsvetljenega, niti svobodnega. »Ni samo država tista, ki lahko prebivalce oropa njihove svobode; tudi nekateri posebej močni posamezniki lahko omejijo ljudsko suverenost. Nevarnost to pot ne prihaja od diktatorjev, pač pa od nekaj ljudi z velikimi finančnimi sredstvi.«⁸⁾ Todorov opozarja na propadanje ljudske suverenosti. Kot primer navaja dejstvo, da v svetu ekonomske globalizacije, države nimajo več moči, da bi preprečile cirkulacijo kapitala, saj je ta odvisen od preprostega klika na računalniku. Klik lahko dandanes izzove socialne probleme, lahko povzroči katastrofo, od brezposelnosti do uničenje nešteti ljudi. Ironija je v tem, da bi bil ta isti klik zmožen odpraviti in preprečiti vse naštetu. Drugi primer, ki ga navaja Todorov, se veže za problem terorizma. Teroristična dejanja so namreč postala dejanja posameznikov ali skupin, medtem, ko so bila takšne kompleksne akcije in eksplozije v preteklosti dostopne zgolj najmočnejšim in najpremožnejšim državnim tvorbam ali enormnim korporacijam. Kako se na take pojave odzvati in v kolikšni meri jih proizvajamo sami?

Posameznikova avtonomija slabi tudi zaradi drugih, notranjih vzrokov. Ni vse v pritisku brezosebne političnega in ekonomskega mehanizma, ki se ne ustavlja. Ljudje dejansko verjamejo, da sprejemajo svobodne odločitve, medtem, ko so iz dneva v dan, od jutra do večera bombardirani z informacijami in vbijanem v glavo enega in istega sporočila. Redkokdo se zaveda, da številni mediji odgovore in mnenja polagajo ljudem v usta. Kje je tu prostor za lastno mnenje? Nekateri posameznikove odločitve o svetu temeljijo na izkustvu, vendar večina njih v svojem bistvu temelji na prejetih informacijah, ki jim posameznik enostavno verjame. Todorov je mnenja, da tudi če te informacije niso potvorjene, lažne ali zavajajoče, nas še zmeraj vodijo k nekemu vnaprej znanemu sklepu, saj so tako presejane in razporejene. V dobi interneta je nadzor informacij vse težji in težji. Ne gre le za uhajanje informacij, temveč tudi za manipulacije z njimi. Kdo od nas lahko z gotovostjo trdi, da v dobi v kateri živimo, zna v vsakem trenutku presoditi katera informacija je prava in katera potvorjena? Kdo zna vselej ločiti med resnico in lažjo?

Naslednji pomemben faktor duha razsvetljenstva je laičnost. Laična oz. sekularna družba je tista, v kateri sta posvetna in duhovna oblast ločeni in vsaka od njiju uživa lastno avtonomijo brez vmešavanja druge. Seveda Cerkev in Država nista

7. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 162.

8. Prav tam, str. 165.

edini sili, ki delujeta v družbi, vendar pa sta zagotovo med najvplivnejšimi v zgodovini (evropske) civilizacije. Todorov je mnenja, da je skušnjava po združitvi obeh oblik oblasti v enih rokah nastopila, ko je cesar Konstantin v 4. stoletju krščanstvo razglasil za državno religijo, poleg tega pa je ta težnja povezana tudi z dejstvom, da sta v človeku duša – za katero naj bi skrbela Cerkev – in telo – za katerega naj bi skrbela posvetna oblast, torej Država – vselej prisotni skupaj, v nekakšnem hierarhičnem razmerju v katerem lahko prevlada tako ena kot druga. V najradikalnejšem primeru si tako nasproti stojita teokracija in cesaropapizem. »Do medsebojnega omejevanja tekmič pride samo zato, ker je odločilna zmaga nemogoča. Skozi vso dobo, ki jo imenujemo »srednji vek«, civilna in cerkvena oblast soobstajata, meja med njima pa poteka preprosto po črti, kjer se je končala zadnja bitka. Znotraj svojega ozemlja vsaka od njiju vlada brez omejitev; posamezniki nimajo nikakršne svobode.«⁹⁾ Z reformacijo se je v družbi prebudila tretja sila, ki je zbrisala mejo med posvetno in duhovno oblastjo, in sicer vest slehernika, ki edini nadzoruje svoj odnos do presežne entitete, Boga, obenem pa se prične v njem prebujati želja po večji posvetni svobodi, ki traja vse do razsvetljenstva, ko se – vsaj v teoriji – utemeljijo nekatere človekove pravice. Razlika med grehom in kaznivim dejanjem se takrat utrdi. Todorov ugotavlja, da je v moderni liberalni demokraciji posameznikovo ravnanje razdeljeno na tri področja: zasebno, pravno in javno, s čimer duhovna oblast izgubi svojo preteklo moč. Nadomesti jo javno ali družbeno polje, ki vsebuje ne-zavezujoče, nestalne norme in vrednote. Meje med omenjenimi področji je težko jasno potegniti, saj se le te s časom spreminjajo, odvisne so torej od trenutka in prostora. »Za naše sodobnike je laičnost v tem, da je vsakdo gospodar pod lastno streho, ne da bi posegal v svobodo drugih ljudi: država nadzoruje sfero zakonov, ne more pa svoje volje vsiljevati civilni družbi; ta zavzema sfero javnega, a ne more prestopiti meje, ki varuje posameznikovo svobodo. Poleg tega država jamči za posameznikovo svobodo in varnost v odnosu do civilne družbe. To ravnovesje med vplivnimi območji je krhko (kot dokazuje na primer debata o pravici do splava), a neogibno, če naj skupnost dobro deluje; vzdrževanje ravnovesja pa sodi med dolžnosti države.«¹⁰⁾ Nevarnost laične družbe je v tem, da si posvetna oblast lahko privoščiti lastno preobrazbo v kult in vdre v sfero religije religijo. Državljeni naj bi po tem scenariju (religiozno) častili institucije in njihove predstavnike. Pravitisti, ki so si v preteklosti najbolj prizadevali za osvoboditev izpod jarma religije, so najverjetnejši kandidati, da bodo v bodoče sami postali ali propagatorji kulta ali njegovi služabniki. Dovolj zgovoren je primer Hitlerjevega nacionalsocializma v Nemčiji in Stalinova diktatura v Sovjetski zvezi. V obeh primerih so se častile, prostovoljno ali prisilno, institucije, skupine in posamezniki, pa naj bo to arijska rasa, boljševiška partija, državni aparat ali Hitler in Stalin osebno. »Idejo razvoja

---

9. Prav tam, str. 171.

10. Prav tam, str. 173.

in spreminjanja vrednot je uničil prav pojav radikalnega zla, ki ga prej niso poznali. Tokrat ni šlo niti za politične ali zgodovinske, niti za moralne norme, ampak preprosto za zavest, da je bilo v sodobno politiko uvedeno nekaj, kar sploh nikoli ne bi smelo obstajati, in sicer princip vsega ali ničesar.«¹¹⁾ Tako o totalitarnih režimih na oblasti piše ena najprominentnejših filozofinj Hannah Arendt, v svojem kapitalnem delu *Izvori totalitarizma* (v izvirniku: *The Origins of Totalitarianism*, 1951). Ko pride do transformacije posvetne oblasti v kult, vstopi v uporabo nova besedna zveza, in sicer »politična religija«, ki neposredno nadzoruje in usmerja vse. Jakobinski teror je bil prvi pojav nečesa takšnega, kar je poskušalo v temelju ukiniti laičnost. »Francoska revolucija je poskusila sakralizirati nacijo: domoljubje naj bi prevzelo vlogo, ki jo je poprej igrala božja ljubezen. Totalitarni režimi pa so hoteli sakralizirati posvetne substitute za božansko, kot so ljudstvo, partija ali proletariat. Sodobne liberalne demokracije sicer ne ukinjajo vseh državljanskih dolžnosti, a jih prav tako ne sakralizirajo. Posameznikom ne preprečujejo, da bi poiskali sveto v svoji zasebni sferi (...) Toda nobena institucija, noben predmet nista sveta: vse je mogoče kritizirati (...) če naj vednost napreduje, se ne sme zadevati na prepovedane cone, sveto pa je ravno tisto, česar se nimamo pravice dotikati.«¹²⁾ Dandanes so oz. bi morale biti svete osnovne človekove pravice. Sveta naj bi bila nedotakljivost telesa, posameznikova svoboda, pravica do prakticiranja ali ne-practiciranja religije, sveto naj bi bilo človeško življenje kot tako. Toda zakaj potemtakem številne države po svetu še vedno prakticirajo mučenje in smrtno kazen? Zakaj človekove pravice enostavno niso spoštovane vedno in povsod? »Luči ne prižgemo tako, da bi se zanašali na navdahnjenost enega samega človeka, ampak tako, da združimo dva pogoja: da najprej izberemo »razsvetljene ljudi«, se pravi, dobro obveščene posameznike, sposobne razumnega sklepanja; potem pa jih pripravimo do tega, da poiščejo »skupni razum«, torej tako, da jih postavimo v dialog, podprt z dokazi.«¹³⁾

Razmišljanje o resnici v *Duhu razsvetljenstva* odpira Voltairova misel o tem, da je religija mnogotera (obstajajo namreč številne sekte in frakcije posameznih religij), medtem ko je znanost le ena sama in tisti, ki imajo v rokah oblast ne bi smeli imeti vpliva nanjo oz. na diskurz, ki se tiče spoznavanja resnice. Resnica namreč ni in ne sme biti stvar glasovanja in mora biti od oblasti ter politike nasploh, strogo ločena. Verska pripadnost učitelja ne igra nobene vloge, ko ta poučuje fiziko ali matematiko ali kemijo, prav tako pa z znanostjo nima ničesar opraviti vzgoja. Obe, tako religija kot vzgoja, se namreč osredotočata na relativna in arbitrarna mnenja

11. Arendt, Hannah: *Izvori totalitarizma*, Ljubljana: Študentska založba, 2003, prev. Zdenka Erbežnik, Patricija Fajon, Polona Glavan, str. 535.

12. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 179.

13. Prav tam, str. 180.

in vrednote, znanost pa rokuje z dejstvi, izračuni in dokazi. Opira se na objektivne podatke, ki jih je sposobna pridobiti iz sveta in jih uporabiti, ljudem nudi metode in orodja za uporabo svojega razuma, logičnega mišljenja, ki bi mu pomagal pri sprejemanju samostojnih in logično pravilnih ter v tem smislu razumskih odločitev. »Cilj je posameznikova avtonomija, sposobnost kritičnega pretresa obstoječih norm in samostojne izbire lastnih pravil vedenja ali lastnih zakonov; sredstvo pa je obvladovanje osnovnih intelektualnih veščin in poznavanje sveta. Prav to je prehod od otroštva v odraslo dobo. Obramba posameznikove svobode pomeni, da priznavamo razliko med dejstvom in tolmačenjem, znanostjo in mnenjem, resnico in ideologijo; prav sklicevanje na prvi člen teh nasprotij, člen, ki je neodvisen od vsakršne volje in s tem od vsakršne oblasti, pa ponuja možnost za doseg cilja.«¹⁴⁾ Takšno sklepanje predpostavlja ločnico med področjem volje – ki teži k dobremu – in področjem vednosti – ki teži k resnici. Če se področje volje uteleša v politični dejavnosti, je ta že sama po sebi na nek način nasprotnica razsvetljenja, torej znanosti in resnice, saj razsvetljeni posamezniki, ki znajo uporabljati svoj lastni razum, vedno več kot vejo, vedno manj jim je do (slepega) podrejanja oblasti. Dobra vlada je po mnenju Todorova prav tista, ki ji je več do tistih, katerim vlada, kot do lastnega zmagovalca, zato takšna vlada vselej podpira širjenje razsvetljenosti. Politična dejavnost ne sme vplivati na znanost, njena vloga je zgolj v tem, da jo štiti pred zmoto in da ji omogoča materialne možnosti za napredek, ne sme pa sama odločati o tem kaj je resnica in kaj zmota. Neodvisnost resnice namreč štiti avtonomijo posameznika, ki se ob soočenju z oblastjo na resnico sme sklicevati, saj je ta nad zakoni določenimi z zakonodajo, ki ne izvirajo iz resnice, temveč iz volje ljudstva in se prav zato lahko vedno spremenijo. Kljub temu na področju znanosti in resnice obstajajo številne nevarnosti. Todorov opozarja predvsem na scientizem, filozofsko in politično doktrino, ki izhaja iz predpostavke, da je svet v celoti dosegljiv spoznanju in da ga je potemtakem tudi mogoče spreminjati v skladu s cilji, izpeljanimi iz vednosti. Posplošeno povedano naj bi v primeru scientizma dobro izhajalo iz resničnega. Oblike scientizma so se dodobra spajdale s totalitarnimi oblikami vladavine, na srečo pa teh oblik danes skoraj nihče več ne zagovarja, saj na primer »manjvredne rase« enostavno ne obstajajo.

Kot smo že omenili, živimo danes v času, ko je informacij enostavno preveč, resničnost informacij s katerimi nas bombardirajo pa enostavno ni mogoče vselej preveriti. Na internetu se nam za vsako vprašanje ponudi nešteto odgovorov. Kako naj posameznik ve, kateri odgovor je najzanesljivejši? Dobra informiranost zato še ne zadošča, da bi posameznik sprejemal dobre odločitve. Todorov naredi še korak dalje, ko pravi, da vednost ne stopa nujno po poti znanosti, saj globine človeškega vedenja lahko odkrijemo tudi s sredstvi, ki niso ozko znanstvena, na primer z leposlovjem. Poti spoznanja so namreč raznolike. Prezreti ne gre tudi moralizma, ki je preživel razsvetljenstvo, ne gle-

---

14. Prav tam, str. 183.

de na to, da mu je v duhu nasproten. Iskanje resnice je pri moralizmu podrejeno potrebi po dobrem, gre torej za nekakšno obratno stanje kot pri scientizmu. Tako moralizem kot scientizem sta zelo oddaljena od resničnega duha razsvetljenstva, ki pa mu preti še ena nevarnost, in sicer ukinitvev pojma resnice, kar se je zgodilo v totalitarizmih. V njem izgine razlika med resnico in lažjo, saj ta dihotomija ni bistvena, ker so končne odločitve in ravnanja oblasti, tako ali tako podrejena zgolj ideologiji in interesom režima, pri čemer objektivni podatek, s tem pa tudi resnica in laž, izgubita svoj smisel. Zgodovina se lahko napiše na novo, razvrednotijo pa se po potrebi lahko tudi znanstveni dosežki in odkritja. Totalitarizmu ne moremo očitati, da laže, saj je ukinil pojem in vrednost resnice kot take. »Nenadoma vsem postane jasno, da početje, ki ga je ljudska domišljija v deset tisoč letih potisnila izven meja človekove zmožnosti, zlahka postane resnično s pomočjo modernih metod in prijemov uničevanja. Totalitarni pekel je tem ljudem (...) dokazal, da je človeška moč večja, kot si kdorkoli upa predstavljati in da je človek sposoben udejanjiti peklenke domisleke, ne da bi mu nebo padlo na glavo in ne da bi se mu tla odprla pod nogami.«¹⁵⁾ Ukinitvi resnice pa niso vedno tako daleč tudi t. i. demokracije. Todorov navaja primer ZDA, ki je svojo vojno proti Iraku utemeljila na trditvi, da slednja poseduje orožje za množično uničenje, čeprav temu ni bilo tako. Zadosti jim je bilo dejstvo, da takšno orožje lahko obstaja (v totalitarizmih so milijone ljudi likvidirali, ker so ti lahko spremenili svoje mišljenje in s tem postali nevarni za režim in ne zato, ker bi ga dejansko spremenili), neresnično dejstvo pa so predstavljali kot resnično, ker je to koristilo njihovim interesom. »To omalovaževanje resnice potrjuje tudi eden od odgovornih, Paul Wolfowitz, po katerem so argument o orožju za množično uničevanje izbrali zato, ker je imel največ možnosti, da bi zlahka dobil kar najštevilčnejšo podporo. O resnici ali neresnici tega argumenta Wolfowitz sploh ni govoril, obravnaval jo je kot nepomembno – kakor nekoč totalitarni ideologi.«¹⁶⁾ Zaskrbljujoče je dejstvo, da ta primer ni osamljen in da je brezbržnost do verodostojnosti informacij normalen pojav v današnji politiki in družbi nasploh.

Todorov se nadalje osredotoči na etično plat razsvetljenske misli. Zaveda se, da vsako dejanje in vsaka volja nimata enake vrednosti. Odločitev o dobrih in slabih dejanjih je posledje odvisna le od tuzemskega življenja, od uporabljajnja lastne volje. »Daljni smoter – Boga – moramo zamenjati z bližnjim. Ta smoter, razglašja razsvetljenska misel, pa je samo človeštvo. Dobro je tisto, kar služi večjemu blagru ljudi.«¹⁷⁾ Razsvetljenska misel je torej osredotočena na človeštvo. Vsak posamezen človek postane v razsvetljenstvu obzorje svoje dejavnosti, stopi na mesto, ki je prej pripada-

15. Arendt, Hannah: *Izvori totalitarizma*, Ljubljana: Študentska založba, 2003, prev. Zdenka Erbežnik, Patricija Fajon, Polona Glavan, str. 538, 539.

16. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 192.

17. Prav tam, str. 195.

lo nečemu drugemu (npr. Bogu ali Jezusu). Enciklopedija kot nova zvrst, si prizadeva predstaviti vesolje, vendar storiti je potrebno še nekaj več. V to vesolje je potrebno umestiti človeka, iz njega napraviti središče, saj je človek tisti, ki proizvaja smisel sveta. Razsvetljenski duh zmanjšuje razdaljo med dejanjem in ciljem dejanja, pri čemer pa se duh ne sme znebiti vsakršnega smotra nasploh, saj bi tako dejanja izvajali le že zavoljo njih samih. Če živimo v času pozabe smotrov in sakralizacije sredstev, kot meni Todorov, potem je skrajni čas, da si poiščemo nove smotre.

Novi smoter je človeškost. Ko je ta postavljena za smoter človekovih dejanj, omejuje svobodo teh dejanj. Vsi ljudje pripadamo isti vrsti in imamo pravico do enakega dostojanstva, volja, ki vlada deželi pa je obča le, če ne izključuje nobenega glasu. Tako na planetarni kot na državni ravni, razsvetljenski misleci težijo k univerzalnosti, saj se le tako lahko izpolni smoter, ideal človeškega ravnanja v njih samih. Vedno je to, kar je ljudem skupno, bolj bistveno kakor to, kar jih ločuje in tisti, ki se čutijo, da jih preveva razsvetljenski duh (in Montesquieu je po mnenju Todorova dober primer tega), je več do človeškega rodu kot do pripadnosti svoj državi. »Ne le, da univerzalnost določa podobo, ki jo imamo o samih sebi; v tem svetu, v katerem dobro in zlo ne moreta več temeljiti niti na Božji besedi niti ne na naukih tradicije, univerzalnost nudi možno legitimacijo. Soglasje človeštva izbiri dobrega podeli veljavo.«¹⁸⁾ Le univerzalnost nam lahko da kriterij pravičnosti, na tem temelji že Kantov kategorični imperativ. Univerzalna pravica človeka do življenja je v marsikateri državi, ki sicer goreče zagovarja človekove pravice (npr. ZDA), v praksi zavržena. Primer tega je v mnogih državah se vedno prisotna smrtna kazen. Pravica do življenja naj bi bila sicer neodtujljiva, toda s tem, ko je posameznik državljan države v kateri je smrtna kazen še vedno prakticirana, po tihem soglašal z dejstvom, da država lahko razpolaga z njegovim življenjem in smrtjo v primeru, ko se odloči, da je zaradi posameznikovega ravnanja do tega upravičena. Če je namen smrtne kazni kaznovanje, potem je res, kar ugotavlja Todorov, da bi ta imela smisel le, če bi obstajalo življenje po smrti. Še bolj nesmiselna je trditev, da smrtna kazen ljudi odvraca od zločina, še posebej v današnjem svetu, ko so motivi za zločin pogosto povsem nejasni oz. naključni. ZDA ima namreč kljub smrtni kazni, še vedno najvišjo stopnjo kriminala med zahodnimi državami. Smrtna kazen se umoru ne zoperstavlja, temveč ga posnema, daje zgled krutosti, ki ne odvraca, temveč kvečjemu spodbuja eliminiranje nasprotnikov.¹⁹⁾ O smrtni kazni, njeni nehumanosti in nesmiselnosti, je v svojem delu *Razmišljanje o giljotini* (v izvorniku: *Réflexions sur la guillotine*, 1957), pisal že Albert Camus. Njegovi argumenti proti smrtni kazni so v precejšnji meri blizu Todorovemu razmišljanju. Camus je verjel, da smrtna kazen ni le nehumana in nepotrebna, temveč je za družbo tudi škodljiva. Svoje prepričanje o njej je delil z Arthurjem Koestlerjem, ki je bil mnenja, da smrtna kazen omadežuje družbo, poleg tega pa je njeni pristaši ne

---

18. Prav tam, str. 207.

19. Prav tam, str. 209.

zmorejo racionalno utemeljiti in upravičiti. »Vemo, da je poglobitni argument pristašev smrtne kazni eksemplaričnost kaznovanja. Glav ne sekajo zato, da bi kaznovali zgolj njihove nosilce, ampak da bi z zastrašujočim zgledom preplašili tiste, ki bi jih hoteli posnemati. Družba se ne maščuje, samo opozoriti hoče. Z glavo maha zato, da bi si kandidati za umor v tem brali svojo prihodnost in si premislili.«²⁰⁾ Toda družba ne verjame v eksemplaričnost, prav tako pa ni dokazano, da bi smrtna kazen zaustavila enega samega morilca. Verjetneje je, da je mnoge potencialne zločince fascinirala. Poleg tega smrtna kazen že v Camusevem času – danes je s tem tako v večini držav, ki smrtno kazen še prakticirajo – ni bila več javno dejanje, temveč so se usmrtnitve prestavile na jetniška dvorišča, stran od oči javnosti. Eksemplaričnost, ki je že tako sama po sebi vprašljiva in o kateri zagovorniki smrtne kazni tako radi govorijo, je popolnoma nemogoča, če se usmrtnitev odvija med štirimi zidovi zapora. Zastrašujoči faktor, ki naj bi ga imela, je povsem eliminiran. Družbi oz. javnemu mnenju tako ostanejo prihranjene vse grozljive podrobnosti eksekucij, informacije, ki jih država dovoli objaviti v medijih, pa se v večini primerov lahko strnejo v en stavek, in sicer, da je bilo pravici zadoščeno. Kateri pravici? Čigavi pravici? »Uporabljajo zakon, ne da bi ga razumsko utemeljili, in naši obsojenci umirajo na pamet, v imenu teorije, v katero izvrševalci ne verujejo. Če bi vanjo verjeli, bi se to vedelo in zlasti videlo.«²¹⁾

Drugi primer kršitve temeljnih človekovih pravic je mučenje, s čimer je kršena pravica do integritete telesa. Problem mučenja je tudi v tem, da so priznanja podana pod mučenjem vselej vprašljiva – razen seveda v totalitarnih režimih, kjer je vsebina priznanja tako ali tako vnaprej določena in je potrebno žrtev zgolj pripeljati do stanja, v katerem se bo s tem sprijaznil. Todorov verjame, da mučenje ne uniči zgolj mučenca, ampak tudi mučitelja. Prvega iz očitnih razlogov, drugega pa zato, ker izgubi občutek za človeka in človeško. Poleg tega tisti, ki izvejo, da je do mučenja prišlo, prejmejo sporočilo, da je prestopanje (uradno začrtanih) mej dovoljeno. Poleg oblik fizičnega mučenja je treba posebej omeniti tudi mučenje psihične narave, ki žrtev pripelje na rob blaznosti in pusti neizbrisljive posledice. Najbolj absurdno pri vsem tem je sklicevanje na človekove pravice (namesto na maščevanje) prav tistih, ki mučenje dovoljujejo. »Plemenitega smotra ne moremo doseči z nizkotnimi sredstvi, saj se bo spotoma smoter izgubil. Tako so postopali kolonizatorji, ki so prebivalstvo celih dežel podjarmili pod pretvezo, da prinašajo enakost. Tako dandanes postopajo oborožene sile, ki naj bi v razne kraje sveta prinašale ljudstvom svobodo in jih v ta namen obmetavajo s »humanitarnimi« bombami.«²²⁾

20. Camus, Albert: *Proti neredu sveta: kritični spisi*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2010, prev. Suzana Koncut, Jaša Zlobec, str. 99.

21. Prav tam, str. 105.

22. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 214.

Razsvetljenstvo se torej sklicuje tako na univerzalnost, prav tako pa se sklicuje na partikularno, na posameznega človeka. Meje med tema dvema tako ali tako ni mogoče jasno določiti. Univerzalnost ne upravičuje prakticiranje smrtne kazni, mučenja ali nasploh uporabo sile mimo vsakega zakona, spoštovanje vsakega posameznika in njegova avtonomija pa ne izključujejo potrebe po skupnih normah. Posamezniku je z ozirom na omenjene pojme oz. kriterije duha razsvetljenstva – avtonomija, laičnost, enakost, univerzalnost... – omogočeno, da je sam zares razsvetljenski. Z avtonomijo vednosti, njeno osvoboditvijo izpod jarma različnih – najpogosteje verskih – avtoritet, je na posamezniku pristala velika, do tedaj še ne videna odgovornost, saj ima svojo usodo končno v svojih rokah. Vsak od nas se mora tako sam odločati za korist vsakega izmed nas, za nas vse. Le univerzalnost predpisov in zakonov, njihova veljavnost za vsakega izmed nas v vsakem trenutku, je lahko temelj enakopravne družbe. Takšna družba se lahko ustvari le v primeru, ko bo miselnost ljudi stremela k temu, da vselej išče v ljudeh skupni imenovalac, torej nekaj, kar jih povezuje namesto nečesa, kar jih razdružuje. Boga več ni, odgovornost pa je enormna. Človek je tako primoran najti novega zaveznika in ta zaveznik je resnica, izvirajoča iz znanosti. S tem postane tudi dotedanja pozicija filozofa kot metafizika vprašljiva in zamenljiva z znanstvenikom (filozofom narave), ki poseduje dokaze. »Pobudniki te nove misli bi radi prinesli razsvetljenje vsem ljudem, saj so prepričani, da bo služilo za dobro vseh: njihova predpostavka je, da vednost osvobaja. Zato zagovarjajo izobrazbo v vseh oblikah...«²³⁾ Po Todorovem mnenju sprejeti človeka v njegovi avtonomiji, sprejeti ga kot vir zakonov, pomeni sprejeti ga v celoti takšnega kakršen je in ne takšnega kakršen bi moral biti. Človek je namreč več kot le njegov razum. Človek je takšen kakršnega je »definiral« španski mislec Miguel de Unamuno, pa ne samo on. »(...) nullum hominem a me alienum puto; človek sem, in noben človek mi ni tuj. (...) Človek od krvi in mesa, tisti, ki umira, je, pije, se veseli, spi, misli, ljubi, človek, ki ga vidimo in slišimo: brat, resnični brat.«²⁴⁾ (prevod odlomka: M. S.). Todorov se zaveda, da ciljev razsvetljenstva še nismo dosegli, vendar obenem gleda v prihodnost optimistično, saj je projekt razsvetljenstva nedokončan projekt in to je bistveno. Ideali nikoli ne zmorejo biti uresničeni takšni kot so zamišljeni in nikoli v zgodovini tudi niso bili, zato moramo biti pri ponovnih premislekih zgodovine pazljivi. Za Todorova je namreč optimistično branje zgodovine velik utvara. Verjame v Rousseaujev proces izboljšanja tako človeka kot sveta in to prizadevanje po izboljšanju se mora zbuditi v vsakem človeku posebej. Ne gre za ideal, ki ga poskušamo doseči, temveč za ideal, ki se mu želimo vseskozi približevati. »Danes lahko ugotovimo, da je imel Rousseau prav in da težnja k izpopolnljivosti ne pomeni nujno vere v napredek. Ne le, da tehnološki in znanstveni preboji ne potegnejo nujno za seboj moralnega in političnega

---

23. Prav tam, str. 140.

24. De Unamuno, Miguel: *Tragično osečanje života*, Beograd: Kultura, 1967, prev. Olga Košutić, str. 3.

izboljšanja, nasprotno, ti preboji niso prav nič linearni in se lahko nenadoma izkažejo za škodljive.«²⁵⁾ In so tudi se. Učinke industrializacije, svobodnega trga, tehničnega in tehnološkega napredka so njihovi utemeljitelji lahko napovedali, niso pa mogli predvideti končnih posledic, ki so postale vidne šele desetletja ali stoletja pozneje. Pri slavljenju vednosti je treba biti še kako oprezen, tudi (ali pa predvsem) pri najbolj ambicioznih hipotezah je potrebno ohraniti določeno mero skromnosti, saj so predvidevanje, kolikor so koristna, vsaj toliko tudi nevarna, saj lahko v svojih izračunih in izpeljavah zajamejo preveč ali premalo. Opora, ki jo duh razsvetljenstva nudi sodobnemu človeku, človeku v središču svetovnega kaosa, je v tem, da spomni na ideje izvirajoče iz razsvetljenstva, velike ideje o avtonomiji, laičnosti, univerzalnosti, resnici in človeškosti, da te ne bi bile v nobenem trenutku zapostavljene ali pozabljene. Mnogoterost ali pluralizem, ne-izključevanje na vseh področjih naj bo osnovno vodilo razmišljanja o razsvetljenstvu, ki ga lahko živimo danes. Le s kritiko, ki jo izreče najbolj širokogleden posameznik, bomo namreč lahko razsvetljenstvu resnično ostali zvesti. »Duh razsvetljenstva, kakor ga lahko opišemo danes, nam zastavlja nenavadno uganko: razne njegove sestavine najdemo v različnih časih, pri vseh velikih svetovnih civilizacijah; in vendar se je mogel uveljaviti šele v natančno določenem trenutku, v 18. stoletju, in na natančno določenem kraju, v zahodni Evropi.«²⁶⁾

Zametke in sledove razsvetljenske misli je mogoče najti že v 3. stoletju pr. n. št. v Indiji, pri islamskih »svobodomislecih« – kot jih Todorov imenuje – med 8. in 10. stoletjem, pa tudi na Kitajskem in v Afriki. Razsvetljenske ideje in prvine, ki so se uveljavljale že tako zgodaj, se nanašajo predvsem na misli o verski tolerantnosti, ki je različnim religijam skozi zgodovino omogočala soobstoj. Prisotne so bile tudi zahteve po laičnosti o kateri smo govorili, potrebi po ločevanju političnega in verskega življenja. Prav tako so se že zelo zgodaj pojavile težnje po avtonomiji, tako politične oblasti, kot tudi vednosti, spregledati pa ne smemo tudi zgodnjih teženj po univerzalnosti na moralnem planu, o enotnosti celotnega človeštva. Razsvetljenstvo se tako resnično kaže kot univerzalna miselnost v vseh pogledih, vendar pa se je kot gibanje pospešilo in okrepilo prav v Evropi 18. stoletja, kar je nepogrešljivi dejavnik. »(...) tod se oblikuje velika filozofska sinteza, ki se nato razširi po vseh celinah (...) Ne moremo mimo vprašanja: zakaj v Evropi in ne kje drugje, denimo na Kitajskem? Ne da bi poskušali podati dokončen odgovor na to težavno vprašanje (...) lahko opozorimo na potezo, ki je bila navzoča v Evropi in nikjer drugod: to je politična avtonomija, in sicer avtonomija tako ljudstva kot posameznika.«²⁷⁾ Svobodomisleci na drugih kontinentih so bili namreč najpogosteje od družbe izolirani posamezniki, asketi, menihi in

---

25. Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*, v: J. d'Alembert, D. Diderot, T. Todorov: *Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek, str. 147.

26. Prav tam, str. 215.

27. Prav tam, str. 217.

mistiki, v Evropi pa je bil razsvetljeni posameznik umeščen v družbo in je nastopal skupaj s pojmom demokracije. Poleg tega je bila Evropa od nekdanj ena in mnogoteri hkrati. Veliko število različnih držav so medsebojno povezovale – in še vedno povezujejo – ekonomija, politika in sklicevanje na ista načela; napredek v vednosti in skupni ideal človeškosti, izvirajoč predvsem iz krščanskega nauka. Obenem je prav raznolikost Evrope tista, ki je številne mislece navdihovala ali jih spodbujala k raziskovanju. Biti na tujem v raznolikosti Evrope namreč ni težko in veliko slavnih mislecev je tekom svojega življenja prepotovalo številne države, glede na pripadnost pa se je marsikateri izmed njih (npr. Rousseau) v prvi vrsti počutil Evropejca in šele nato Angleža, Francoza, Nemca ali Rusa. Todorov se na tem mestu opre na misel Davida Huma, ki je identiteto Evrope videl prav v njeni pluralnosti. Ta pluralnost je postala evropska enotnost, vprašanja o njeni koristnosti pa so mislece zaposlovala že v 18. stoletju. Pluralnost spodbuja kritičnost. »Huma vredni Evropejci bi bili tisti, ki se ne zadovoljijo s tem, da bi trpeli različnost drugih, temveč iz te odsotnosti identitete črpajo navzočnost: navzočnost čuječnega kritičnega duha, ki se ne ustavi pred nobenim tabujem, ki si dovoljuje nepristransko presojeti vsa izročila in se pri tem opira na to, kar je delež vseh ljudi, se pravi, na razum.«²⁸⁾

Razsvetljenstvo nas torej uči, da se iz mnogoterosti lahko rodi nova enotnost. Tisto, kar danes še vedno razumemo kot »evropski duh« – znanstvena racionalnost, varovanje pravne države, spoštovanje človekovih pravi itd. – nosi v svojem bistvu poslanstvo razsvetljenstva, ki presega meje Evrope. Čas globalizacije je postavil človeka pred neizogibno nalogo iskanja skupnih temeljev z drugimi ljudmi, ob sočasnem ohranjanju razlik, ki zagotavljajo edinstvenost. Potrebno je neprenehno spodbujanje strpnega duha, kritičnega mišljenja, predvsem pa zmožnosti odmika od samega sebe, saj nam samo odmik od tega, kar nam je svojstveno in domače, omogoča, da se postavimo na mesto drugega in drugačnega ter s tem dosežemo univerzalno raven, ki ne izključuje gledišča in mnenja nikogar. Noben narod, ki si želi napisati svojo zgodovino, ne sme spregledati ali dopustiti, da piše le iz lastne perspektive, saj je ta zgodovina le tako lahko prava zgodovina, obča v pravem pomenu te besede. »Sposobnost vključevati razlike, ne da bi jih izbrisali, loči Evropo od drugih velikih svetovnih političnih celot: Indije ali Kitajske, Rusije ali ZDA, kjer so posamezniki zelo različni, a vključeni v en sam narod. Evropa priznava ne samo pravice posameznikov, temveč tudi pravice zgodovinskih, kulturnih in političnih skupnosti, ki jih tvorijo države članice Unije.«²⁹⁾ Evropa, takšna kot je danes, ne bi obstajala, če ne bi bilo razsvetljenstva in obratno. Če ne bi bilo evropskega prostora, se tudi razsvetljenski duh, tak kot smo ga spoznali v 18. stoletju in ki ga po zaslugi mislecev kot je Tzvetan Todorov znova spoznavamo danes, ne bi mogel nastati, se razviti in ohraniti. O njem še danes govorimo in prav je tako, saj

---

28. Prav tam, str. 222.

29. Prav tam, str. 226.

smo vsi njegovi potomci. Včasih mu očitamo, da je vir težav, spet drugič ga kličemo na pomoč v boju proti vsemu, tudi tistemu, kar je sam zakrivil narobe. »(...) nasprotniki razsvetljenstva (...) so kakor hidrine glave, ki zrastejo na novo, čim jih odsekaš, saj svojo moč črpajo iz lastnosti ljudi in njihovih družb, ki so ravno tako neuničljive kakor želja po avtonomiji in dialogu. Ljudje prav toliko kakor svobodo in resnico potrebujejo varnost in tolažbo« in prav zaradi tega moramo duha razsvetljenstva ohranjati, da bo človek morda nekoč le stopil iz nedoletnosti in bil pripravljen vsakodnevno vlagati napor v proces razsvetljevanja, ki ga je razsvetljenje poginilo v tek.

LITERATURA

- Arendt 2003:** Arendt, Hannah. Izvori totalitarizma, Ljubljana: Študentska založba, prev. Zdenka Erbežnik, Patricija Fajon, Polona Glavan.
- Camus 2010:** Camus, Albert. Proti neredu sveta: kritični spisi, Ljubljana: Mladinska knjiga, prev. Suzana Koncut, Jaša Zlobec.
- D'Alembert; Diderot; Todorov 2009:** D'Alembert, Jean le Rond, Diderot, Denis, Todorov, Tzvetan Uvod v Enciklopedijo/Duh razsvetljenstva, Ljubljana: Studia Humanitatis, prev. Taras Kermauner, Jernej Habjan, Katja Zakrajšek.
- Kant 2006:** Kant, Immanuel. Zgodovinsko-politični spisi, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, prev. Samo Tomšič, Rado Riha, Maila Golob, Mirko Hribar.
- Unamuno 1967:** Unamuno, Miguel. Tragično osećanje života, Beograd: Kultura, prev. Olga Košutić.

✉ **Marko Stanojević**

University of Ljubljana, Faculty of Arts
markostanojevic.100@gmail.com

Marko Stanojević (born 18th July 1996) is a master's student of philosophy and South Slavic languages at Faculty of Arts in Ljubljana. He graduated in 2019 with Bachelor's thesis titled *In Kiš's World: Literature as an asset for giving meaning to death*. During his studies he participated on several Slavistics seminars and conferences: *47. Zbor slavistov*, Belgrade, 2017, *10. znanstveni zbor Mladi makedonisti*, Skopje, 2018, Third International Philological Forum for Young Scholars, Sofia, 2018, *Mednarodna študentska konferenca Cankar in mi*, Belgrade, 2018. His main fields of interest include literature after Second World War, metaphysics, philosophical anthropology, ethics and aesthetics.

MAKEDONSKO-SLOVENSKI LITERARNI ODMEV V ZADNJEM DESETLETJU

Lara Mihovilović

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

MACEDONIAN-SLOVENIAN LITERARY ECHO IN THE LAST TEN YEARS

Lara Mihovilović

Faculty of Arts, University of Ljubljana

Abstract. Macedonian-Slovenian literary ties are being woven at various literary festivals, and events such as writers' gatherings, where the authors present their works in person. The reason behind this article is our interest in which Slovenian authors and to what extent, have been represented onto the Macedonian literary scene, as well as, in which Slovenian literary reviews and online publications have Macedonian authors been represented in, from 2009 to 2019.

Keywords: Slovene literature; Macedonian literature; intercultural mediation; literary festivals; translation

Ko govorimo o literarnem odmevu v določenem literarnem prostoru, največkrat pomislimo predvsem na prevodno produkcijo del, redko kdaj pa se ukvarjamo s promocijo literarnih del v živo. Avtorji se lahko na posameznih festivalih, gostovanjih in literarnih rezidencah v živo predstavijo publiki in stopijo v pristen stik s svojimi bralci, zato menim, da je tovrstna promocija zelo pomembna. Vezi med makedonskim in slovenskim literarnim prostorom so močne in dobro prepletene, slovenski literarni ustvarjalci se redno predstavljajo makedonski publiki in obratno. Rezultat tovrstnega druženja in festivalskega dogajanja so številne knjižne in revijalne objave. V prispevku bom predstavila najpomembnejše literarne festivale, rezidence in dogodke v Makedoniji, na katerih so gostovali slovenski literarni ustvarjalci, v drugem delu pa se bom posvetila revijalnim in spletnim objavam makedonskih literarnih ustvarjalcev v slovenskem prostoru.

Slovenski odmev v makedonskem literarnem prostoru

Slovenski avtorji so v obdobju 2009 – 2019 v Makedoniji gostovali tako na festivalih z dolgoletno tradicijo (Struški večeri poezije in Karamanova srečanja) kot

tistih, ki so se ustanovili kasneje po letu 2000 (Pesniška noč v Velestovem, Pro-za Balkan, Druga prikazna, Bookstar) ter na pisateljskih rezidencah (založba Goten publishing) in nekaterih enkratnih ali občasnih dogodkih.

Mednarodni pesniški festival Struški večeri poezije je največji in najbolj ugleden tovrstni festival v Makedoniji, ki vse od leta 1961 ob koncu avgusta poteka v Strugi, mestu ob bregovih ohridskega jezera, kjer sta bila rojena pesniška brata Miladinov. Povabljeni gostje se predstavljajo z branji na različnih lokacijah, vrhunec pesniškega branja pa je zagotovo nastop na Mostu poezije ob reki Črni drim. Vsako leto se na festivalu podeljuje nagrada Zlati venec – za življenjsko delo in nagrada Bratov Miladinov – za najboljšo pesniško knjigo, objavljeno v makedonščini v obdobju med dvema festivaloma. Od leta 2003 pa se podeljuje tudi nagrada za najboljšo debitantsko pesniško knjigo mlajših avtorjev Mostovi Struge. Številni pesniki se predstavijo tudi na prireditvi Noč brez interpunkcije – eksperimentalni obliki pesniškega branja. Pred festivalom vsako leto izide zbornik *Who is who: poetry from five continents : Struga poetry evenings, Koj e koj: noezuja od nem kontinenti* z objavljenimi prevodi povabljenih gostov. Pesmi so v zborniku prevedene v angleški in makedonski jezik. Na festivalu je do zdaj sodelovalo več kot 5000 uglednih literatov iz celega sveta. Slovenski ustvarjalci so bili v zadnjem desetletju stalni gostje Struških večerov poezije. Leta 2009 je bil osrednji gost Tomaž Šalamun, ki je ob prejetju nagrade Zlati venec dejal: »Čudovit občutek je dobiti priznanje, ki so ga dobili največji sodobni pesniki«¹⁾. Prejemnik Zlatega venca se vsako leto predstavi tudi v knjižni obliki, s knjigo, v kateri je zbran opus nagrajenca v izvorniku in makedonščini. Leta 2009 je izbran opus Tomaža Šalamuna v makedonščino prevedla Lidija Dimkovska.²⁾ Istega leta sta bila gosta Struge tudi Aleš Mustar in Meta Kušar. V naslednjih letih so bili na festival povabljeni: Boris A. Novak (2010)³⁾, Milan Jesih (2011), Marjan Pungartnik (2012), Milan Dekleva, Esad Babačić in Veronika Dintinjana (2013), Barbara Pogačnik (2014), Kristina Hočevar (2015), Ivan Dobnik (2017).

Leta 2013 je v sklopu festivala izšla *Antologija sodobne slovenske poezije* (izbor in predgovor je pripravila L. Dimkovska, Struški večeri poezije, več prevajalcev⁴⁾), v kateri je predstavljenih 30 slovenskih pesnikov in pesnic, rojenih med letoma 1941 in 1977, ki se v Antologiji predstavljajo z večinoma 3 – 4 pesmimi. V omenje-

1. Znameniti stavek je pesnik Tomaž Šalamun izjavil za skopski časnik Dnevnik, ki je prvi objavil novico o nagrajencu.
2. Izbrani opus je izšel v knjigi *Izbrane pesmi/Одбрани песни*. Poleg L. Dimkovske je prevode prispeval tudi Risto Vasilevski.
3. Letnice v oklepajih pomenijo leto gostovanja na festivalu.
4. Poleg Lidije Dimkovske so svoje prevode prispevali še: Elka Ulčar, Eftin Kletnikov, Igor Isakovski, Bistrica Mirkulovska, Darko Spasov, Meto Jovanovski

ni Antologiji se s svojimi pesmimi predstavljajo tudi nekateri zgoraj naštetih gostje Struških večerov poezije, med njimi Meta Kušar, Boris. A. Novak, Milan Jesih, Milan Dekleva, Esad Babačić in Veronika Dintinjana.

Nedaleč stran od Struge, se v majhni ohridski vasi Velestovo odvija dvodnevni pesniški festival Pesniška noč v Velestovu, ki jo je zasnoval makedonski pesnik Slave Gjorgjo Dimoski in na katerem se predstavljajo avtorji iz regije. Leta 2014 se je s svojo poezijo predstavila Barbara Pogačnik.

Karamanova srečanja so pesniški festival, ki že več kot 40 let, pod okriljem Centra za kulturo Aco Karamanov Radoviš, poteka vsako leto v rojstnem kraju makedonskega pesnika Aca Karamanova. Na festivalu se predstavijo domači in tuji pesniki. Ob zaključku festivala se vsako leto podeli nagrada Karamanov za najboljšo pesniško zbirko mladih avtorjev do 35. leta. Na festivalu so v zadnjem desetletju sodelovali naslednji slovenski ustvarjalci: Sonja Cekova Stojanoska, Cvetka Bevc, Marcelo Potocco, Barbara Pogačnik, Mojca Andrej, Peter Andrej, Andrej Hočevnar. Med njimi je nagrado za svojo pesniško zbirko *Разгранети мисли во паяжжина* (Razvejane misli v pajčevini)⁵ leta 2019 prejela Sonja Cekova Stojanoska, ki je bila gostja tudi leta 2009.

Mednarodni prozni festival Pro-za Balkan od leta 2013 pod okriljem založbe Ikona poteka ob koncu maja v Skopju. Pet pripovedovalcev iz petih balkanskih držav se v živo predstavlja makedonski publiki, poleg njih pa se predstavi tudi izbrani makedonski avtor. Vsako leto se na okroglih mizah razpravlja na določeno temo (inkluzivnost literature, literatura-meje-publika, prevodi avtorjev, prepoznavnost pisateljev itd.). Del programa je tudi t. i. Skopje fellowship – programski del, ki je namenjen tujim založnikom, programskim managerjem, literarnim agentom iz Evrope in preostalih delov sveta, ki imajo možnost spoznati balkansko literarno sceno in se z njo povezati. Na festivalu se vsako leto podeljuje tudi nagrada Pro-zart za avtorski prispevek k razvoju književnosti na Balkanu. Vsako leto so med povabljenimi gosti tudi slovenski ustvarjalci: Andrej Blatnik je bil gost na prvem festivalu leta 2013 in nato še leta 2016, Aleš Čar je bil med povabljenimi leta 2014, sledijo Polona Glavan (2015), Nataša Kramberger (2017), Jurij Hudolin (2018), letos pa je na festival povabljen Jedrt Lapuh Maležič.

Povabljeni avtorji imajo knjižne prevode v makedonščini, največ knjižnih prevodov ima Andrej Blatnik: *Saj razumeš?* (prev. L. Dimkowska, 2013), *Pisanje kratke zgodbe* (prev. D. Evtimova, 2015), *Spremeni me* (prev. Sonja Dolžan, 2015). Aleš Čar ima v makedonščini objavljen roman *Made in Slovenia* (prev. Dragan Evtimova), Polona Glavan roman *Noč v Evropi* (prev. Dragana Evtimova), Nataša Kramberger roman *Nebesna v robidah* (prev. D. Evtimova), Jurij Hudolin romana *Pastorek in Objestnost* (prev. I. Isakovski), Jedrt Lapuh Maležič pa roman *Bojne barve* (prev. I. Apostolova).

---

5. Pesniška zbirka je izšla kot nagrajeni rokopis v organizaciji Centra za kulturo »Aco Karamanov.

Literarni festival Druga zgodba je novejši festival, ki je nastal leta 2016, v času t. i. pisane revolucije in državlanskega upora proti tedanjemu političnemu sistemu. Festival je nastal pod okriljem spletnega portala okno.mk. Pojavila se je potreba po t. i. drugi zgodbi v književnosti, politiki, kulturi in družbi nasploh. Cilj festivala je mreženje avtorjev med seboj, iskanje pisateljeve vloge v lokalnem in globalnem kontekstu, raziskovanje žanrovskih meja, iskanje povezav med visoko in nizko književnostjo itd. Podnaslov festivala majhne fikcije nam sporoča, da so v prvem planu kratke literarne oblike, ki so primerne za javno scensko predstavitev, ter hibridne literarne zvrsti. Leta 2017 so se na festivalu predstavili tudi naslednji slovenski avtorji: Miklavž Komelj, Urška Sterle, Tomislav Vrečar.

Literarne vezi se tkejo tudi na pisateljskih rezidencah, ki potekajo v številnih mestih v regiji. Založba Goten Publishing je v okviru projekta Absolute modern Skopje na svojih enomesečnih pisateljskih rezidencah gostila naslednje slovenske ustvarjalce, ki so imeli možnost enomesečnega bivanja v Skopju, ustvarjanja in predstavljanja makedonskim bralcem: Bekim Sejramović (2013), Dušan Čater (2014), Stanka Hrastelj (2016), Gabriela Babnik (2018) in Jedrt Lapuh Maležič (2019) pa sta gostovali v sklopu programa Reading Balkans.

Izbrani avtorji imajo objavljene prevode v makedonščino: Stanka Hrastelj se makedonskim bralcem predstavlja z romanom *Gospod, nekaj imamo za vas* (prev. D. Spasov), Dušan Čater s knjigama *Džehenem in Ata je spet pijan* (prev. D. Evtimova), Gabriela Babnik z romanom *Sušna doba* (prev. L. Arizankovska), Jedrt Lapuh Maležič pa z romanom *Bojne barve* (prev. I. Apostolova, 2019).

Od leta 2015 založba Antolog vsako jesen organizira festival evropske literature Bookstar na katerem se predstavljajo pomembni evropski in domači literarni ustvarjalci. Hkrati poteka tudi sejem evropske literature, kjer so bralcem na voljo zveneči knjižni naslovi. Na omenjenem festivalu je bila leta 2017 gostja Jela Krečič Žižek, ki se je predstavila s knjigo *Knjiga drugih* (prev. D. Evtimova). Slovenski avtorji se občasno predstavljajo tudi na skopskem knjižnem sejmu. V času svoje literarne rezidence se je predstavila Stanka Hrastelj (2016), letos se je s prevodom romana *Kot v filmu* (prev. Dragan Evtimova) predstavil Vinko Möderndorfer ter rezidenčna avtorica Jedrt Lapuh Maležič.

Poleg stalnih, že tradicionalnih festivalov so se slovenski avtorji predstavljali tudi na nekaterih enkratnih ali občasnih dogodkih. Veleposlaništvo Republike Slovenije in Matica Makedonska sta leta 2016 izdali Antologijo sodobne slovenske poezije *I ti svetnuva parče ubavina*, v kateri je predstavljenih 25 avtorjev.

Leta 2017 pa so se na Dnevih slovenske književnosti, ki so potekali v organizaciji Narodne in univerzitetne knjižnice Sv. Kliment Ohridski Skopje v prevodih Darka Spasova predstavili Ivo Svetina, Jurij Hudolin in Stanka Hrastelj.

Slovenski avtorji so na literarnih festivalih v Makedoniji kar dobro zastopani, še bolj pa se bralcem predstavljajo na spletu, kjer nekaj novejših literarnih portalov in revij objavlja prevode slovenskih avtorjev.

Prva spletna literarna revija *Blesok*, ki jo je leta 1998 ustanovil makedonski pesnik Igor Isakovski, objavlja teme, ki zadevajo literaturo, kulturo in umetnost ter izhaja na dva meseca v makedonskem in angleškem jeziku. V zadnjem desetletju je objavila dela, članke o literaturi ali kritike naslednjih slovenskih avtorjev: Mitja Čander, Mirana Likar Bajželj, Brane Mozetič, Lidija Dimkowska, Aleš Mustar. Portal za kulturo *Okno.mk*, pod idejnim vodstvom Nikole Gelevskega deluje od leta 2009 in si prizadeva za družbenokritične prispevke. V prevodu v makedonščino so se v zadnjem desetletju predstavljali naslednji slovenski pesniki in pisatelji: Aleš Šterger, Gregor Podlogar, Alenka Jovanovska, Miklavž Komelj, Barbara Pogačnik, Primož Čučnik, Aleš Mustar, Alojz Ihan, Brane Mozetič, Esad Babačić, Peter Semolič, Uroš Zupan, Aleš Debeljak, Andrej Blatnik, Sergej Harlamov, Suzana Tratnik, Matjaž Brulc, Urška Sterle in Nataša Sukič. Spletna literarna revija za kreacijo in rekreacijo *reper.mk*, ki jo je leta 2013 ustanovila založba Antolog, objavlja avtorsko poezijo in prozo, recenzije, prevode, filmske kritike itd. Na *reper.mk* so se od ustanovitve do zdaj predstavili naslednji slovenski ustvarjalci: Klarisa Jovanović, Aleš Mustar, Ivo Frbežar in Ivan Dobnik.

Makedonski odmev v slovenskem literarnem prostoru

O gostovanju makedonskih literarnih umetnikov v Sloveniji med letoma 2000 in 2018 v svojem članku *Gostovanja bolgarskih in makedonskih literarnih umetnikov v Sloveniji med letoma 2000 in 2018* piše Namita Subiotto, ki podrobno predstavlja festivale in navaja makedonske literarne umetnike, zato se bomo v tem delu posvetili predvsem revijalnim in spletnim objavam in zastopanosti makedonskih literarnih umetnikov v tovrstnih medijih.

Rp. Lirikon21 je mednarodna literarna revija za izvirno in prevedeno poezijo XXI. st., ki jo izdaja Velenjska knjižna fundacija. Revija je namenjena popularizaciji novejšje poezije – z objavami v izvirnih jezikih ter z objavami izbranih prevodov. Izhaja kot festivalna antologija Mednarodnega Lirikonfesta Velenje. V reviji so bili objavljeni prevodi del naslednjih makedonnskih avtorjev: Igor Isakovski (2009), Jovica Ivanovski (2010), Gjoko Zdraveski, Ivan Antonovski in Marta Markoska (2014), Snežana Stojčevska in Mitko Apostolov (2016), Risto Vasilevski in Nikola Madžirov (2017, v Festivalni antologiji⁶). V najstarejši slovenski reviji za književnost in kulturo *Sodobnost* so se pred letom 2009 predstavljali Venko Andonovski, Aleksandar Prokopiev, Jadranka Vladova itd., v zadnjem desetletju pa zasledimo zgolj objavo izbora pesmi Katice Kjulavkove leta 2016 (letnik 80).

Prva slovenska revija namenjena poeziji, prevodom in refleksiji – *Poetikon*, ki od leta 2006 izhaja pod okriljem Književnega društva Hiša poezije, v zadnjih letih redno objavlja izbore makedonskih pesnikov in pesnic. Od leta 2013 dalje so bili predstavljeni: Jovica Ivanovski (letn. 49 – 50, 2013, prev. A. Trampuž), Snežana

---

6. Našteti avtorji so v reviji *Rp. Lirikon21* predstavljeni v prevodih Namite Subiotto, Petra Kuharja, Lare Mihovilović.

Stojčevska (letn. 71 – 72, 2017, prev. L. Mihovilović⁷⁾), Slave Gjorgjo Dimoski in Vladimir Martinovski (letn. 73 – 74, 2017, prev. L. M.), Ivan Djeparovski in Dragana Evtimova (letn. 75 – 76, 2017, prev. L. M.), Liljana Dirjan (letn. 79 – 80, 2018, prev. L. M.), Risto Vasilevski (letn. 77 – 78, 2018, prev. L. M.), Nikola Madžirov (prev. N. Subiotto) in Danica Ručigaj (letn. 83 – 84, 2019, prev. L. M.).

Revija *Literatura* je slovenski mesečnik za književnost, ki kot samostojna revija izhaja od leta 1989 pod okriljem kulturno umetniškega društva Literatura. Makedonski avtorji so v Literaturi zastopani v skromnem številu. Leta 2009 najdemo članek o Aleksandru Prokopievu, leta 2015 se je s svojo poezijo predstavila Lidija Dimkowska, leta 2016 je svoj kritični pogled na ustvarjanje Aleša Debeljaka podala Katica Kjulavkova, leta 2018 pa se je predstavil Jovica Ivanovski (prev. A. Mustar).

Otočje je literarna revija, ki jo od leta 2009 izdaja Kulturno umetniško društvo Otočje. Revija predstavlja tematske vsebine, lokalno delujočih literarnih gibanj in publikacij, prevode še ne prevedenih del in podobno. Leta 2011 je bila 6. številka posvečena Makedoniji in makedonski književnosti. V reviji se je 40 makedonskih piscev predstavilo z esejji, kratko prozo, odlomki romanov, poezijo in dramatiko. Poleg že prej omenjenih lahko v tej reviji beremo še pesmi in prozo naslednjih avtorjev: Nikola Madžirov, Žarko Kujundžiski, Aleksandar Stankovski, Goran Stefanovski, Nina Bulgakova, Svetlana Hristova Jocić, Julijana Veličkovska, Zvonko Taneski, Mane Manušev, Rade Siljan, Liljana Pandeva, Dragi Mihajlovski, Dimitre Duracovski, Venko Andonovski, Goce Smilevski, Vlada Urošević, Gane Todorovski, Petre M. Andreevski, Mihail Rendžov, Slobodanka Pavlova, Dragi Mihajlovski, Olivera Kjorveziroska itd⁸⁾.

Leta 2014 so se v zborniku *IDBA2 – IDIOT BALKAN 2* v izvorniku in slovenskem prevodu N. Subiotto predstavili naslednji makedonski avtorji: Mane Manušev, Gjoko Zdraveski, Živko Grozdanoski, Rumena Bužarowska in Nenad Joldeski.

Dela makedonskih literarnih umetnikov se v slovenskih prevodih pojavljajo tudi na različnih posameznih spletnih straneh ali pa so objavljena na spletu v sklopu elektronskih literarnih revij, določenih projektov ali festivalov. Na spletni strani *kwartalnik-pobocza* so objavljeni prevodi Jovice Ivanovskega⁹⁾, v elektronski literarni reviji *Locutio.si* se predstavlja Dragana Evtimova, v reviji *Novi zvon* se predstavlja Katerina Gogova¹⁰⁾, na strani *drugebesede.si* se predstavlja Stefan Markovski¹¹⁾, na portalu Društva slovenskih pisateljev *Vrabec anarhist* pa se s svojo poezijo pred-

7. V nadaljevanju prevode Lare Mihovilović označujem z L. M.

8. Poleg Sonje Dolžan, ki je prispevala večino prevodov, sta posamezne avtorje prevedla tudi Aleš Mustar in Anja Bračič.

9. Pesmi sta v slovenščino prevedla Aleš Mustar in Peter Kuhar.

10. Besedila Evtimove in Gogove je v slovenščino prevedla Lara Mihovilović.

11. V slovenščino je njegova besedila iz angleščine prevedla Helena Fošnjar.

stavlja Zvonko Taneski¹²). Na portalu *koridor – križišče umetnosti* je kratek izbor petih mladih makedonskih avtorjev (Ana Golejška, Biljana Stojanovska, Snežana Stojčevska, Gjoko Zdraveski in Mitko Apostolov¹³), *Radio Student* pa je v prevodu objavil izbrane odlomke del Ivana Šopova, Irene Cvetković Alene in Aleksa Bukarskega¹⁴). Omembe vredna sta projekta portala *Poiesis* in Širi poezijo ne strahu. Spletna stran *poiesis.si*, ki deluje pod okriljem Kulturno umetniškega društva *Poiesis* sta leta 2015 odprla Katra Kuštrin in Peter Semolič. Leta 2017 je potekala pesniško prevajalska delavnica, na kateri so sodelovali Sonja Cekova Stojanoska, Lidija Dimkovska, Dragana Evtimova, Ivo Frbžar, Klarisa Jovanović in Aleš Mustar. Slovenski pesniki so prevajali besedila makedonskih kolegov in obratno ter svoje prevode objavili v dvojezični pesniški zbirki *Triglav-Vardar/Вардар-Триглав*¹⁵).

Drugi projekt, v katerem so zastopani makedonski pesniki, je projekt Širi poezijo ne strahu, del mednarodnega projekta *Spread poetry, not fear*, ki ga je osnoval malteški pesnik Antoine Cassar in sicer kot odgovor na govor strahu po terorističnih napadih. V antologiji *Širi poezijo, ne strahu* je predstavljenih sto sedem pesmi sto sedmih pesnic in pesnikov iz osmih evropskih držav, ki so bile objavljene na istoimenski strani na družabnem omrežju Facebook v obdobju od novembra 2015 do marca 2018. V njej se s svojo pesmijo predstavljata tudi Snežana Stojčevska in Mitko Apostolov (prev. L. Mihovilović).

V sklopu festivala *Poezija in vino*, ki ga vsako leto organizira Zavod Beletrina, se na portalu *stihoteka.com* predstavljajo avtorji iz različnih držav. Med makedonskimi literarnimi ustvarjalci so se v zadnjem desetletju v izvorniku in prevodu predstavili Igor Isakovski, Zvonko Taneski, Jovica Ivanovski, Gjoko Zdraveski, Lidija Dimkovska, Nikolina Andova Šopova, Vlada Urošević, Nikola Madžirov.¹⁶

V obdobju od leta 2009 in 2019 je na festivalih Struški večeri poezije, Pesniška noč v Velestovem, Karamanova srečanja, Pro-za Balkan, Druga prikazna, Bookstar in na pisateljskih rezidencah gostovalo več kot 32 slovenskih literarnih ustvarjalcev. Nekateri med njimi so bili povabljeni na več omenjenih festivalov oziroma so bili večkratni gostje festivalov. V spletnih objavah najdemo dela več kot 25 različnih slovenskih literarnih ustvarjalcev, zopet se določena imena ponavljajo. V makedonskem prevodu je v tem obdobju izšlo 44 romanov in proznih zbirk ter 8 pesniških zbirk slovenskih avtorjev,

---

12. Prevedla Namita Subiotto.

13. Omenjeni avtorji so bili v prevodu Lare Mihovilović predstavljeni v članku *S poezijo v vse koticke vsakdana*,.

14. Prevode so pripravili študentje južnoslovanskih študijev na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete v Ljubljani: Lara Gea Vurnik Navinšek, Sandra Jović in Miroslav Mrković

15. Spletni izvod zbirke je dostopen na strani www.poiesis.si.

16. Poezijo Dimkovske, Taneskega, Ivanovskega in Isakovskega je v slovenščino prevedel Aleš Mustar, dela ostalih avtorjev pa je prevedla Namita Subiotto.

med katerimi so tudi naslednji, ki niso gostovali na omenjenih festivalih: Maruša Krese, Nika Maj, Tadej Golob, Evald Flisar, Boris Pahor, Drago Jančar, Jana Bauer, Jelena Lasan, Desa Muck, Andrej Skubic, Andrej Rozman Roza, Mojca Kumerdej, Katarina Marinčič, Maja Novak, Vlado Žabot, Goran Vojnović, Tomaž Kosmač, Mirt Komel in Milan Jazbec. Zasledimo pa tudi nekaj prevodov otroške literature, predvsem del Nika Grafenauerja in Ele Peroci. V obratnem procesu, ko govorimo o spletnih objavah makedonskih literarnih ustvarjalcev, naletimo na presenetljivo veliko število objav, kajti kar 45 različnih makedonskih literarnih ustvarjalcev se v slovenskih literarnih revijah in portalih predstavlja s svojim bodisi proznim bodisi pesniškim delom pa tudi več kot 20 objavljenih knjig ni zanemarljiva številka.

Slovenski in makedonski literarni ustvarjalci so v obeh literarnih prostorih dobro zastopani in zdi se, da se predvsem v zadnjih letih literarne vezi krepijo in večajo, za kar so zaslužni številni festivali, mednarodni literarni pa tudi prevajalski projekti in posamezniki, ki si vneto prizadevajo za povezovanje slovenskega in makedonskega kulturnega prostora. Prevladujejo prozne objave, saj so slednjim založniki bolj naklonjeni, v posameznih literarnih revijah in portalih pa se v veliki meri predstavlja tudi poezija. Festivali, pisateljske rezidence in druga srečanja so pomemben kamenček v kulturnem mozaiku slovanskih svetov, odlično izhodišče za navezovanje stikov, izmenjavo mnenj in izkušenj in medsebojno bogatenje, zato si lahko le želimo, da bi bilo v prihodnje tovrstnih dogodkov še več, posledično pa tudi več prevodne literarne produkcije tako v Makedoniji kot Sloveniji.

LITERATURA

Cekova Stojanoska, Dimkovska Evtimova, Frbežar, Jovanović, Mustar 2018:

Cekova Stojanoska S., Dimkovska I., Evtimova D., Frbežar I., Jovanović K., Mustar A. Triglav – Vardar/ Триглав – Вардар, Ur. Semolič P. Ljubljana :Kulturno-umetniško društvo Poiesis. <https://www.poiesis.si/wp-content/uploads/2018/01/Triglav-Vardar-%D0%92%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf> (10.07.2019)

Cestnik ur. 2011: Makedonija. ur: Cestnik, Otočje O. M. Grahovo ob Bači.:Kulturno umetniško društvo Otočje, № 6.

Dimoski 2017: Dimoski, S. Polje. / Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 73 – 74.

Dirjan 2018: Dirjan, L. Ti kraji ljubljani. / Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 79 – 80.

Djeparovski 2017: Djeparovski, I. Strasten potovalni objekt. / Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 75 – 76.

Evtimova 2017: Evtimova, D. Identiteta črke D. / Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 75 – 76.

- Hrs Pandur, Prah ur. 2014:** IDBA2 – IDIOT BALKAN 2; Publikacija I. mednarodnega festivala literarnih praks v razvoju: LITERODROM. Ur. T. Hrs Pandur, U. Prah. Ljubljana: Paraliterarno društvo I.D.I.O.T.
- Ivanovski 2013:** Ivanovski, J. Izbor pesmi. / Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 49–50.
- Kulavkova 2016:** Kulavkova, K. Pesmi. / Bauer, J.. Sodobnost. Ljubljana: Kulturno umetniško društvo Sodobnost International, № 80, str. 1229 – 1237.
- Kuštrin in Semolič ur. 2018:** Kuštrin, K. in Semolič, P. Širi poezijo ne strahu. Ljubljana: Kulturno-umetniško društvo Poiesis. <https://www.poiesis.si/wp-content/uploads/2018/04/%C5%A0iri-poezijo-ne-strahu-Antologija.pdf> (10.07.2019)
- Madžirov 2019:** Madžirov, N. Premaknjen kamen. // Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 83 – 84.
- Martinovski 2017:** Martinovski, V. Triglavska pesem. // Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 73 – 74.
- Mihovilović 2016:** Mihovilović, L. S poezijo v vse kotičke vsakdana: o mladi makedonski pesniški sceni. // Koridor – križišče umetnosti. <http://koridor-ku.si/literatura/s-poezijo-v-vse-koticke-vsakdana/> (10.07.2019).
- Ručigaj 2019:** Ručigaj, D. Ljubezen. // Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 83 – 84.
- Stojčevska 2017:** Stojčevska, S. Zmaga je sladka. // Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 71 – 72.
- Stropnik ur. 2014:** Rp./Lirikon21: revija za poezijo XXI. st., 2013/2014, № 9/10, 2014. http://uvkf.si/file/repository/F81A_03_RpLirikon21_2013_2014.pdf (01.02.2019)
- Stropnik ur. 2016:** Rp./Lirikon21: revija za poezijo XXI. st., № 12, http://uvkf.si/file/repository/LIRIKON_2016_WEB_Pages.pdf (09.07.2019)
- Stropnik ur. 2017:** Rp./Lirikon21: revija za poezijo XXI. st., № 13. http://uvkf.si/file/repository/04_Spletna_antologija_Planeti_z_lastno_svetlobo_Rp_Lirikon21_2017_web.pdf (09.07.2019)
- Subiotto 2019:** Subiotto N. Gostovanja bolgarskih in makedonskih literarnih umetnikov v Sloveniji med letoma 2000 in 2018. B'lgarija – Makedonija – Slovenija : međukulturni dialozi v XXI vek : recenzirana kolektivna naučna monografija = Bugarija – Makedonija – Slovenija : međukulturni dijalozi vo XXI vek = Bolgarija – Makedonija – Slovenija : medkulturni dialogi v XXI stoletju, Sofija: Nacionalno izdatelstvo za obrazovanje i nauka »Az-buki«.
- Vasilevski 2018:** Vasilevski, R. Razpršenost kroga. // Dobnik, I. Poetikon: revija za poezijo in poetično. Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije, № 77 – 78.
- Димковска ур. 2013:** Антологија на современата словенечка поезија. Ур. Димковска Л. Струга: Струшки вечери на поезијата.
- Димоски ур. 2010:** Кој е кој : поезија од пет континенти : поети учесници на Струшки вечери на поезијата, Who is who : poetry from five continents : poets participans of the Struga poetry evenings. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.
- Димоски ур. 2011:** Струшки вечери на поезијата : 1962-2011 : [50 години]. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Димоски ур. 2012: Кој е кој : поезија од пет континенти : поети учесници на Струшки вечери на поезијата, Who is who : poetry from five continents : poets participans of the Struga poetry evenings. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Димоски ур. 2013: Кој е кој : поезија од пет континенти : поети учесници на Струшки вечери на поезијата, Who is who : poetry from five continents : poets participans of the Struga poetry evenings. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Димоски ур. 2014: Кој е кој : поезија од пет континенти : поети учесници на Струшки вечери на поезијата, Who is who : poetry from five continents : poets participans of the Struga poetry evenings. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Димоски ур. 2015: Кој е кој : поезија од пет континенти : поети учесници на Струшки вечери на поезијата, Who is who : poetry from five continents : poets participans of the Struga poetry evenings. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Димоски ур. 2016: Кој е кој : поезија од пет континенти : поети учесници на Струшки вечери на поезијата, Who is who : poetry from five continents : poets participans of the Struga poetry evenings. Ур. Димоски С. Ѓ. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Должан, Блажеска, ур. 2016: И ти светнува парче убавина (современа словенечка поезија). Ур. Должан С., Блажеска В. Скопје: Матица Македонска.

Стојановска 2018: Стојановска С. Разгранети мисли во пајажина, Радовиш: Центар за култура »Ацо Караманов«.

Шаламун, 2009: Шаламун Т. Одбрани песни (Izbrane pesmi – Selected poems). Ур. Dimkovska L. Струга: Златен венец на Струшките вечери на поезијата (Zlaten venec StruškiH večerov poezije – Golden wreath of Struga poetry evenings).

✉ **Lara Mihovilović**

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
rara_kolone@hotmail.com

Lara Mihovilović – ukvarja se s poučevanjem hrvaščine in makedonščine, z literarnim prevajanjem predvsem sodobne makedonske literature in proučevanjem mlajše generacije makedonskih literarnih ustvarjalcev.

ПОЕТИКАТА НА ДАНИЦА РУЧИГАЈ

Маја Ковач

Филозофски факултет, Универзитет во Љубљана

POETIKA DANICE RUČIGAJ

Maја Kovač

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Izveček. Besedilo obravnava prvo makedonsko pesnico Danico Ručigaj oziroma se ukvarja z značilnostmi njene poezije. Njeno ustvarjanje obsega dve pesniški zbirki, ki sta osnova za raziskovanje njene poetike, tako da se analiza osredotoča na ženski pogled na svet in kako se ta odraža v pesmih.

Ključne besede: sodobna makedonska književnost; Danica Ručigaj; ženska poezija

Најпрвин треба да се објасни зошто воопшто можеме да ја сврстиме Даница Ручигај во рамките на овој зборник, посветен на културните врски меѓу Словенија, Бугарија и Македонија. Всушност, Даница Ручигај е родена во Скопје, но таа има и албанско потекло по страна на мајка си и словенечко поради татко ѝ. Ручигај создаваше поезија на македонски јазик, а само неколку нејзини песни се преведени на словенечки.¹⁾ Главната причина за мал опус, прекинат поетички развој и потенцијални соработки е катастрофалниот земјотрес во Скопје во 1963 година во кој младата (29-годишна) поетеса загина. Уште како студентка објавува во списанијата „Современост“ и „Разгледу“ . Во 1960 излегува и нејзината прва стихозбирка „Сребрени ноќни игри“, а три години подоцна, посмртно е објавена и втората „Заробеници на ветрот“. Сепак, неколку песни останаа необјавени и ракописите ги пронајдоа во урнатините на семејниот дом.

Кога зборуваме за Даница Ручигај, треба да сфатиме дека се работи за основоположничка на македонското женско писмо, како што ја нарекува Јасна Котес-

-
1. До сега се објавени преводи на неколку песни од Намита Субиото во зборникот „Предавања на XLVI Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура“ и од Лара Миховиловиќ во списанието „Poetikon“, № 83 – 84.

ка (2002). Нејзината збирка „Сребрени ноќни игри“ и „Грешница“ од Евгенија Шуплинова, двете излезени во 1960, се први објавени стихозбирки од женски авторки. Освен нив можеме да ги наброиме и Лилјана Чаловска, Ката Мисиркова-Руменова, Драгица Најческа, Радмила Трифуновска, Бистрица Миркуловска, Славка Арсова, Мирјана Тренчева, Загорка Присаѓанец-Тодоровска и другите што припаѓаат на истата генерација, родени меѓу 1920-ите и 30-ите. Гинокритиката е едногласна дека тогаш се појави не само жена-авторка, туку и жена-субјект што го заменува претходниот модел на само жена-објект. Токму поезијата на Даница Ручигај и нејзината поетика ни ги откриваат главните вредности на женскиот поглед како нешто ново (Котеска 2002: 92-96; 118-119).

Кај „Сребрени ноќни игри“ веднаш на почетокот читателите сме на повеќе нивоа предупредени дека темата е љубов. Како прво, авторката сама ја најавува во текстот на корицата, а внатре стои мотото со коешто му се обраќа на читателот, му дава упатства за читање, а можеби и за живот велејќи: „Ако влегуваш во овој храм / во кој љубовта е вера / помоли се“. Истото го споменуваат и Александар Ежов, Иван Чаповски и Петре М. Андреевски во своите рецензии (Стаменов, ред. 2003). Бидејќи љубовта е многу широк поим, Ручигај ја опишува целосно. Мотото се рефлектира во сите четири циклуса на првото дело и се шири во останатите. Кај Даница Ручигај како тема субјект љубовта се одразува како нешто највисоко, најсвето и највредно, но врз основа на своите искуства и реалноста таа се преплетува со најболното и најтешкото. Читајќи ја поезијата на Ручигај препознаваме горчина на неисполнета желба, барање љубов, доверба и близина кога го повикнува саканиот кај себе: „Доаѓај доаѓај до крајот“ (Ручигај 2003: 102).

Жената станува слободно суштество, но им придава важност на машко-женските односи. Созреваат и нејзините чувства кон светот во општ план и исто така кон поединецот, значи мажот и љубовникот, во потесна смисла. Токму тоа го открива и Баковска (2008) на примерот од современа македонска проза. Таа пак го отвора прашањето за женско писмо што е паушално означено како лично, искрено и дури наивно. Кај Ручигај вакви расправи се незасновани, станува збор за лирска поезија, а авторката е жена. Како што веќе беше објаснето, после Втората светска војна конечно на македонската книжевна сцена се појавуваат и авторки што е многу важен чекор во развојот на светската книжевност. Секако тие претставуваат нешто сосема ново, а поетиката на Ручигај е во складност со тогашните трендови, слична исповедност наоѓаме кај Ацо Шопов, Блаже Конески итн. Идејата што ја препознаваме во творештвото на Даница Ручигај е космичка поврзаност со сопствениот внатрешен свет, додека истовремено се спојуваат два човека, а околината, природата ги следи како кулиса, сè е како слеано во едно, обединето, па дури и природата одразува случувања и внатрешни состојби: „Рекава премногу зборува / За нашата тага ќе знаат / Сите мориња“ (Ручигај 2003: 27).

Од сржта на содржината продолжуваме кон обликот односно поетиката. Веќе на прв поглед нè изненадува невообичаената интерпункција. Сите стихови започнуваат со голема буква, запирки речиси нема, а и точките се многу ретки. Поради тоа среќаваме и анжамбан што води до двојбени места. Ни се причинува дека стиховите и строфите како да отелотворуваат впечатоци и чувства, затоа не им требаат ни правописот ниту синтаксички правила. Мислите се единствени струја и бранови, затоа обликот не смее да ги ограничува. Последователно често гледаме поинаков ред на зборови, а нагласувањето е постигнато со паралелизми, на пример: „Земја сум /.../ Жена сум“ (Ручигај 2003: 47) и понекогаш со големи букви, на пример: “Оти не си ниту ТИ / Ниту ТОЈ“ (Ручигај 2003: 54).

Од реторичките средства превладуваат бројни епитети, компарации и апострофи со коишто лирскиот субјект се обраќа на маж и прави асимболија односно го бара својот глас, својата местоположба во светот и своето значење. Јулија Кристева (во Котеска 2002: 269–275) објаснува дека жената мора да прозбори за да стане субјектот и говорот ќе биде лек за нејзиното прогонство. Токму тоа ѝ успева на Ручигај која употребува описи на тело и сетила за да ја изрази својата моќ. Во лирските песни исповедува женски лирски субјект којшто му се директно обраќа на мажот иако останува анонимен: „Огнов ме изгоре / Родов ме проколна / Ти не ме слушаш.“ (Ручигај 2003: 64) или „Ти огромен јас малечка ти снажен јас немоќна“ (Ручигај 2003: 122). Чести се и реторски прашања како „Го слушаш ли загубувањето“ (Ручигај 2003: 60), а посебно многу има реченици со заповеден начин „Земј ме мене / И биди и понатаму / БЕЗИМЕН“ (Ручигај 2003: 70) што повторно докажува дека жената се осамосвојува, таа бара, таа одлучува, таа заповедува. Жената се јавува како напредната, внимателна и почувствителна од мажот, без пречки ги изразува своите чувства: „Чувствувам како те напуштам /.../ Те чувствувам повеќе сега /.../ Не ја чувствуваш ли клетвата“ (Ручигај 2003: 59–60), додека мажот е профилиран со различни нијанси - од воодушевеност од него, на пример: „Не можам со ништо да те споредам.“ (Ручигај 2003: 54), до мошне негативни конотации: „што ме правиш ваква раскршена птица / нива разорана без плод / и жена без почин“ (Ручигај 2003: 74).

Во прв план ја гледаме љубовната, можеби и еротско набиена врска што е опишана вака: „Ова тело широко женско / И овие рамења растворени / ќе те побараат / Да дојдеш едноставен / И да не бидеш еднолик.“ (Ручигај 2003: 65). При претставување меѓусебни односи Ручигај употребува пред сè компарации: “Како клетник проколнат / Како жена маѓесница.“ (Ручигај 2003: 64) и метафори како скратени компарации: „Бран сум ти“ (Ручигај 2003: 52). Така ја посветува песната и на љубов (Ручигај 2003: 51). Во неа објаснува какво влијание таа има врз неа. Повторно реферира на воведното мото и вели дека љубовта е икона. Покрај ова ја нарекува и владар и бунтовник истовремено.

Инаку опишува телесни симптоми на љубов, значи морници, грчеви, илузии итн. Тоа е од една страна веќе показател на елементи од втора фаза според класификација на Котеска (2003), така наречена телесна асимболија, а од другата страна нè потсетува на старогрчката поетеса Сафо којашто опишувала последици што ги доживувала поради вљубеност, меѓу нив набројува губење глас, откажување вид и слух, треперење, потење итн. Можеби тоа се само универзални појави, но истовремено знаеме дека Ручигај во гимназија слушала и старогрчки та латински јазик, а студирала јужнословенски книжевности (Стаменов, ред. 2002: 9–10), така што втемелено претпоставуваме дека знаела и за поезијата на Сафо и дека се работи за интертекстуалност. Втор и поочевиден пример на интертекстуалност се однесува на воведното мото. Напишано е во форма на условна зависносложена реченица, а потоа ни заповедува почитување на љубовта којашто дури ја нарекува вера. Мотото стои како самостојна порака односно упатство пред самото читање. Многу интересно е што малку пред тоа, во 1955 е излезена култната стихозбирка на Ацо Шопов „*Слеј се со тишината*“ од која најпознатата е токму песната „Во тишина“⁽²⁾ којашто исто така има структура на условна реченица и во втор дел заповед односно совет. Покрај ова, двајцата беа поети од исто време и модерни интимисти така што надоврзувањето воопшто не е случајно. Освен тоа поетесата влегува во дијалог и со себеси кога со стихот: „Ја однесе песната на Д О А Ѓ А Ш Л И“ (Ручигај 2003: 132) во песната „Оплакување“ ја споменува „Доаѓаш ли“ од истата, значи втората стихозбирка.

Посебно треба да истакнеме мотиви поврзани со светлост што всушност е веќе очекувано поради насловот на првенецот. „Сребрени ноќни игри“ Јасна Котеска (2002: 122–123) ги означува за намерно недоследна синтагма бидејќи месечината е сребрена, светла, а ноќта темна. Во така насловената песна ги додава придавките сребрени уште на ноќ, тела и огнови. Слично споменува и сонце, но нè изненадува дека ги има повеќе, не само едно. Во песната „Во Катланово“ (Ручигај 2003: 46) читаме дека сонца се родиле во нивните погледи. Неколку стихови понатаму сфаќаме дека станува збор за метонимија – се родиле деца, но сето ова се градира до крајот кога сонца се претвораат во пепелта, значи умираат. Мотиви на светлост се наоѓаат и во песната која започнува со „Ги оставив“ (Ручигај 2003: 32). Тука читаме за залези, ноќевања и ѕвезди, но лирскиот субјект ги предава на апострофираниот. Има доверба во него, му се препушта поради својата вљубеност.

Според сето споменато можеме да заклучиме дека кај Даница Ручигај навистина се работи за многу напредната поетика што се одразува преку модерниот стил: правописно недоследен запис, нижење едноставни, а свежи

---

2. „Ако носиш нешто неизречено, / нешто што те притиска и пече, / закопај го во длабока тишина, / тишината сама ќе го рече.“ (Достапно на Викиизвор)

мотиви, невообичаени синтагми, а пред сè самиот факт дека ја има напишано првата женска стихозбирка, а во неа наоѓаме толку снажни и аспиративни идеи на женското што е од исклучителна важност.

ЛИТЕРАТУРА

- Баковска 2008:** Баковска Б. Меѓу машките и женските теми, меѓу јавното и приватното (или: Постои ли женско писмо). *Блесок*. 3.06.2008. <<https://www.blesok.mk/mk/литература/есеи/меѓу-машките-и-женските-теми-меѓу-јавн/>> (30.06.2019)
- Koteska 2003:** Koteska, J. Makedonska ženska književnost od asimbolike ka feminizmu. *Sarajevske sveske* № 2, 159 – 177.
- Котеска 2002:** Котеска, Ј. *Македонско женско писмо*. Скопје: Македонска книга.
- Ручигај 2003:** Ручигај, Д. *Сребрени ноќни игри & Заробеници на ветрот*. // Стаменов, С., ред. *Сребрени ноќни игри & Заробеници на ветрот*. Скопје: Делфина 3, 17 – 132.
- Стаменов, ред. 2003:** *Сребрени ноќни игри & Заробеници на ветрот*. Ред. Стаменов, С. Скопје: Делфина 3.

✉ **Maja Kovač**
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
mk.majakovac@gmail.com

Maja Kovač je študentka drugostopenjskega študija slovenistike ter zaključuje prvostopenjski študij rusistike in južnoslovanskih študijev. Zanimajo jo predvsem medkulturne povezave v južnoslovanskem prostoru, ki se kažejo tudi v literarnih delih.

ANDONOVSKI, AMPAK NE VENKO, PETAR, AMPAK NE ANDREEVSKI:¹⁾ ROMAN PETRA ANDONOVSKEGA

Sašo Puljarević

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ANDONOVSKI BUT NOT VENKO, PETAR BUT NOT ANDREEVSKI: NOVEL OF PETAR ANDONOVSKI

Sašo Puljarević

Faculty of Arts, University of Ljubljana

Abstract. Petar Andonovski is one of the most visible representors of the youngest Macedonian literary generation. The present article, analysing the form, narrative procedures, chronotope and intertextuality, aspires to determine the main characteristics of his poetics. At the same time, it aims to install Andonovski's novel in the context of contemporary Macedonian novel, bearing in mind the idea of literature post postmodernism.

Keywords: Petar Andonovski; contemporary Macedonian novel; post-postmodernism

Uvod²⁾

Trije kratki romani *Oči barve čevljev* (*Очи со боја на чевли* 2013), *Telo, v katerem je treba živeti* (*Телото во кое треба да се живее*, 2015) in *Strah*

1. Petre M. Andreevski (1934 – 2006) in Venko Andonovski (1964–) sta književna ustvarjalca, ki sta v makedonski književnosti še posebej pa na področju romana postavila pomembne mejnike. Andreevski predvsem z obratom od prevladujoče sorealistične poetike k modernistični s sklicevanjem na folklorno fantastiko (npr. v romanu *Poslednji vaščani*) ter Andonovski kot eden izmed utemeljiteljev makedonskega postmodernističnega romana (npr. *Azbuka za neposlušne in Popek sveta*). Da bi naslovna besedna igra uspela, si predstavljajmo, da sta si imeni Petar in Petre dovolj blizu.
2. Za pomoč pri pisanju pričujočega prispevka se zahvaljujem prof. dr. Namiti Subiotto, kolegici Maji Kovač ter prof. dr. Genču Banevu, ki me je opozoril na Kavafisovo pesem *V pričakovanju barbarov*.

pred barbari (*Страв од варвари*, 2018) predstavljajo celoten romaneskni opus mladega makedonskega pisatelja Petra Andonovskega. Ta je že ob izdaji prvega romana naletel na pozitivne kritike – Jasna Koteska je med drugim zapisala, da gre za romaneskno čudo (2016: 99) in da avtor s svojim preciznim ter nepretencioznim slogom lahko parira največjim sodobnim imenom svetovne književnosti (id.: 102), Slavica Srbinovska pa poudarja, da gre pri romanu *Oči barve čevljev* za izjemen in originalen doprinos k makedonski književnosti (2016: 96). Kritikam je pritrčila tudi žirija nagrade za makedonski roman leta, ki jo je prejel za roman *Telo, v katerem je treba živeti*, ostala dva pa sta se uvrstila v ožji izbor.

V pričujočem prispevku želim s primerjalno analizo pripovedovalca, narativne tehnike, kronotopa, tem in zunanje forme izluščiti glavne lastnosti poetike P. Andonovskega in pri tem s pomočjo duhovnozgodovinske metode odgovoriti na vprašanje, kakšno podobo sodobnega človeka nam P. Andonovski izrisuje v svojih romanih. Hkrati upam, da bom s svojim prispevkom nagovoril prevajalce in prevajalke in se bo tako vzpostavila še ena vez med makedonskim in slovenskim kulturnim prostorom.

Kontekst

Petar Andonovski spada v najmlajšo generacijo trenutno pišoćih avtorjev. Rojen je bil leta 1987 v Kumanovem, študiral pa je splošno in primerjalno književnost na Filološki fakulteti Blaže Koneski v Skopju. Čeprav se bom v nadaljevanju ukvarjal predvsem z njegovimi proznimi deli, velja izpostaviti, da se je na literarnem prizorišču prvič pojavil s pesniško zbirko *Mentalni prostor* (*Ментален простор*, 2008), zastopan pa je tudi v antologiji v Makedoniji takrat zelo popularne pesniške oblike haiku (*Нов македонски хаику бран*, 2011). Slednje pa ni zanemarljivo, tudi ko govorimo o njegovih prozih delih, saj se ravno ta zmožnost ustvarjanja zgoščanih in nabitih atmosfer, potrebna za pisanje haikujev, odraža v vseh njegovih romanih. In še več, opazujemo lahko tudi, kako se te podobe ravno zaradi same narave romana, ki dopušća več prostora, povezujejo v nekakšno zmes podob ter se s tem približujejo diskurzu filmske umetnosti. Hkrati avtorjevo pisanje zaznamuje izredno minimalističen slog, ki sega predvsem v sfero intimnega.

V vseh treh romanih so protagonistke ženske. V prvem delu romana *Oči barve čevljev* spremljamo Emo, žensko srednjih let, ki ji je oće, general v pokoju, vcepil obsesijo glede čistih čevljev. Ta tako celotno interakcijo z drugimi gradi na stopnji čistosti čevljev. Tudi pri moških jo zanimajo le njihovi čevlji in nato tiste, ki zadostijo njenim kriterijem, zasleduje. Nekega dne naleti na par popolnih čevljev, kar se sprevrže v glavni zaplet romana. Moškega zasleduje, kar se stopnjuje, vse dokler ga na koncu ne ubije. V drugem delu romana spoznamo t. i. zasledovanega, pisatelja Nestorja. Ta je s svojim prvencem doživel uspeh, vendar ga je oblast, ker naj bi v njegovem delu zaznala prevratniške podtone, obsodila na osem let zapora.

Po vrnitvi na svobodo ponovno poskuša pisati, vendar Emino zasledovanje v njem sproži paranojo, kar eskalira do že prej opisanega konca.

V drugem romanu, *Telo, v katerem je treba živeti*, spremljamo Brigito, šestdesetletno sodnico, ki ji prvič v karieri dodelijo zahtevnejši primer, in sicer posilstvo in umor. Vendar pa roman podre naš horizont pričakovanj, saj ne gre za roman o samem sodnem procesu, še manj pa za kriminalko. Bolj kot, kdo je zločinec, nas zanima v ospredje postavljen Brigitin notranji boj – kakšno kazen naj dodeli obtožencu oziroma ali naj ga sploh obsodi. Njeno odločitev namreč otežuje domnevna ljubezenska afera, ki med njo in obtožencem poteka preko SMS-sporočil. Domnevna, ker se na koncu izkaže, da si je Brigita sporočila pošiljala sama in odnosa, okoli katerega se gradi celoten roman, v resnici sploh nikoli ni bilo.

V zadnjem romanu *Strah pred barbari* nas avtor preseli na grški otok Gavdos. Grkinja Pinelopi in Rusinja³⁾ Oksana vsaka v svojem poglavju izmenično naslavljata svoji prijateljici iz otroštva, obujata spomine in komentirata dogajanje na otoku. Do sprememb in glavnega konflikta namreč pride, ko na otok prispejo trije tujci – poleg Oksane še Igor ter Evgenij.

Kot smo lahko videli v zgornjih strnjenih obnovah, v romanih P. Andonovskega najdemo predvsem posameznike, ki se v toku povsem običajnega življenja znajdejo v neobičajnih situacijah, njihove odnose z Drugimi ter prepreke, s katerimi so pri tem soočeni. Kot bom poskušal prikazati v nadaljevanju, so takšni liki in svet, ki ga ubeseduje P. Andonovski, rezultat predvsem časa, v katerem so romani nastajali, ter posredno seveda tudi samega kronotopa.

Zunanja forma: med daljšo novelo in kratkim romanom

Če se za trenutek ustavimo pri zunanji formi, že na prvi pogled izstopa dolžina romanov – samo roman *Strah pred barbari* presega sto strani. Srbinovska dela P. Andonovskega opredeli kot novele ali male romane (2016: 94), kar seveda odpira vprašanje o zvrstni opredelitvi. Za novelo v tradicionalnem smislu⁴⁾ zagotovo ne gre, sam termin mali roman pa označuje zgolj dolžino in bi si tako težko prislužil veljavo zvrstne oznake. Ugotovimo lahko, da se romani P. Andonovskega nahajajo nekje na meji. Sicer je res nek nenavaden dogodek *spiritus agens*⁵⁾ celotnega dogajanja, vendar avtorju služi zgolj kot odskočna deska, na podlagi katere razvije

3. V resnici gre za Ukrajinko, vendar je dogajanje postavljeno v čas pred razpadom Sovjetske zveze in se ta v romanu pojavlja kot Rusinja.
4. Osredotočenost na enega ali največ dva med seboj povezana dogodka (t. i. sokolja teorija) z dramatičnim linearnim stopnjevanjem povezanim z nenavadnim, izjemnim, usodnim dogodkom (Virk 2004: 283).
5. V romanu *Oči barve čevljev* Emina obsesija, v romanu *Telo, v katerem je treba živeti* umor, v romanu *Strah pred barbari* pa prihod barbarov.

tako ostale like, kakor tudi nadaljnje dogajanje. Torej lahko trdimo, da gre hkrati za roman, vendar pa, če roman skušamo opredeliti, pademo v past, saj ne obstaja ne formalni ne vsebinski konsenz, ki bi nam bil v pomoč – po Bahtinu gre za prostejsko zvrst. Formalno gledano roman določa obseg, ki naj bi po Kosu znašal vsaj sto strani (2001:156), Baldick pa pravi, da naj bi bil dolg vsaj toliko, da se lahko objavi samostojno (2015: 252). Kot vidimo, gre za zelo arbitrarna kriterija, ki nam na žalost ne moreta biti v veliko pomoč.⁶⁾

Na tem mestu je morda pomembnejša, pa naj bo še tako ohlapna, vsebinska opredelitev. Roman naj bi po Kosu problemsko tematiziral pomembne ali pa vsaj pestre življenjske resničnosti (2001: 156), Baldick pa dodaja, da mu mora obseg omogočati razvoj likov in tem (2015: 252). Slednjima kriterijema P. Andonovski z vsemi tremi romani zadosti. Obseg mu omogoča razvoj dramaturškega loka, pri čemer so liki Ema, Nestor, Brigita, Oksana in Pinelopa podvrženi natančni karakterizaciji, istočasno pa lahko spremljamo njihov psihološki razvoj.⁷⁾

Hkrati lahko govorimo o romanu tudi s stališča bahtinovske polifonije (Bahtin 1982: 15). P. Andonovski spretno sooča več diskurzivnih nivojev – že v prvem romanu *Oči barve čevljev* najdemo dvodelno strukturo. V prvem delu je fokalizator Ema, v drugem pa Nestor, vsak s svojo družinsko anamnezo in miselnim sistemom. Še posebej opazno je to v romanu *Strah pred barbari*, v katerem zgodbo podajata prvoosebni pripovedovalki, kar pomeni, da dogodke spremljamo vsaj iz dveh perspektiv, ki pa sta obe močno subjektivni. Konec koncev že sama opozicija civilizacija–barbarstvo, ki jo avtor vpelje v zadnjem romanu, napeljuje k soočanju več glasov, ki roman ne le gradijo, temveč ta tako postane tudi dialoški.

Kronika nekega vsakdana: postpostmodernizem

Ob prebiranju sodobne (makedonske) književne produkcije takoj ugotovimo, da o prevladujoči poetiki ne moremo govoriti. Soočeni smo s pluralizmom narativnih tehnik, slogov in poetičnih modelov. Zadnje literarno obdobje s svojimi specifikami prisotno v večini svetovnih književnostih, o katerem lahko govorimo, je tako postmodernizem. Seveda je sodobna književnost rezultat vseh preteklih obdobj in kakor lahko v sodobnih delih opazujemo postmodernistične prvine, bi ravno tako lahko opazovali na primer romantične. Vendar pa je razlika v tem, da je bila romantika radikalno presežena, medtem ko se do danes še ni pojavil⁸⁾

6. Število strani lahko variira glede na font, format ipd. Hkrati pa so bile v preteklosti tudi daljše novele objavljene samostojno.
7. Logično se torej postavlja vprašanje, kaj je potem takem z razvojem likov in tem v novelah? Vidimo, da problem zvrstnega razlikovanja med daljšo novelo in romanom ni tako lahko razrešljiv, vendar pa je to vprašanje preobsežno, da bi na tem mestu nanj poskušali natančneje odgovoriti.
8. Morda se je, vendar se bo izluščil šele s časom.

poetični model, ki bi presegel postmodernizem in ta tako še vedno ostaja referenčna točka.⁹⁾

Zakaj je torej v makedonskem kontekstu postmodernizem še posebej zanimiv? Glede na specifiko razvoja makedonskega romana, ki se je pojavil relativno pozno¹⁰⁾ in je bil v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v polnem zamahu, je bil konec postmodernizma¹¹⁾ za makedonsko književnost, ki hkrati ni izživela zgodovinskih avantgard, oznanjen prehitro. Hkrati za razliko od ostalih držav v jugoslovanskem kontekstu¹²⁾ v Makedoniji vojne na Balkanu v devetdesetih letih prejšnjega stoletja niso tako radikalno zarezale v literarno produkcijo, da bi prekinile z literarnozgodovinsko kontinuiteto.

S čim se torej soočamo danes, ko prebiramo sodobno makedonsko književnost? Če se je morebiti ludistično ali reistično preigravanje narativnih tehnik do neke mere izpelo, se izkušnja samega postmodernizma zagotovo ni oziroma v sodobni književnosti še vedno odzvanja prehod iz epistemološkega (spoznavnega) k ontološkemu (bivanjskemu) dvomu, do katerega po McHaleu (v Virk 2000: 21) pride v postmodernizmu. Ta pa je zaznamovan z radikalnim metafizičnim nihilizmom, v katerem ni več absolutne resnice in še manj resničnosti kot take (ibid.).

In Petar Andonovski? Pri preučevanju poetike P. Andonovskega lahko opazimo jasen odklik od postmodernizma. Zaznamuje ga realistična pisava, ki pa se z minimalističnim slogom obrača k poetiki modernizma. Gre predvsem za poetiko fragmentarnosti ter za povsem subjektivno dojetje časa, ki te fragmente veže v celoto, istočasno pa je še vedno prisoten ontološki dvom, ki prežema dogajanje in like.

Ravno tako je specifičen tudi kronotop, ki je v vseh treh romanih relativno določen. V romanu *Oči barve čevljev* se dogajanje odvija v Skopju nekje med letoma 2001 in 2009, v romanu *Telo, v katerem je treba živeti* v Skopju v neopredeljeni sedanjosti ter v romanu *Strah pred barbari* na grškem otoku Gavdos blizu Krete po letu 1989 oziroma kmalu po padcu berlinskega zidu. Skupno vsem trem romanom je, da so postavljeni v nek tranzicijski čas, ki naj bi napovedoval spremembe, in ki v vsakem primeru pomeni vsaj negotovost. V prvih dveh romanih gre za čas po razpadu

---

9. Na primer Vesna Mojsova Čepiševska (2019: 49) sodobno produkcijo po letu 2000 klasificira v tri dominante poetike: modernizem, postmodernizem ter modernizem po postmodernizmu.

10. Leta 1952 roman Slavka Janevskega *Vas za sedmimi jeseni* (*Цело зад седумте јасени*).

11. Sporno je, če sploh lahko govorimo o koncu postmodernizma in če ne gre v smislu Barthovega »anything goes«, za zgolj še eno izmed možnosti v času vladavine pluralizma.

12. Predvsem v Bosni in na Hrvaškem, v Srbiji do odziva v književnosti pride malo kasneje.

Jugoslavije, v zadnjem pa, kot že rečeno, za čas po padcu berlinskega zidu. Po Bahtinu ravno kronotop v precejšnji meri določa podobo človeka v svetu (1981: 219 – 222) in tako je tudi v primeru P. Andonovskega. V svetu, ki se spreminja, se liki znajdejo v negotovosti in tudi sami soočeni s spremembami na subjektivni ravni. Emin oče, glavni zakonodajalec, umre, Brigita se zave moči, ki ji je kot sodnici podeljena, in na otok Gavdos pridejo tujci, kar za otočane posledično pomeni spremembe.

Zanimiv je članek Lorete Georgievške Jakovleve (2018), ki romana *Oči barve čevljev in Telo, v katerem je treba živeti* obravnava predvsem s stališča teorije afektov in pravi, da liki niso zmožni čustev, temveč delujejo zgolj v afektu, ki pa so po svoji definiciji brez vsebine. Morda se je na tem mestu smiselno vprašati, od kod izvira ta odsotnost vsebine oziroma zakaj ne ravnajo na podlagi čustvenih impulzov, ampak zgolj v afektu. Kot že omenjeno, so junaki postavljeni v čas in okolje, kjer se soočajo z negotovostjo. Njihova bivanjska stiska je rezultat bivanjskega dvoma in časa, kjer ni več trdnih, večnih resnic, temveč so jih primorani zamenjati z drugimi, ki pa so po svoji naravi minljive in šibke. Emi neko gotovost, stalnico v svetu, resnico, če hočemo, predstavljajo očetove zapovedi in ko ta enkrat umre, skuša nov red najti v obsesiji s čistimi čevlji. Tudi Brigita si umisli celotno afero z obtožencem, ki popolnoma obsede njen miselni svet. Hkrati pa ima ta utvara zanjo tudi realne posledice, saj se zave, da ima moč odločanja v svojih rokah in da jo je od nekdaj imela. Po drugi strani pa jo ta ugotovitev pahne v še globlji dvom, saj se hkrati zave svoje nemoči – moč je v njenih rokah, vendar je ni zmožna uveljaviti. In nenazadnje je v vseh treh romanih prisotna želja po pobegu. Beg se v svetu brez trdnih temeljev ponuja kot rešitev, rešitev pred svetom, v katerem je vsa odgovornost preložena na posameznika, ta pa je prešibek, da bi se z njo soočil. Če se beg ponuja kot možnost, pa v romanih P. Andonovskega tudi ostane le na tem. Nobeden od likov se namreč za beg ne odloči. Vzrok je najbrž poleg lastne nemoči, ki jo lahko projiciramo tudi na nezmožnost pobega, tudi samo védenje, da je pobeg nemogoč. Odsotnost vsebine, o kateri govori Georgievška Jakovleva, tako mestoma zamenjujejo absurd, paradoks in celo groteska.

Ena izmed kategorij, ki kaže na odmik od postmodernizma, je tudi pripovedovalec. Janko Kos (2001: 104 – 105) svojo tipologijo osnuje historično – za vsako obdobje naj bi bil značilen en tip pripovedovalca. V postmodernizmu naj bi tako prevladoval virtualni pripovedovalec, ki zamenja modernističnega personalnega. V vseh treh romanih P. Andonovskega pa najdemo personalnega pripovedovalca, se pravi takšnega, ki pripoved podaja skozi prizmo zavesti določenega subjekta (ibid.). Po Kosu naj bi se virtualni pripovedovalec lahko zamaskiral v personalnega, vendar v primeru P. Andonovskega ne gre za to. Pripovedovalec je globoko zasidran v določeno subjektivno zavest in s te točke nikakor ne skuša uveljaviti nekakšnih splošnih tez, ugotovitev oziroma resnic (ibid.). Gre torej za anahronijo? Najbrž, kar pa je le še eden izmed dokazov, da se sodobna književnost od postmodernizma kot takšnega odmika.

Zanimiveje je, da se tipologizaciji tretjeosebni pripovedovalec v romanih *Oči barve čevljev in Telo, v katerem je treba živeti* pravzaprav izmika, saj je povsem odsoten in

nam tako ne nudi nikakršnega referenčnega okvirja, s katerim bi lahko primerjali naše sodbe na podlagi prebranega. Pripovedno izhodišče tretje osebe in nenehno spreminjanje fokalizatorja mu omogoča popolno distanciranje in spet ponovno približevanje po lastni volji. Ravno v romanu *Oči barve čevljev* nas dvodelnost lahko napelje k misli, da gre za avktorialnega pripovedovalca, ko pa v resnici pride le do spremembe fokalizatorja – Nestor namesto Eme. V romanu *Strah pred barbari* je pripovedovalec za razliko od prejšnjih dveh romanov prvoosebni, še vedno pa personalni in na tej točki najočitnejši.

Ena od posebnosti poetike P. Andonovskega je zagotovo narativna tehnika. Pripoved podaja z različnih zornih kotov, ki morda niso vedno najprezentativnejši, vendar zato nič manj uspešni pri sestavljanju celote. V vseh romanih nas pripovedovalec oziroma pripovedovalci soočajo z množico manjših dogodkov, anekdot, ki pa glavno linijo pripovedi sicer na trenutke postavljajo na stran, vendar nam ravno s to fragmentarno strukturo oziroma, kot temu pravi Srbinovska (2016: 94), z alegorijsko strukturo in serijo anekdot slikajo širšo sliko, ki bralcu omogoča kontekstualizacijo glavne narativne linije. Tako se v romanu *Oči barve čevljev* Ema spominja svojega avtoritarnega očeta, Nestor mame, ki je pobegnila, v romanu *Telo, v katerem je treba živeti* Brigita svojega odnosa s Tomasom ter v romanu *Strah pred barbari* Oksana in Pinelopi svojih dveh prijateljic. Na podlagi vseh teh informacij je njihovo delovanje v tedanjem trenutku kontekstualizirano in utemeljeno. Posledično je jasno, da pride do razkoraka med fabulativnim in diskurzivnim nivojem oziroma anahronije, ki jo avtor vpelje z analepso. Na tej točki se kaže pomen pripovedovalca, ki je, čeprav personalni in povsem odsoten, še vedno tisti, ki izbira in določa, katere fragmente ter kdaj jih bo vpeljal v pripoved ter gradi podobo lika, ki bi bila ob drugačnem izboru ali zaporedju lahko povsem drugačna. Tako se nam ponovno izriše že prej omenjena teza, da je tok časa v romanih Petra Andonovskega povsem relativna kategorija.

Drugo narativno tehniko, ki jo velja izpostaviti, najdemo predvsem v romanu *Strah pred barbari*. Prisotna je seveda tudi že v prvih dveh romanih, vendar je ravno zaradi prvoosebne pripovedi na tem mestu toliko bolj očitna. In sicer gre za dialog, ki pa to v resnici ni oziroma za dialog, v katerem je drugi subjekt odsoten. Oksana in Pinelopi svoji prijateljici nagovarjata, druge plati oziroma odgovora pa nikoli ne slišimo. Tako smo v resnici priča neke vrste nenehnemu nagovarjanju, ki prehaja v monolog. Semiotik Jurij Mihajlovič Lotman (2006: 38) ugotavlja, da prenos sporočila lahko poteka na dva načina: v smeri jaz-on in v smeri jaz-jaz. Pri Oksani in Pinelopi lahko spremljamo ravno to drugo smer – od sebe k sebi. Čeprav je res, da nagovarjata svoji prijateljici, hkrati nimata nobene resnične možnosti predati to sporočilo in tega se tudi sami zavedata. Čemu torej samemu sebi posredovati informacije, ki so nam že znane? Lotman ugotavlja, da pri komunikaciji v tej smeri sami sebi razlagamo notranje stanje, pri tem pa se v procesu komunikacije informacije spremenijo in dobijo nov pomen oziroma se ustvari novo sporočilo (id.: 39). Takšen postopek potemtakem ni redundanten, ampak pride do rekonceptualizacije že znanega. V romanu *Strah pred barbari* je to še posebej pomembno, saj smo neprestano soočeni z nasprotjem mi-oni

oziroma civilizacija-barbarstvo. S takšno narativno tehniko P. Andonovski doseže prevpraševanje postulatov, ki jih imamo v neki družbi, skupnosti za samoumevne, hkrati pa z množico paralelizmov med življenjema Oksane in Pinelopi opozarja, da ta diskrepanca med nami in njimi v resnici sploh ni tako velika.

Intertekstualnost in intermedialnost

V povezavi z narativno tehniko lahko pri P. Andonovskem opazujemo tudi izrazito nanašalnost oziroma citatnost. Zanimivo je, da pri tem ni potrebno natančno seciranje besedil in široko poznavanje svetovne umetnosti, saj nam avtor sam pri vsakem romanu v spremnem zapisu poda vsaj okvirne informacije o delih, na kate- re se sklicuje oziroma iz katerih je prevzel določene citate.

Pri prvem romanu nam pozornost vzbudi že sam naslov – *Oči barve čevljev* – ki je pravzaprav svojevrsten ključ, ki odpira in napoveduje dogajanje v romanu. Še pred prvim poglavjem namreč najdemo opombo, ki pravi, da gre pri naslovu za parafrazo verza iz pesmi makedonskega pesnika Aca Karamanova *Psalm za Mlle Lili (Psalm za m-lle Lili)* »Гледајте, моите очи имаат блесок на вашите лакирани чевли« (Karamanov 1991: 156 – 157) oziroma, v prevodu »Glejte, moje oči se bleščijo kakor vaši lakasti čevlji«. Naslov tako uvaja celoten zaplet v romanu in sicer Emino obsesijo s čistimi čevlji. Hkrati pa ne ostane le pri tem, saj, če smo seznanjeni s Karamanovo pesmijo, vemo, da v njej lirski subjekt Mlle Lili nagovarja v ludističnem tonu, ki meji na absurd. In prav tako absurdna je tudi Emina obsednost, s katero v resnici polni čustveno praznino v svojem življenju.

Ena izmed narativnih karakteristik, ki so se uveljavile prav v postmodernizmu je poleg medbesedilnosti tudi intermedialnost, pri čemer gre za nanašanje na dela, ki obstajajo v drugem mediju, ne v književnosti. Že v prvem romanu nas P. Andonovski opozori, da je inspiracijo za pisanje romana dobil ob fotografiji pionirja fotografije in filma na Balkanu Janakija Manakija z naslovom *Tihožitje s čevlji in fotografijo* z začetka 20. stoletja (Andonovski 2016a: 93). V romanu *Telo, v katerem je treba živeti* pa nas opozori, da je v romanu uporabil stavek iz filma *Ženske na robu živčnega zloma (Mujeres al borde de un ataque de nervios, 1988)* španskega režiserja Pedra Almodóvarja, ki pa ga ne navede. Zanimivo je, da bi bila, če avtor na intermedialnost ne bi opozoril, ta z lahkoto spregledana.¹³⁾ Na takšen način nam avtor sugerira, da je delo mogoče razumeti v dialogu s filmom oziroma s tem ustvari dodaten kontekst, znotraj katerega je roman mogoče razumeti. V filmu *Ženske na robu živčnega zloma* v resnici spremljamo zelo podoben odnos, kot si ga Brigita umisli z obtoženim. Pepa se razide s svojim partnerjem Ivánom, ko pa ugotovi, da je noseča, ga obsesivno čaka oziroma poskuša najti. Zdi se, kot bi P. Andonovski zaplet filma potenciral, in sicer z idejo, da odnos nikoli ni obstajal. Opazujemo lahko enega izmed klasičnih postop-

---

13. Dopusčam možnost, da bi bolj eruditski bralec intermedialnost prepoznal tudi brez opombe avtorja.

kov postmodernizma, ko popkultura vdira v sfero literature, vendar pa se zdi, da ne v vlogi, tipični za postmodernizem, kjer prihaja do vdora nizkih žanrov oziroma do žanrskega sinkretizma predvsem z namenom problematiziranja resničnosti na relaciji fikcija-fakcija. Nanašalnost P. Andonovskega morda ni tako zelo metafizijska, kakor je njen namen predvsem osvetliti položaj subjekta še z dodatne dimenzije. Podobno kot to avtor počne s kopico fragmentov, le da ima, če je prepoznana, zaradi kulturnega spomina bralca medbesedilnost toliko večjo moč.

V romanu *Strah pred barbari* je medbesedilnost morda še najizrazitejša. Avtor opozori, da sta v romanu citirani dve pesmi grških pesnikov Odiseasa Elitisa (*Марина на карпите*) ter Konstantina Kavafisa (*Судови*). Hkrati pa najdemo še eno podobnost s Kavafisom, in sicer na stilistični ravni. Če Venio Taufer (1999: 112) pravi, da je Kavafisov jezik izredno preprost in prozaičen, lahko za jezik P. Andonovskega trdimo, da je ravno toliko poetičen. V nadaljevanju si natančneje oglejmo dialog s Kavafisom.

V romanu lahko poleg dialoga s pesmijo *Obzidja* (*Судови*), kjer lirski subjekt ugotavlja, da so okoli njega, ne da bi opazil kako in kdaj, zrasla obzidja, ki ga ločujejo od zunanjega sveta in ga spravljajo v obup (Kavafis 1999: 7), opazujemo tudi dialog s pesmijo *V pričakovanju barbarov* (Kavafis 1999: 12 – 13). Seveda je aluzija na odnos jaz-drugi prisotna že v pesmi *Obzidja*, vendar se zdi, da Kavafis temo natančneje razvije ravno v pesmi *V pričakovanju barbarov*. V pesmi se namreč celotna skupnost s cesarjem na čelu zbere na trgu, da bi pričakali barbore, ki bodo prišli in prevzeli oblast. Skupnost barbore v nasprotju z našimi morebitnimi pričakovanji čaka z nestrpnostjo ter z veseljem, saj za njih predstavljajo nekakšno rešitev. Vendar pa barbari nikoli ne pridejo, močje se vrnejo z meje s sporočilom, da nikjer ni nobenih barbarov več. Dejstvo, da barbari ne obstajajo, v skupnosti sproži strah, kar se da razumeti, saj se največkrat identiteta določene skupnosti razvije v odnosu do Drugega. Če torej sami barbari ne obstajajo, kako lahko obstajamo mi? Podobno vprašanje se zastavlja tudi v romanu P. Andonovskega. Na otok pridejo trije tujci, ki jih otočani sicer pričakajo z nezaupanjem, vendar jim hkrati na koncu ne dovolijo oditi. Barbore namreč potrebujejo in tako, kot so Kavafisovi prebivalci prestrašeni in pahneni v negotovost ob dejstvu, da barbarov ne bo, otočani P. Andonovskega svojim »barbarom« ne dovolijo oditi, saj bi s tem izgubili eno od težišč osi mi-oni, na podlagi katere se konfirirajo. Hkrati P. Andonovski s približevanjem Oksane in Pinelopi odgovarja na vprašanje, kdo so barbari oziroma zakaj jih ni. Bolj kot spoznavamo usodi obeh žensk, bolj ugotavljamo, da ključna razlika, ki ustvarja odnos civilizacija-barbarstvo pravzaprav ne obstaja ter da ta opozit izvira zgolj iz določenih družbenih konstruktov ter predstav, ki temeljijo le na nepoznavanju in neznanju.

Avtoferencialnost ali vloga književnosti

Eden pomembnejših elementov, ki jih najdemo v vseh treh romanih, je tudi avtoferencialnost oziroma prevpraševanje vloge književnosti. V romanu

Oči barve čevljev je teta Nestorja zapirala v omaro, vse dokler si ni izmislil dobre zgodbe, torej si jih je izmišljeval, da bi se rešil. In vendar ko je naposled kot pisatelj uspel, je bil za ta svoj uspeh kaznovan s strani oblasti. Vsemu navkljub pa še vedno čuti nekakšno potrebo po pisanju, ki pa je zaradi preteklih travmatičnih izkušenj ne more realizirati. V diskrepanci med željo in strahom ostane vse do konca podrejen lastni nemoči in kot tak paraliziran. V romanu *Strah pred barbari* srečamo misel, da potreba po pisanju pravzaprav izvira iz osamljenosti, torej ponovno iz nasprotja med resničnostjo in željami. Z druge strani pa sta branje in sama literatura večkrat prikazana kot sredstvo za pobeg – Nestorjeva mama pobegne, da bi lahko brala in ni zanemarljivo, da ji je njena sestra nadela vzdevek Ema po Emmi Bovary. Kakšno vlogo književnosti ter posredno umetnosti nam torej P. Andonovski slika v svojih romanih? Z gledišča literarnih likov se nam ta kaže bodisi kot potreba bodisi kot želja, vendar v obeh primerih nerealizirana, pa naj bo zaradi osebnih inhibicij ali pa časa, ki ga zaznamuje ontološki dvom, ko posledično tudi literatura nima te moči, da bi prebredla razliko med praznino, hrepenenjem in nemočjo, ki jo občutijo vsi liki P. Andonovskega.

Sklep

Petar Andonovski s svojimi kratkimi romani, ki predstavljajo določeno zagato pri zvrstni opredelitvi, z minimalističnim slogom, ki se približuje filmskemu diskurzu, ter z bogato medbesedilno navezavo zagotovo predstavlja zanimivo ime sodobne makedonske književnosti. Če bi morali strnjeno povzeti glavne značilnosti njegove poetike, ne bi mogli mimo dominante vloge personalnega pripovedovalca, fragmentarne strukture ter svojevrstnega obrata k intimizmu. Če zgornje karakteristike kažejo na nekakšen odmik od postmodernizma, kar določeni avtorji imenujejo modernizem po postmodernizmu, je še vedno treba upoštevati, da postmodernizem kot tak še ni bil presežen v celoti, kar pa se evidentno kaže tudi pri P. Andonovskem, ki konec koncev prihaja z območja s specifičnim literarnozgodovinskim ozadjem. Njegovi liki so tako še vedno soočeni z ontološkim dvomom, ki determinira vse njihovo delovanje, kar pa je najbrž element, ki ga bo po izkušnji postmodernizma težko sploh kdaj preseči.

Naj zaključim z nazornim odlomkom iz romana *Strah pred barbari*, ki morda še najjasneje povzame zgornjo tezo. Oksana pravi: »Пробувам од себе да извадам барем малку глас. Толку многу нешта сакам да прашам. Сакам да викам и по Зои. Постоеше ли Зои? Викам, но залудно. Сакам да прашам постоев ли јас? Но кој, кој ли да ми каже?«¹⁴⁾ (Andonovski 2018: 109).

---

14 »Poskušala sem iz sebe spraviti vsaj malo glasu. Tako zelo sem hotela, nekaj vprašati. Hotela sem poklicati tudi Zoi. Je Zoi obstajala? Kličem, a zaman. Hotela sem vprašati, ali sem obstajala. Ampak kdo, kdo naj mi pove?«

LITERATURA

- Andonovski 2016a:** Andonovski, P. *Oči so boja na čevli*. Skopje: ILI-ILI.
- Andonovski 2016b:** Andonovski, P. *Teloto vo koe treba da se živee*. Skopje: ILI-ILI.
- Andonovski 2018:** Andonovski, P. *Strav od varvari*. Skopje: ILI-ILI.
- Bahtin 1982:** Bahtin, M. *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Baldick 2015:** Baldick, C. *Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
- Bojadžievska 2016:** Bojadžievska, M. *Teloto i moќta*. // Andonovski, P. *Teloto vo koe treba da se živee*. Skopje: ILI-ILI: 91 – 96.
- Georgievska-Jakovleva 2018:** Georgievska-Jakovleva L. *Novata narativnost vo romanite na Petar Andonovski*. // *Spektar*, № 71, 41 – 62.
- Kapuševska Drakulevska 2018:** Kapuševska Draukulevska, L. *Za »varvarite« i »civiliziranite«*. // Andonovski, P. *Strav od varvari*. Skopje: ILI-ILI: 111 – 121.
- Karamanov 1991:** Karamanov A. *Psalm za m-lle Lili*. // Nedelkovski, K., Popov, P., Žarov, A., Bogoevski, M., Karamanov, A. *Izbrani stihovi*. Skopje: Makedonska kniga, 156 – 157. <https://mk.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B0%D0%BB%D0%BC_%D0%B7%D0%B0_m-lle_Lili>
- Kavafis 1999:** Konstantin, K. *Konstantin Kavafis*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kos 2001:** Kos, J. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Koteska 2016:** Koteska, J. *Roman na edna nova narativna mladost*. // Andonovski, P. *Oči so boja na čevli*. Skopje: ILI-ILI, 97 – 102.
- Lotman 2006:** Lotman, J. M. *Znotraj mislečih svetov*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2006.
- Mojsova Čepiševska 2019:** Mojsova Čepiševska V. *Vezilka* (sovremena makedonska literatura i kultura). Skopje: Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«.
- Srbinovska 2016:** Srbinovska, S. *Za edna opsesija na pogledot*. // Andonovski, P. *Oči so boja na čevli*. Skopje: ILI-ILI: 94 – 96.
- Taufer 1999:** Taufer, V. *Konstantin Kavafis (O bastardizaciji sveta)*. // Konstantin, K. *Konstantin Kavafis*. Ljubljana: Mladinska knjiga: 112 – 125.
- Virk 2000:** Vir, T. *Strah pred naivnostjo*. Ljubljana: LUD Literatura.

✉ Sašo Puljarević

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
puljarevic.saso@gmail.com

Sašo Puljarević (1995) je študent magistrskega programa Primerjalne književnosti in literarne teorije ter Južnoslovanskih študijev. Diplomiral je na temo srbskega romana v tranziciji in tudi sicer so v središču njegovega zanimanja sodobna južnoslovanska proza, medkulturni stiki na južnoslovanskem področju ter prevodoslovje.

KULTURNA SEMANTIKA BOLGARSKIH IN SLOVENSKIH FRAZEMOV

OČRT TIPOLOŠKE RAZVRSTITVE FRAZEOLŠKIH SESTAVIN

Rok Mrvič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

CULTURAL SEMANTICS OF BULGARIAN AND SLOVENIAN PHRASEMES

Typological Classification Outline of Phraseological Components

Rok Mrvič

Faculty of Arts, University of Ljubljana

Abstract. The article features an attempt to introduce a typological classification outline that groups phraseological components of Bulgarian and Slovenian phraseological material into common semantic categories and subcategories. It is presented as one of the possible manners to form an elaborate phraseological-lexical basis for further comparative and contrastive linguistic and culturological analysis. Main advantages and disadvantages of the classification are described in detail as well as the choice and formation of some of the typology's criteria.

Keywords: phraseology; Bulgarian; Slovenian; semantic typology; culturological approach

1. Elementi kulture v frazeološkem gradivu

V okviru konference govorimo o medkulturnih dialogih, ki so najprej med-slovenski dialogi treh južnoslovenskih jezikov in frazeologija, obravnavana kot posebej izrazito presečišče jezika in kulture (Telija idr. 1998: 55), v slovanskem jezikoslovju ni nič novega, saj velja za, zlasti teoretično, dobro raziskano področje (Telija 1999). Frazeološke enote so zavoľjo stalnosti¹⁾ in večbesednosti²⁾ »najprimernej-

1. »Stalnost [...] zagotavlja konvencionaliziranost frazeoloških enot [...] in sprejetost od pripadnikov dane jezikovne skupnosti ter medgeneracijsko prenosljivost (»podedovanost«), kar priča o njihovi daljši časovni (zgodovinski) prisotnosti v jezikovni skupnosti.« (Kržišnik 2005: 69)
2. »Večbesednost dela frazeme bolj eksplicitne, razkrite [...], kar jih dela ne samo

ša sredstva za izražanje kulturnega temelja neke jezikovne skupnosti« in kot take zmožne pretvorbe znakov kulture v jezikovno obliko (Kržišnik 2008: 70). Frazemi kulturo dane jezikovne skupnosti ne le predstavljajo, temveč sočasno skrbijo za njeno množitev (Telija idr. 1998: 56), pri čemer lahko govorimo o vrsti vzajemnega odnosa jezikovnega in kulturnega znaka, posledica tega odnosa pa je ohranjanje pomembnih podatkov o kulturi jezikovne skupnosti, narodne/nacionalne³⁾ tradicije in zgodovine (Nedkova 2009: 45). V nadaljevanju bomo poskušali predstaviti oblikovanje tipologije frazeoloških sestavin kulturno zaznamovanih leksemov kot nosilcev kulturne konotacije.⁴⁾ Tipološka razvrstitev že sama po sebi prinaša nove informacije o vključenosti leksemov danega jezika v frazeološke enote (vsaj s sinhrono perspektive), a izpostavljena bo zlasti kot potencialno izhodišče nadaljnji jezikoslovni in kulturološki obravnavi⁵⁾ frazeoloških sestavin.

Jezik je nesporno del kulture, a na kakšne načine vse lahko kultura pronica v jezik, natančneje v lekseme, ni dokončno dognano (Telija idr. 1998: 58), zaradi česar je frazeološko gradivo smiselno urejati tako, da je v ospredju zlasti leksika, ki se v frazeološko enoto kot del celote vpenja s procesom desemantizacije in semantično prilagoditvijo novemu, frazeološkemu pomenu (Fink Arsovski idr. 2006: 5).

Če želimo izpostaviti leksiko v frazemih, se znajdemo blizu raziskovalnega področja etnolingvistike, ki jo zanima kulturno ozadje kot izhodišče za slikovito (figuratивно) podlago nekega frazema (Kržišnik 2005: 71). Gre za pretežno diahroni pristop k obravnavi elementov kulture v frazeologiji, eden izmed ključnih korakov etnolingvistične analize je namreč leksikološka in etimološka analiza sestavin frazema,⁶⁾ tovrstne raziskave pa bi bilo mogoče prav s pomočjo predlagane tipologije pregledno predstaviti v digitalnem okolju in posamezno frazeološko enoto ustrezno označiti, s čimer bi bilo mogoče slediti njenemu razvoju. Primer sorodnega modela lahko najdemo v nemškem računalniškem jezikoslovju, kjer je v uporabi za sle-

---

dostopnejše za znanstveno analizo, temveč tudi vplivnejše za rojene govorce in prepoznavnejše v t. i. sliki sveta dane jezikovne skupnosti.« (Kržišnik 2005: 69)

3. Problematika (pre)pogosto uporabljenega določila narodni oz. nacionalni v kulturološki literaturi je kratko predstavljena v Kržišnik 2008.
4. »Pod pojmom kulturna konotacija razumemo interpretativno razmerje, ki se vzpostavi med jezikovnim znakom in znakom drugega kulturnega neverbalnega koda« (Telija idr. 1998: 59). Telija pojav razlaga kot posledico asociativnega odnosa, ki se oblikuje med notranjo podobo jezikovnega znaka in vsebino kulturnega vzorca (prav tam).
5. Temeljni kulturološki pristopi v slovenski frazeologiji (etnolingvistični, kontrastivni in lingvokulturološki) so podrobneje opisani v Kržišnik 2005.
6. Oblikovanje razlage izvora frazemov je v slovenski frazeologiji prvi sistematično opredelil Janez Keber (2001: 31 – 50).

denje izposojenk med različnimi jeziki in njihovimi zvrstmi (Meyer 2019). Najenostavneje bi razvoju frazemov lahko sledili s pregledovanjem sprememb notranje strukture same frazeološke enote in njene okolice (zlasti skladijskih odnosov)⁷⁾ v sodobnih korpusih.

V tipologiji so zbrane občnoimenske frazeološke sestavine, za katere predvidevamo,⁸⁾ da so kulturno zaznamovane. Sestavine so uvrščene v kategorije in podkategorije kulturne stvarnosti, v katerih nam glede na jezik ali zastopanost sestavin (število frazemov, v katerih se dani leksem pojavi) omogočijo vsaj delni uvid, katere kulturne reference so v obravnavanem jeziku najštevilnejše. Poudarek ni na pomenu frazema, saj je frazem v tipologiji le posredno navzoč, temveč na denotativnem pomenu njegovih sestavin, iz katerih so znotraj 16 temeljnih kulturnih kategorij oblikovani nabori kulturno zaznamovanih leksemov. Osnovna enota tipologije je torej leksem. Tipološki model predstavlja enega od možnih načinov ureditve gradiva, zaradi tega njegove vzpostavitve (še) ne moremo imenovati za del kulturološke analize, četudi je ob izbiri in razvrščanju gradiva (sestavlin in frazemov) že treba upoštevati splošne jezikovne, družbene in kulturne dejavnike, ki sooblikujejo povezavo med kulturo in frazeologijo (Vrbinc, Vrbinc 2019: 70). Omenili smo, da so po Teliji idr. načini pronicanja kulturne sfere v jezikovno težko opredeljivi, a po njihovih izsledkih do tega zagotovo prihaja skozi: kulturne seme, kulturne koncepte, kulturne konotacije, kulturno ozadje in diskurzivne stereotipe. Pri razvrščanju gradiva so nam ob upoštevanju naštetih petih področij v pomoč viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot (Kržišnik 2008: 37–43), ki jih je smiselno upoštevati pri pregledovanju sestavin v odnosu do frazema in kulturnega ozadja.

Tipologija ne temelji na iskanju frazeoloških ustreznic (ali kakršnihkoli ustreznic nasploh), zaradi česar ni omejena na marsikdaj težavno določanje prekrivnosti pomenskih odtenkov in njihovega medsebojnega razmerja.⁹⁾ Za prvi slovanski jezik, iz katerega bo poleg slovenskega črpano frazeološko gradivo, je izbrana bolgarščina, saj je frazeologija tega jezika v slovenskem jezikoslovnem prostoru redko pred-

-
7. Pri preučevanju sprememb frazeoloških enot upoštevamo 4 pogoje, ki frazedom omogočajo nadaljnje učinkovanje: sestavinsko zapolnitev, skladijsko strukturo, zunajfrazemsko strukturno-pomensko povezovalnost in vključenost frazema v kontekst (Kržišnik 2006: 268). Poudariti je treba, da je spremembo v pomenu težje zaznati (pozornost moramo usmeriti ne le na konkordance, temveč zlasti na njihovo sobesedilo, kar pa ne zadošča vedno), zaradi česar je nujen dodaten pregled v korpusu pridobljenih podatkov.
  8. Več o upoštevanju dejavnikov pri tipološkem uvrščanju/razvrščanju frazeološkega gradiva v 2. poglavju.
  9. O merilih za vzpostavljanje frazeoloških ekvivalentov več v Fink Arsovski idr. 2006: 63 – 66.

met raziskav.¹⁰⁾ Za prvi (objavljeni) stik slovenske slavistike z bolgarsko frazeologijo lahko verjetno določimo kratko oceno bolgarskega frazeološkega slovarja¹¹⁾ v Slavistični reviji (Rode 1976).

2. Gradivna osnova in osnovni kriteriji tipološke razvrstitve

Tipologije frazeoloških enot, ki temeljijo na semantiki frazeološke enote kot celote, že obstajajo, redkeje pa najdemo tipologijo, ki se primarno osredotoča na semantiko sestavin frazemov. Pri omembi tipološkega razvrščanja frazeološkega gradiva velja omeniti starejšo, a zanimivo paremiološko tipologijo finskega folklorista Mattija Kuusija (Kuusi, Lauhakangas 1988), ki je bila v 90. letih v spletni obliki postavljena na gradivu istoimenskega raziskovalca, temelji pa na pomenu pregovora kot celote.

K oblikovanju tega prispevka je pripomoglo raziskovalno delo bolgarske frazeologinje Emilije Nedkove, ki se je razvrščanja frazemov v manjšem obsegu med drugim lotila v članku o prisotnosti elementov »vsakdanjega življenja v frazeologiji«, v katerem glede na podobo, ki jo vzpostavlja frazeološka enota, loči dve večji skupini: frazeme, ki opisujejo delovno dejavnost človeka (2009: 42–43) in frazeme s podobami vsakdanjega življenja, ki vsebujejo podobe gospodinjskih opravil, hrane ali oblačil (2009: 43–44). Poleg tega je bila pri postavitvi tipološkega modela v pomoč njena razvrstitev žargonskih frazeoloških enot po tematskih poljih (Nedkova 2003).

V južnoslovanskem prostoru je predlagani tipologiji sorodna tudi razvrstitev frazemov Antice Menac na področja »znanosti ali človeške dejavnosti«, ki bi lahko služila za izhodišče, a je pri njeni delitvi v ospredju izvirno področje družbene dejavnosti, na katerem so se frazemi kot celota izoblikovali, pomenska oz. motivacijska vez s področjem pa navadno temelji na eni od sestavin, ki je za to področje značilna. Njeno delitev usmerja pomen besedne zveze kot celote, v delitvi pa poleg frazeoloških izpostavi tudi terminološke besedne zveze različnih področij, kot so znanost, umetnost (glasba, gledališče), šport, pomorstvo, kvartopirstvo ipd. Kot mogoča področja nastanka frazemov omeni tudi posamezne socialne zvrsti (Menac 2007: 17).

---

10. Makedonščina je tudi redko predmet raziskav slovenske frazeologije, zaradi česar bo v prihodnosti zaradi velike genetske bližine z bolgarščino in precejšnje prekrivnosti kulturnega ozadja v tipologijo vpeljana kot naslednji slovanski jezik – cilj tipologije je namreč postopno vključiti vse južnoslovanske jezike.

11. Ocena se nanaša na bolgarski frazeološki slovar (Ničeva idr. 1974), čeprav lahko izvemo, da je istega leta izšel še primerljivi bolgarsko-ruski frazeološki slovar (Košelev, Leonidova 1974). Avtor v oceni kritično izpostavlja temeljne pomanjkljivosti tedaj najnovejšega bolgarskega frazeološkega slovarja. Frazeološke slovaropisne rešitve s primeri frazeološkega gradiva niso predstavljene.

Izhodiščni vir frazeološkega gradiva obeh obravnavanih jezikov je *Hrvatsko-slovenski rječnik poredbenih frazema*,¹²⁾ saj je tipologija sprva temeljila le na primerjalnih frazemih, naknadno pa je bil kriterij skladišne strukture odstranjen, nabor frazemov pa razširjen. Temelj razvrstitve je na koncu postal t. i. osnovni nabor frazemov, ki obsega približno 500 sorazmerno naključno izbranih frazemov (vsaj 250 na obravnavani jezik), kar zagotavlja zadostno zapolnjenost kategorij in podkategorij in njihovo stabilnost ob vnašanju novega frazeološkega gradiva. Po besednovrstnem kriteriju smo v tipologiji frazeoloških sestavin upoštevali le samostalnike, v primerih, ko samostalnik v frazemu nastopa kot jedro besedne zveze, smo v opombi posebej zabeležili prilastek (recimo *obljubljati zlate gradove v oblakih* in *изтиг съм си и бабката от Бъдну вецер*). Z izbiro le ene (polnopomenske) besedne vrste poenotimo in naredimo za primerjavo bolj nazoren prvotni leksikalni pomen kot tudi pomen, ki ga ima sestavina po procesu desemantizacije v okviru frazema (Fink Arsovski idr. 2006: 5). Nadaljnje urejanje gradiva je s tem lažje – neposredno lahko namreč oblikujemo skupine sestavin, ki so zaradi skupnih oblikoskladenjskih lastnosti bolj primerljive. Za uvrstitev v tipologijo leksemom ni treba izpolnjevati kriterijev stilne ali časovne zaznamovanosti. Če ima frazem različni sestavini, ki sodita v različni kategoriji, lahko frazem uvrstimo v obe kategoriji, če je takšnih sestavin več, je možna uvrstitev v več kategorij, četudi so v zbranem gradivu frazeološke enote s tremi samostalniškimi sestavinami zelo redke. V kategorijah tipologije je vez sestavine z »matično« frazeološko enoto ohranjena kot informacija o drugih sestavinah, s katerimi se dana sestavina v okolju frazeološke enote poveže. Za oblikovanje osnovnega nabora slovenskih in bolgarskih frazemov so bili uporabljeni slovarski viri, navedeni na koncu prispevka, pri čemer velja poudariti, da se uporabljeni frazeološki viri (in viri nasploh) v največji meri osredotočajo na gradivo standardnega oz. knjižnega jezika. Korpusno preverjanje slovenskih frazemov je potekalo v korpusih *Gigafida* in *Gigafida 2.0*, bolgarskih frazemov pa v *Bolgarskem nacionalnem korpusu* (*Български национален корпус*).

Glede na uvodoma podana izhodišča o sovistnosti kulture in jezika, je antropocentrična usmeritev snovanja tipologije neizogibna, na njej je utemeljena ideja frazeologije kot gonilne sile pri oblikovanju skupinske kulturne identitete (Telija idr. 1998: 56). Na tej teoretični podlagi so se v tipologiji primarno oblikovale štiri kategorije (človek, sorodstvo, družba, skupnost), na katere je mogoče gledati kot na enoten sklop, ki vsebuje poimenovanja za človeka glede na njegovo fizično ali socialno vlogo (človek kot posameznik ali del skupnosti), preostala dva sklopa sta povezana z izbranimi kategorijami¹³⁾ človekovega verskega življenja in reali-

12. Ta med viri ni dvojno naveden za vsak jezik posebej, ker je, zlasti uvod, služil tudi kot teoretična opora pri snovanju tipologije, zato ga je mogoče najti le na seznamu literature.

13. Pomembno je poudariti, da se v tipologiji nahajajo le izbrane najboljše kulturne kategorije, ki, ne glede na predložene kriterije, ne obsegajo celotnega

jami materialne kulture. Kljub močnim posrednim vplivom antropocentrizma na predstave o videnju sveta znotraj kultur jezikovnih skupnosti obeh obravnavanih jezikov, fitonimi in zoonimi niso vključeni v tipologijo, četudi imata obe skupini frazeoloških sestavin pomemben status pri raziskovanju elementov kulturne zaznamovanosti frazeološkega gradiva (Fink Arsovski idr. 2006: 8–9).

Izlastnoimenski frazemi oziroma njihove lastnoimenske sestavine v tipologijo niso vključene. Teh je, čeprav so prepoznane kot sestavine, ki »odsevajo nacionalni in/ali lokalni značaj« (Vrbinc, Vrbinc 2019: 73) in so sestavni del velikega števila kulturnospecifičnih frazemov, preveč, da bi jih mogli na začetni stopnji enako kakovostno popisati in umestiti v tipološki model. Z vnosom te skupine sestavin bi bilo skoraj nujno ponovno osmisliti razporeditev tipoloških kategorij in podkategorij, poleg tega pa ugotavljamo, da v tako obsežnih tipoloških razvrstitvah omejevanje obsega vključenega gradiva pogosto pripomore k dvigu kakovosti njegove nadaljnje obdelave.

Samostalniki, ki poimenujejo naravo in njene pojavnosti, označujejo elemente, ki sami po sebi niso vedno in nujno del človekove kulture, zlasti če niso uporabljeni ali povezani s človeško dejavnostjo (denimo obrtjo). Takšen primer so poimenovanja za surovine, ki so iz tipologije izvzeta, saj gre za sestavine, ki so v primerjavi s sestavinami ostalih kategorij bistveno manj kulturno zaznamovane in bi jih lahko na osnovi splošne navzočnosti in enakih lastnosti v evropski kulturi uvrstili v skupino kulturoloških univerzalij (Vrbinc, Vrbinc 2019: 71). Primeri frazemov s snovjo kot sestavino so navadno povezani s človeško percepcijo njihovih lastnosti. Tako med drugim najdemo človeško dojetje barve (*rumen/bel kot vosek, жълт/бял като восък; črn kot oglje, черен като въглен*), mase (*težek kot svinec, тежък като олово*) ali toplote (*hladen kot kamen, студен като камък*). Drugo skupino izločenih sestavin predstavljajo vremenski pojavi (*vleči se kot megla = влачи се като мъгла без вятър; rasti kot gobe po dežju = има нищо като гъби след дъжд*).

3. Tipološka razvrstitev frazeoloških sestavin

1. bitje

1. človeško

1. otrok: *otrok, dojenček, dete/дете, детенце*

2. moški spol

1. fant: *fant/момче*

2. moški: *mož, dedec/мъж, ерген*

3. ženski spol

1. dekle: *dekle, deklial/дева, момиче*

---

frazeološkega fonda obravnavanih jezikov. Oblikovane in izbrane so bile zlasti na podlagi treh kriterijev, ki so: a) smiselna vez s kulturnim ozadjem jezika, b) medsebojna pomenska prekrivnost ter c) obseg frazemov, ki jih je v kategorijo mogoče uvrstiti.

2. ženska: *ženska/жена, бабка, баба*
2. nadnaravno: *parkelj, kurent, malič/ламя, змей, чума*
2. **družina in sorodstvo**
  1. zakonski stan: *žena, nevesta/мъж, жена, булка*
  2. sorodniki: *tata, oče, sin/майка, баццта, брат*
3. **skupnost**
  1. ljudstvo ali narod: *cigan, Turek, Žid/циганин, турчин, евреин*
  2. rasa: *zamorec, črnc/негър, индианец*
4. **družba**
  1. oblast, razmerje moči: *cesar, grof, kralj/цар, бей, крал*
  2. simboli moči, oblasti: *žezlo, prestol, fana/знаме, престол, жезъл*
  3. poklic, vloga, položaj: *suženj, birič, krčmar/роб, кираджия, кръчмар*
5. **šega, običaj, praznik**: *praznik, žegen, pranger/пост, сватба, клетва*
6. **umetnost**: *violina, kip, sprej/цигулка, картина, песен*
7. **religija**
  1. krščanstvo
    1. bog: *bog, gospod/бог, господ*
    2. križ: *križ/кръст*
    3. nebesa, pekel: *nebesa, raj, pekel/небе, рай, ад*
    4. angel: *angel, angelček/ангел*
    5. hudič: *hudič, vrag, peklenšček/дявол, сатана*
  2. poganstvo: *malik, lipov bog/поганец*
8. **kmečki svet**: *korito, slama, seno/тараба, сено, коса*
9. **obrt in trgovina**
  1. orodje, pripomoček: *škarje, dreta, šilo/шило, ножица, дилаф*
  2. izdelek: *sod, brenta, voz/бъчва, каца, подкова*
  3. denar: *tolar, groš, denar/лев, монета, пара*
10. **dom in gospodinjstvo**: *preproga, postelja, sklada/черга, паница, сахан*
11. **živilo**
  1. hrana: *kruh, potica, žemlja/халва, попара, кюфте*
  2. pijača: *vino, voda, sok/вино, вода, айран*
12. **oprava**
  1. oblačilo: *srajca, hlače, žer/риза, гащи, джоб*
  2. obutev: *čevlji, škorenj, sorata/галош, цървул, ботуш*
  3. pokrivalo: *klobuk, kara, čelada/шапка, фес, капа*
13. **vojna, boj, uničenje**: *pož, krogla, strel/куриум, барут, бомба*
14. **smrt**: *grob, pogreb, mrlič/гроб, гробищце, мъртвец*
15. **kraj**
  1. kopensko občno ime: *hrib, dol, gora/ливада, планина, баира*
  2. vodno občno ime: *voda, torje, potok/поток, река, море*
16. **stavba ali del stavbe**: *grad, stolp, cerkev/кръчма, крепост, църква*

3.1. Nekaj pomanjkljivosti izbranih kriterijev in možnosti za izboljšavo

Razvrščanje gradiva pokaže, da se manjši delež frazeoloških sestavin lahko pojavi v več kategorijah, a pri nekaterih od njih vznikne vprašanje o smiselnosti dvojne uvrstitve istih sestavin, zlasti tistih, ki so povezane z obrtjo oziroma izdelki obrti. Sestavino *nož* v frazemih *oster kot nož* in *остър като нож* je mogoče uvrstiti tako v kategorijo *obrt in trgovina* kot v kategorijo *vojna, boj, uničenje*. V izogib morebitni izgubi podatkov so takšne sestavine umeščene dvojno in ustrezno označene.

Navidezno navzkrižje med izvorom frazeološke enote in potencialnim izvorom, na katerega namiguje sestavina, sta frazema *jabolko spora* in *ябълката на раздора*, ki imata dokumentiran izvor v antični mitologiji (Keber 2015), a ga predlagana tipologija glede na denotat na prvi pogled neustrezno uvršča v kategorijo hrane in pijače. Gre za podatek, ki ga je vredno dodati v opombo, a na interpretacijo preostalega gradiva iste kategorije ne more vplivati. Naslednji dejavnik, na katerega moramo biti pozorni, je besednovrstna omejitev sestavin, saj v tipologijo razvrščamo le samostalnike, pri čemer se ob analizi kulturne konotacije v prihodnosti lahko pokažejo pomanjkljivosti v primerih kulturnih realij oz. denotatov, ki so v frazeološkem gradivu zastopani z istokorenskimi sestavinami in so neredko med seboj tudi frazemotvorno povezani. Kot tak primer lahko v slovenskem gradivu izpostavimo frazeme *krona ne pade z glave komu*, *pokronati ga*, *kronana glava*.

Kot naslednji korak pri izpopolnjevanju tipološke razvrstitve se ponuja oblikovanje skupin leksemov, ki se kot del frazeoloških enot pojavljajo le v enem od obravnavanih jezikov. Pri trenutno dostopnih podatkih (in le dveh obravnavanih jezikih) lahko ob grobem pregledu tipologije izpostavimo lekseme, kot so *abeceda*, *birič*, *potica*, *tolar*, *parkelj* v slovenskih frazemih, v bolgarskih pa lekseme *айран*, *джамия*, *буре*, *кураджия*, *беџ*. V teh primerih lahko govorimo o kulturnospecifičnih frazemih (Vrbinc, Vrbinc 2019: 71), od izvora in kulturne reference sestavin pa je odvisno, ali z obliko frazeološke sestavine v drugem jeziku vzpostavljajo enak denotativni pomen in kot del frazema enako kulturno konotacijo. To lahko ponazorimo s sopostavitvijo frazemov *živeti kot grof* in *живея като бей*, ki se nanašata na ugodne življenjske razmere fevdalnih oblastnikov v slovenski in bolgarski zgodovini. Večja mera kulturne specifičnosti je v frazemih, kot je bolgarski *ако ще (и) свинка/свиня в джамия да влезе*,¹⁴⁾ v katerem najdemo leksem *džamija*, ki v slovenskih frazeoloških enotah ne obstaja. Tovrstne sestavine in kulturno semantiko njihove pomenske prekrivnosti lahko razložimo na podlagi kulturnih konceptov in podkonceptov.¹⁵⁾

Ena večjih težav, ki se na stopnji razvrščanja frazeoloških enot v tipologijo še ne pojavi, a jo je smiselno pričakovati v nadaljnji analizi gradiva, je vprašanje, kako

14. Veznik v oklepaju pomeni neobvezno sestavino, s poševnico ločeni sestavini pa sta besedotvorni sestavinski varianti.

15. Zaradi omejitve obsega za tovrstno analizo ni prostora, podrobnejši opis problematike v Telija idr. 1998: 58–60.

v tipologiji označiti posredno izraženo kulturno konotacijo, ki je kot kulturna referenca v frazeologiji lahko ubesedena z različnimi jezikovnimi oblikami, te pa lahko vzbudijo dvojno kulturno konotacijo. To si lahko ogledamo na primeru slovenskih frazemov *imeti žegen* in *blažev žegen*, v katerih se kažeta germanski jezikovni in krščanski verski vpliv. V frazemu *blagoslov zakona* 'otroci' zaradi podedovanih slovanskih korenov takšne kulturne konotacije ni.¹⁶ V bolgarščini lahko enako dvojnost kulturne konotacije izpostavimo na primeru frazema *аз го карам по чаура*, а то бяга по *баура*, kjer se poleg poimenovanj za travnik (redko izposojenka *чаур* v vsakdanji jezikovni rabi nadomešča pogostejša *ливада*) in hrib (redki *баур* nadomešča pogostejši *хълм* ali *бърдо*), kaže še turški jezikovni vpliv.

4. Sklep¹⁷

V kolikšni meri bo predstavljeni tipološki model mogoče dopolniti in nadgraditi, bo v prihodnosti narekovalo zlasti frazeološko gradivo slovanskih jezikov, ki ga bomo postopoma dodajali. Glede na zapisano lahko zaključimo, da je ozka usmerjenost tipologij hkrati njihova prednost in slabost – posplošeno in bolj poljudno bi lahko rekli, da vsaj toliko, kolikor obsegajo, tudi izpuščajo. O predstavljeni tipologiji lahko z vidika praktične vrednosti, ob upoštevanju predloženih komentarjev in pomislekov, govorimo o njeni uporabi v sodobnem digitalnem okolju, denimo razvoju sistema sledljivosti frazeoloških sestavin (in posredno frazemov), ki je nakazana kot zanimiva nadgradnja tipološkega modela, po kategorijah razdelana gradivna osnova pa je nadalje tudi izhodišče novim frazeološkim analizam različnih kulturoloških pristopov. Slednji lahko s sinhrono ali diahrono perspektive razkrijejo, kako se dani leksem v jeziku oz. slovanskih jezikih v odnosu do znakov kulture preobraža kot sestavina frazeoloških enot. Frazemi s sestavinami kot »shrambo kulturnih informacij« (Telija idr. 1998: 56) poleg raziskovalnega izhodišča predstavljajo pomemben del glotodidaktičnih in prevajalskih procesov, saj od jezikovnega uporabnika zahtevajo poznavanje širšega kulturnega ozadja jezikovne skupnosti ciljnega jezika, kar potrjujejo izkušnje poučevanja slovenskega jezika v Bolgariji (Tomova 2008: 272–274), misel Nedkove o pomembni vlogi kulturne informacije v frazemih kot nosilke medgeneracijskega dialoga (2009: 45) pa lahko s področja medgeneracijskega dialoga znotraj jezikovne skupnosti razširimo na dialog med jezikovnimi skupnostmi.

---

16. Zanimiva bi bila dodatna raziskava v obrobni narečni govori slovenskega jezika s preučitvijo podobnih referenc, pri čemer bi bilo treba ugotoviti, ali je prevzeta le beseda (tj. sestavina) ali celoten frazem. V slovenskih narečjih, pa tudi v pogovornem jeziku, je leksem *žegen* pogost: *dati žegen komu, nesti kaj k žegnu, požegnati koga ali kaj* ipd.

17. Za nasvete o teoretični postavitvi tipologije se zahvaljujem Eriki Kržišnik, za vodenje po bolgarskem frazeološkem gradivu in njegovo dosledno interpretacijo v kontekstu bolgarske kulture pa Ljudmilu Dimitrovu.

VIRI

Bolgarski jezik

- Речник на българският език.** Институт за български език »Професор Любомир Андрейчин«, *Българска академия на науките*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>> (13.05.2019)
- Речник на българският език.** <<https://rechnik.chitanka.info>> (13.05.2019)
- Влахов idr. 1980:** Андрейчина, К., Влахов, С., Димитрова, С., Запрянова, К. *Русско-болгарский фразеологический словарь*. Москва: Русский язык, София: Наука и искусство.
- Ничева idr. 1974:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, К. *Фразеологичен речник на български език*. Том първи А – Н. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Кошелев, Леонидова 1974:** Кошелев, А., Леонидова, М. *Българско-руски фразеологичен речник*. София-Москва: Наука и искусство – Русский язык, 1974.
- Български национален корпус (BNC).** Институт за български език »Професор Любомир Андрейчин«, *Българска академия на науките*. <<http://search.dcl.bas.bg/>> (10.05.2019)

Slovenski jezik

- Gigafida 2.0.** Korpus pisne standardne slovenščine. CJVT. <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>> (01.06.2019)
- Gigafida.** Korpusna besedilna zbirka. <<http://www.gigafida.net/>> (10.05.2019)
- Keber 2015:** Keber, J. *Slovar slovenskih frazemov*. ISJFR ZRC SAZU. Spletna izdaja, 2015. <<https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=192&View=1&Query=%2A>> (05.05.2019)
- SSKJ².** Slovar slovenskega knjižnega jezika. ISJFR ZRC SAZU. Spletna izdaja. <<https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=133&View=1&Query=%2A>> (17.05.2019)

LITERATURA

- Fink Arsovski idr. 2006:** Fink Arsovski, Ž. idr. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Keber 2001:** Keber, J. Razlaganje izvora slovenskih frazemov. // *Skripta* 5. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik: 35 – 50.
- Kržišnik 2005:** Kržišnik, E. Frazеологija v luči kulture. // *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj 41. SSJLK*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik: 67 – 81.
- Kržišnik 2006:** Kržišnik, E. Izraba semantične potence frazemov. *Slovensko jezikoslovje danes*, № 4: 259 – 279.
- Kržišnik 2008:** Kržišnik, E. Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo*, № 1, 33 – 47.
- Kuusi, Lauhakangas 1988:** Kuusi, M., Lauhakangas, O. *The Matti Kuusi International Database of Proverbs*. Dostop: <<http://lauhakan.home.cern.ch/lauhakan/intmenu/index.html>> (05.05.2019)

- Menac 2007:** Menac, A. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Meyer 2019:** Meyer, P. Thinking in networks: Towards a graph-augmented lexicography. // *E-dictionaries and E-lexicography*. Book of abstracts. Ur. L. Hudeček, M. Mihaljević, I. Brač. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: 101.
- Nedkova 2003:** Недкова, Е. Тематични полета на жаргонните фразеологизми в българския език. // *Арnaudов сборник*. Том 4. Русе: Русенски университет „Ангел Кънчев“: 341 – 347.
- Nedkova 2009:** Недкова, Е. Фразеологизми с образни елементи от народния бит. // *Научни трудове на русенски университет*. Том 48. Русе: Русенски университет »Ангел Кънчев«: 42 – 45.
- Rode 1976:** Rode, M. Bolgarski frazeološki slovar. *Slavistična revija*, № 2 – 3: 292 – 294.
- Teliya idr. 1998:** Teliya, V., Bragina, N., Oparina, E., Sandomirskaya, I. Phraseology as a language of culture: Its role in the representation of a collective mentality. // *Phraseology: Theory, analysis and applications*. Ur. A. P. Cowie. Oxford: Oxford University Press: 55 – 75.
- Teliya 1999:** Телия, В. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // *Фразеология в контексте культуры*. Ur. В. Телия. Москва: Языки русской культуры: 13 – 24.
- Tomova 2008:** Tomova, E. Leposlovje in folklorja v poučevanju slovenskega jezika (Plovdivska univerza, Bolgarija). // *Obdobja 25: Književnost v izobraževanju - cilji, vsebine, metode*. Ur. B. Krakar-Vogel, M. Hladnik, Z. Kovač. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik: 271 – 275.
- Vrbinc, Vrbinc 2019:** Vrbinc, A., Vrbinc, M. Prepletenost kulture in jezika na zgledih angleških in slovenskih izlastnoimenskih frazemov. *Slavistična revija*, № 1: 69 – 85.

✉ **Rok Mrvič**

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
mrvic.rok@gmail.com

Rok Mrvič v letošnjem letu zaključuje drugostopenjski študij rusistike in slovenistike na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Osnovni področji njegovega raziskovanja sta slovensko narečjeslovje, zlasti narečna frazeologija in slovaropisje, ter frazeologija slovanskih jezikov.

Колективната монография има за цел не толкова да открие конкретни проблеми и сюжети от културния ландшафт на трите южнославянски страни – България, Македония и Словения, а да потърси перспективните концепти за по-тясното ни духовно сближаване: кои теми, реалии и стереотипи са ни интересни и ни привличат у другия, кои са естествените пътища за взаимопроникване между близки култури, възникнали и развивани на една земя и изкуствено разделяни от чужди идеологически вмешателства не само през апокалиптичния XX век, но и няколко столетия преди това.